

STIPE GUNJAČA

TINIENSIA ARCHAEOLOGICA - HISTORICA -
TOPOGRAPHICA II.

PLAVNO (nastavak)

B. NAKIT I OSTALI PREDMETI

a) Naušnice karantansko-ketlaškog tipa

U Plavnu su nađene dvije naušnice, koje pripadaju ovom tipu:

1. Nepotpuna naušnica, kojoj je karika načinjena od proste tanke žice, sva je od jednog komada sa širokom i naknadno ispruženom uškom. Karika se pri izradi pet puta zavila u vijence, na donjem dijelu, da načini uške re-sama, koje su otpale. Karika je deformirana, a promjer joj se kreće oko 25 mm. Ovog primjerka se dotakao Karaman.¹ (Tab. I. br. 1).

2. Liješana naušnica s otpalim gornjim dijelom. Sa strane su dva zrna, a unutrašnjost između tih zrna i donjeg dijela karike ispunjena je plohom, koja se u sredini izdužuje u obliku jezika. Ta površina je perforirana sa tri okrugle rupe. Na donjem dijelu je privjesak, sa kojeg na četiri strane strši niz od četiri izdužene bradavice. Preostatak je dug 33, a širok 25 mm. Karaman ga pripisuje karantansko-ketlaškoj grupi² (Tab. I. br. 2).

b) Naušnice prelaznog tipa iz kesteljskog u bjelobrdski

3. Naušnica od bakrene žice, neobična u Dalmaciji, a srodni su se primjerci pronašli u groblju na trgu ispred katedrale u Zagrebu, Novim Banovcima i Ptuju.³ Karika je deformirana i drži se o tankoj vlasi toliko, da nije pukla. Duga je 36, a široka 16 mm. Uška i kuka su otpale. Donji dio ima stožast oblik načinjen od spiralnih zavoja (Tab. I. br. 3).

4. Naušnica sastavljena od karike i pokretnog privjeska. Karika je od bakrene žice, a uška joj svršava u obliku slova S, dok je rt od kuke otpao. Malo je deformirana, te joj se promjer kreće oko 19 mm. Privjesak stožastog oblika visi slobodno na uški, a dug je 24 mm. Gornji dio je načinjen od lima, a donji od zelenkaste paste. Oba dijela su pričvršćena za žičanu os

¹ Ljubo Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 268, umjetničkog razreda 4, Zagreb, 1940, str. 34 i slika 27.

² Idem, ibidem.

³ Zdenko Vinski, Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadjavice. Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 2, Zagreb, 1952, str. 51.

stošca, te čine cjelinu. (Tab. I. br. 4). Ove dvije varijante istog tipa Vinski hipotetično stavlja u prelazan oblik iz kesteljske u bjelobrdsku kulturu.⁴

c) *Naušnice bjelobrdskog tipa*

5. Donji dio brončane naušnice sa sačuvanom uškom na donjem kraju. Sa masom su skupa lijevana i četiri filigranska zrnca u četiri niza po cijelom preostatku, a nesavršeno lijevanje udara u oči. Po sredini tog dijela nalazi se izduženje, koje manjim dijelom pripada unutrašnjosti naušnice, a većim poput privjeska strši prema dolje. Gornji kraj ima oblik šiljka, a donji je ovalno protegnut i završava se rtom. Preostatak je dug 26, a širok 19 mm. Primjerka se dotakao Karaman⁵ (Tab. I. br. 5).

6. Ispletena brončana karika promjera 25 mm. (Tab. I. br. 6).

7. Brončana karika od ispletjenih žica u obliku užeta. Pri krajevima je oštećena. Deformirana je i promjer joj se kreće oko 44 mm (Tab. I. br. 7).

d) *Naušnica jednozrnastog tipa*

8. Veliko jajoliko zrno srebrne naušnice, koje je otpalo od karike. Dugo je 27, a široko 21 mm. Površina mu je podijeljena dvostrukom pozlaćenom filigranskom žicom, koja zatvara mrežasta okna. Tri takva okna koja se nalaze po sredini, imaju rombičan oblik, dok od sredine prema svakom kraju nalazimo po tri okna nepravilnog oblika. U svakom oknu nalazio se ispupčen čunj, ali su preostala samo dva od devet, koliko ih je bilo. Spoj čunjeva s ležištem bio je zalemljen filigranskom žicom. (Tab. II. br. 1).

9. Veliko jajoliko zrno od srebrne naušnice, otpalo od karike. Dugo je 28, a široko 17 mm. Zrno sačinjavaju dvije polutke u obliku žirove kape, koje su na obrubima spojene filigranskom žicom. Površina je podijeljena na izmjenične pojase, od kojih su uži prazni, a širi ispunjeni bradavičicama. Tako se izmjenjuju po tri polja, ali ona veća nisu jednake širine, no najuže je ipak šire od manjih i praznih polja, koja su jednaka. Polja su rastavljena jedno od drugoga s niti od dvostruke, ali veoma tanke filigranske žice (Tab. II. br. 2).

10. Naušnica-ukosnica od bakra s debelom karikom, koja je deformirana i ima jajoliko zrno, na kojemu su tragovi pozlate. Promjer joj iznosi 52 mm. Zrno sačinjavaju dvije polutke, koje se na njegovoj sredini spajaju, a po dužini je podijeljeno na četiri polja tako, da je svako polje omeđeno tankom filigranskom žicom, te razmak između dviju takvih žica dobiva izgled šireg žlijeba.

Polja su ispunjena filigranskim zrcima u obliku trokuta. Dva veća trokuta, koja se nalaze po sredini zrna, spajaju se po stranici i daju izgled rombične površine. Prema krajevima svakog polja nalaze se po tri manja takva trokuta, da se sva četiri (četvrti je onaj, što prelazi u romb) vrhovima približuju, pa tim u svakom polju u polutki dobivamo izgled cvijeta. Krajevi zrna do karike provideni su letovanom filigranskom žicom (Tab. II. br. 3).

⁴ Vinski, L. c.

⁵ Karaman, O. c. str. 34 i slika 27.

11. Brončana naušnica s oštećenom karikom. Promjer joj iznosi 54 mm. Zrno joj nije potpuno oblo, nego je nešto plošno. Površina mu je podijeljena sa nizovima filigrana na uska polja, kojih ima usve šest (Tab. II. br. 4).

12. Brončana naušnica sa deformiranom karikom, promjera cca 40 mm. Zrno je slijepljeno od dvije polutke, a preko spoja je filigranska žica. Na svakoj polutki nalaze se po četiri veća kruga, koja su ispunjena omotanom žicom. Gdje je između tih krugova bilo prostora, načinjeni su sitni kružići od fine žice, a tih na svakoj polutki ima po osam. Na krajevima zrna, do karike, nalaze se također kružnice od žice (Tab. II. br. 5).

13. Bakrena naušnica sa nešto deformiranom karikom. Zrno je slijepljeno od dvije polutke, a preko spoja je priletovana tanka žica. Zrno je nizovima od sitnih bradavica podijeljeno na polja, a takvih je nizova osam. Pri krajevima zrna nalazi se kružnica od prilemljene žice (Tab. II. br. 6).

14. Srebrna naušnica s puknutom karikom. Karika je deformirana i promjer joj se kreće oko 38 mm. Jajoliko zrno nosi tragove pozlate i podijeljeno je na četiri dužinska polja trostrukom filigranskom žicom. Tri takva polja su jednake površine, a četvrto, koje je na donjoj strani, nešto je šire. U poljima se nalazi cvijet sačinjen od četiri latice, a to su rombične i trokutaste površine ispunjene filigranskim zrcima i te se površine vrhovima približuju središtu, ali se među sobom ne dotiču. Rombične površine nalaze se slobodno u polju, dok se trokutaste s jednom stranom dotiču razdjelne filigranske žice.

Pored ovog cvijeta nalaze se sitni trokutići pri krajevima polja, koji su ispunjeni filigranom, a pri svakom kraju nalazimo ih po tri. Izuzetak čini ono najšire polje, jer su u njemu dodana još dva trokutića između skupine krajnjih trokuta i središnjeg cvijeta, a prilemljeni su uz razdjelnu žicu. Rupe na krajevima zrna snabdjevene su filigranskim vijencem. (Tab. II. br. 7).

15. Brončana naušnica s jajolikom karikom, koja je na jednom mjestu pukla. Na njoj je malo zrno, koje je sastavljeno kao kod prednje naušnice i ima kružnice pri krajevima. Polutke su ispunjene trokutastim poljima filigrana. Ta polja su izmjenično postavljena osnovicom trokuta na spojnici polutki, a vrhovima idu prema krajevima zrna. Na svakoj polutki ima po tri takva polja. Ali i pri krajevima zrna, na prostoru između vrhova trokutastih polja nabačen je koji manji trokutić s filigranom. Na zrnu su preostali tragovi pozlate, a na jednom mjestu je zrno oštećenjem prošupljeno (Tab. III. br. 1).

16. i 17. Par srebrnih naušnica s deformiranim karikama. Promjer im se kreće oko 52 mm. Zrno je načinjeno od dvije polutke, koje su spojene, a preko toga spoja je dvostruka filigranska žica. Na krajevima zrna nalazi se obična žičana kružnica. Naušnica br. 16 ima oštećeno zrno, na kojem se nalazi rupa, a otpao je i dio filigranske žice, dok je karika prelomljena. Površina polutki je glatka. (Tab. III br. 2 i 3).

18. Naušnica sa oštećenom i deformiranom karikom, kojoj se promjer kreće oko 35 mm. Oštećenje karike povuklo je za sobom i jednu polutku zrna. Na preostaloj polutki nema nikakve žice i njena površina je potpuno glatka (Tab. III. br. 4).

19. Brončana naušnica s oštećenom karikom pri jednom kraju. Karika je deformirana i promjer joj se kreće oko 30 mm. Jedan kraj naušnice ima široku ušku. Zrno je sastavljeno od dvije polutke, koje su se s vremenom rastavile. Na zrnu nema nikakve žice i površina mu je potpuno glatka (Tab. III. br. 5).

20. i 21. Par srebrnih naušnica sa nešto deformiranim karikama, kojima se promjer kreće oko 26 mm. Zrna su sastavljena od dvije polutke glatke površine. Sa jedne strane zrna je uška, koja je optočena kružnicom filigrana, a sa druge strane zrna nalazi se ista kružnica, do koje se nalazi omotana filigranska žica na tom kraju karike (Tab. III. br. 7 i 8).

22. Srebrna naušnica sa jako oštećenom karikom, koje se preostala čest drži jednog kraja zrna. Zrno je sastavljeno od dvije glatke polutke, a samo na krajevima ima kružnice od filigranske žice (Tab. III. br. 6).

23. Srebrna naušnica s oštećenim zrnom. Ima vrlo tanku kariku, kojoj promjer iznosi 31 mm. Preostala je jedna polutka glatkog zrna, koja je pri-gnjecena. Zrno na kraju karike ima uobičajenu žičanu kružnicu (Tab. III. br. 9).

25. Srebrna naušnica, kojoj je zrno otpalo sa karike, a na karici je ostao 23 mm. Zrno je duguljasto i sastavljeno od dvije polutke, a glatke je površine. Na kraju su jako istaknute kružnice od filigranske žice (Tab. III. br. 10).

25. Srebrna naušnica, kojoj je zrno otpalo sa karike, a na karici je ostao samo njegov kraj. Promjer deformirane karike se kreće oko 35 mm (Tab. III. br. 13).

26. Isto kao prethodna (Tab. III. br. 11).

27. Isto kao prethodna, a promjer karike se kreće oko 30 mm (Tab. III. br. 12).

e) Naušnice trozrnastog tipa.

28. i 29. Par srebrnih naušnica s oštećenim karikama, kojima se promjer kreće oko 52 mm. Karakteristične su po umetnutim kotačima između zrna. Zrna su velika i kuglasta. Preko sredine im teče širok žlijeb ograđen filigranskom žicom. Po tom žlijebu se nalazi pet uški, koje strše, a raspoređene su jednakim razmakom. Na svakoj polutki, a do žlijeba, nalaze se po četiri trokutasta polja ispunjena filigranima, a između njih je načinjen mali filigranski cvjetić. Na kraju zrna je filigranska kružnica, uz koju su prislonjena četiri sitna filigranska trokutića.

Prostor na karikama unutar krajnjih zrna ispunjen je žičanom mrežicom, koja zadržava srednje zrno i dva kotača između zrna. Kotači su – ako se naušnica gleda kao zatvoreni krug – postavljeni radijalno. Kotač je iznutra šupalj, a sačinjen je od dviju košarica, koje se po obodu spajaju i tako prave kotač. Njihov je spoj obrubljen žicom, koja je spletena u užu.

Zrno, koje se nalazi do otvora, nosi na sebi široku ušku, dok je uz ono zrno na protivnoj strani dio karike omotan tankom žicom.

Naušnici br. 29 otpao je dio, koji se nalazio od srednjeg zrna dalje (Tab. IV. br. 1 i 2).

Ostaci

30 i 31. Par srebrnih naušnica istog tipa, samo je razlika u obradi zrna. Karike su im čitave, ali nešto deformirane tako, da im se promjer kreće oko 38 mm. Zrna nisu izrazito kuglasta kao na prednjim naušnicama i osnovna razlika je u tomu, što su zrna na ovom paru perforirana. Zrna su po dužini razdijeljena filigranskom žicom na osam polja, a svako je polje do sredine zrna prošupljeno na dva mjesta. K tomu ista rupica postoji po sredini svake razdjelnice od filigranske žice i okolo te rupe ovija se ta žica praveći mali krug. Kotači i žičana mreža do njih su isti kao na prednjem paru (Tab. IV. br. 3 i 4).

32. i 33. Par srebrnih naušnica s ostatkom pozlate. Karika je kod jedne deformirana, a kod druge pravilna, te joj promjer iznosi 35 mm. Zrna su okrugla i šuplja, a polutke su im načinjene u obliku osmerolatičnog cvijeta, kojemu su laticice optočene nizom filigranskih zrnaca. Laticice se šire prema sredini zrna, te se tu obje spajaju. Sredina zrna ima četiri bradavice, koje strše iz ležišta oivičena filigranima i izmjenjuju se s okruglim rupicama, koje se nalaze između dvije bradavice. Te rupice su također oivičene filigranskim zrcima. Karika je između zrna imala četiri niza filigranskih zrnaca, koja su postradala na obje naušnice. Jedno krajnje zrno nosi ušku, a do drugoga na protivnoj strani nalazi se opletena žica na kraju karike (Tab. IV. br. 5 i 6).

34. Srebrna naušnica slična prednjem paru s tom razlikom, što zrna nisu tako okrugla, nego su ovalnija i što po sredini zrna nema onih bradavica, nego su samo rupice. Filigranski nizovi između zrna su čitavi. Promjer naušnice iznosi 28 mm (Tab. V. br. 1).

35. Naušnica slična prednjoj. Karika joj je deformirana i promjer joj se kreće oko 25 mm. Dva zrna su nešto oštećena (Tab. V. br. 2).

36. Donji dio slične naušnice. Na njemu je srednje zrno oštećeno, a jedva su ostali tragovi od dvaju krajnjih zrna. Promjer joj je iznosio 27 mm (Tab. V. br. 3).

37. Srebrna naušnica istog tipa s deformiranom karikom. Promjer joj se kreće oko 22 mm. Sva tri zrna su jako oštećena (Tab. V. br. 4).

38. Srebrna naušnica, na kojoj je pozlata. Gornji dio karike nije pravilno, tako, da bude idealno okrugao, nego zatvara naušnicu nepravilnom krivuljom, pa je ona u jednom pravcu široka 44, a u drugom 40 mm. Zrna su kuglasta i djelomično perforirana, a površina im je optočena filigranima ili žicom. Preko sredine zrna teče širi pojas, koji se opaža na dva suprotna kraja, gdje su zrna perforirana. Po tom pojasu teku četiri ispupčena štapića, koji na vrhu nose okruglu bradavicu. Paralelno s ovim ispupčenjima teku po sredini prostora svake polutke po četiri prilemljene uške. Krajnja zrna svršavaju kao kod prednjih naušnica, a prostor između zrna ima također iste filigranske nizove (Tab. V. br. 5).

39. Srebrna naušnica s ostacima pozlate. Karika je deformirana i promjer naušnice se kreće oko 34 mm. Zrna su išupljena okruglim i trokutastim rupicama. Okrugle rupice nalaze se prema krajevima polutki, a trokutaste su do sredine zrna. Kad se zrno gleda s koje god strane, dobiva se dojam, da je načinjeno od radijalnih rebara. Na svakom križanju ili pak sastavku rebara nalazi se valjkasto ispupčenje, koje strši i na vrhu se završava oblom bra-

davicom, koje je ležaj optočen filigranskim zrcima. Na svakom zrnu ima petnaest takvih ispupčenja. Dva krajnja zrna su malo oštećena. Na jednom krajnjem zrnu je uška, a do drugog je karika omotana žicom. Između zrna su nizovi filigranske žice (Tab. V. br. 6).

40. Srebrna naušnica s ostatkom pozlate. Karika je deformirana, a promjer se kreće oko 28 mm. Kuglasta zrna su po sredini jako perforirana s trokutastim rupama, koje su na obje polutke spojene na taj način, da daju izgled romba, tek što ih dijeli tanko žičano vlakance, koje je najvećim dijelom postradalo. Druga površina na polutkama bila je zatvorena u kružna polja, ali se na više mjesta površina tih krugova prošupljila upotrebom. Na svakom sastajalištu i križanju površinskih prečki nalazi se stršća uška, a tih uški je bilo dvanaest na svakom zrnu. Na krajnjem zrnu je obična uška za kuku, dok je njegov pendant na protivnoj strani dosta oštećen i tu pri karici nema žice, nego je zrno s karikom prilemljeno (Tab. V. br. 7).

41. Donji dio srebrne naušnice s ostacima pozlate. Sačuvala su se tri zrna, od kojih je jedno oštećeno. Kuglasta površina zrna ukrašena je manjim kružnicama, kojih ima tri i one se među sobom dodiruju, a na površini zrna stoje kao prilemljene kalote. Obod svake te kalote optočen je žicom, dok vrh tjemena ima prilemljenu bradavicu. Od ove bradavice do oboda pruža se radialno pet žičanih niti, a sastajalište svake niti s obodom ima malo zrnce. Te niti dijele svaku kalotu na pet jednakih trokutastih polja. Prostor na karici između zrna ima četiri filigranska niza (Tab. V. br. 8).

42. Srebrna naušnica istog tipa eliptičastog oblika. Veća os elipse iznosi 24, a manja 21 mm. Karika ima kuku na jednom kraju, a na drugom je omotana i prilemljena žica, koja zadržava zrno. Krajnje zrno nosi ušku. Zrna su ista kao kod prednjeg primjerka, samo što su stršće bradavice otpale, te su se na jednom zrnu sačuvala dvije, a na drugom samo jedna, dok su sa treće otpale sve (Tab. V. br. 9).

43. Karika od trozrnaste srebrne naušnice, sa koje se sačuvala samo čest jednog zrna. Karika je eliptičastog oblika i deformirana. Veća joj os iznosi 40, a manja 34 mm. Jedan kraj joj završava kukom, dok je drugi oštećen. Na dva mjesta među zrcima sačuvala se žica, jednaka kao na prednjoj naušnici.

Na preostatku zrna se vidi, da je ono istog tipa kao na prednjim primjercima s tom razlikom, što one radialne niti nisu prilemljene na površinu kugle, nego se sa uzdignute bradavice spuštaju prema obodu ostavljajući između sebe i površine zrna prazan prostor (Tab. VI. br. 1).

44. Gornja polovica srebrne karike sa sačuvanom kukom, koja krivuljom potvrđuje eliptičasti oblik naušnice. Toj naušnici je duža os iznosila 20 mm. Na drugoj strani sačuvala se žica ovojnica, koja je zadržavala zrno, od kojeg je preostala čest, te se po tomu vidi, da je naušnica bila istog tipa kao pređašnje (Tab. VI. br. 2).

45. Srebrno zrno od naušnice s ostatkom karike, na kojoj se nalazi žica sa četiri niza filigrana. Zrno je istog tipa kao pređašnje, samo je manje, a sa njega su otpale dvije stršće bradavice (Tab. VI. br. 3).

46. Srebrna naušnica, kojoj se promjer kreće oko 18 mm. Gornji dio karike ima kuku na jednom kraju, a na drugom žicu ovojnicu. Na donjem

dijelu su tri zrna, od kojih je srednje jako oštećeno, a krajnje nosi ušku. Između zrna se nalazi mrežasta žica. Kuglasta površina zrna ukrašena je kolutama od pletene tanke žice, a usred takvih koluta stoji bradavica. Svako zrno je imalo osam koluta. Po sredini zrna, u međuprostoru koluta, nalazi se također po jedna bradavica tako, da ih je u nizu bilo četiri (Tab. VI. br. 4.)

47. Srebrna naušnica, kojoj promjer iznosi 20 mm. Na njoj su dva krajnja zrna otpala, a sačuvalo se srednje. Na gornjem dijelu karike nalazi se kuka i na protivnoj strani žica ovojnica. Na donjem dijelu je uška, zrno i s obje njegove strane žica sa četiri niza filigrana, koja dopire do položaja otpalih zrna. Zrno je kuglasto i oštećeno, a sastavljeno je od dvije polutke. Na nastavku je prilemljena žica. Uz tu žicu kao i do krajeva polutki nalaze se cvijetici, koji su sastavljeni od tri filigranska zrnca (Tab. VI. br. 5).

48. Karika srebrne naušnice, sa koje su otpala sva tri zrna. Deformirana je, a promjer joj se kretao oko 22 mm. Sačuvala joj se kuka i uška, a na njoj je žica ovojnica, kao i mrežasta žica, koja je stajala među zrnima. Na jednoj takvoj žici, a sa dva kraja strše izdužene česti, koje su pripadale zrnu, a te česti završavaju s uškama (Tab. VI. br. 6).

49. Deformirana karika srebrne naušnice, sa koje su otpala sva tri zrna. Duža os karike iznosi 23, a kraća 18 mm. Na karici je ostala žica ovojnica, pa dvije površine sa četiri niza filigrana koje su se nalazile među zrnima (Tab. VI. br. 7).

50. Dio privjeska srebrne naušnice, do kojeg su se sačuvali ostaci karike, na kojoj je nalemljena žica sa šest nizova filigrana. Ovaj dio se sastoji od četiri stošca, koji su primljeni u jedno stožasto tijelo. Po površini se nalaze niti od filigranske žice, koje idu od vrha do dna svakog stošca, i dijele ga na pet polja. Dva krajnja polja su glatka, a u dubini, koja se nalazi između dva stošca, nalaze se dva šuplja valjka od spiralno-omotane žice. Dva polja, susjedna krajnjim, snabdjevena su nizom zrnaca, dok se u srednjem polju nalaze isti valjci kao između krajnjih polja. Na vrhu, a iznad karike, ostalo je ležište zrna, koje je postojalo na vrhu tog stožastog tijela. Privjesak nema dna, jer je ono otpalo oštećenjem. Ovakvi primjerci pronašli su se u zadnje vrijeme u Biskupiji i u selu Cetini (Tab. VI. br. 8).

f) Naušnice s koljencima

Sve su od srebra i trokoljenčastog tipa, a ima ih više varijanti.

51. i 52. Par naušnica s jakom karikom. Promjer im se kreće oko 28 mm. Na donjem dijelu su tri koljenca, a svako koljenca na karici zadržava omotana žica, koja se nalazi s obje strane.

Liješana koljenca su kružnog oblika, a duž sredine su opremljena tako, da izgleda, kao da je koljeno načinjeno od dva koluta. Površina svake takve polovice optočena je zrcima, što je načinjeno odjednom pri lijevanju.

Prva naušnica je deformirana tako, da izgleda, da srednje koljenca nije postavljeno po sredini prostora između dvaju krajnjih. Ova naušnica ima sačuvanu ušku u obliku slova S, a također je sačuvana i kuka.

Druga naušnica je deformirana na isti način, ima cijelu kuku, dok joj je »S« oblik otpao na uške (Tab. VII. br. 1 i 2).

53. Naušnica slična prednjem paru. Krajnja koljenca su joj postradala tako, da je jedno koljence sasvim otpalo, a zadržala se samo žica na karici sa njegovih strana. Od drugog krajnjeg koljenca ostala je samo četvrtina.

Srednje koljence je prilično masivno i sastoji se od dvostrukog koluta sačinjenog od krupnijih zrna i zato je razvijene površine. S jedne strane ovog koljenca otpala je žica.

Otvor nije završavao kao kod prednjeg para naušnica, nego je prost, bez kuke i uške. Promjer iznosi 27 mm (Tab. VII. br. 3).

54. Naušnica slična prednjoj s otpalom žicom s jedne strane srednjeg koljenca. Koljenca su jednostruka i načinjena od niza prilemljenih zrnaca. Srednje koljence nije postavljeno po sredini prostora između dva krajnja. Otvor naušnice kao kod prednje. Promjer joj iznosi 28 mm (Tab. VII. br. 4).

55. i 56. Par deformiranih naušnica s jednostrukim koljencima, a bez žice sa strana. Koljenca su od filigranskih zrnaca, a samo na jednoj naušnici (br. 56) koljence je jako oštećeno. Promjer im se kreće oko 26 mm (Tab. VII. br. 5 i 6).

57. Naušnica iste varijante neostećena, a malo deformirana. Promjer joj iznosi 22 mm (Tab. VII. br. 7).

58. Naušnica kao prednja s tom razlikom, da joj koljenca zadržava mala čest ovijene žice. Deformirana je, a promjer joj se kreće oko 21 mm (Tab. VII. br. 8).

59. Deformirana naušnica slične varijante, a prilično oštećena, te joj je jedno koljence otpalo. Razlikuje se od prednjih po tomu, što joj je sav prostor na karici između koljenaca bio ispunjen sa četiri niza filigranske žice, koja se sačuvala samo pri jednom kraju. Promjer joj se kreće oko 18 mm (Tab. VII. br. 9).

60. Deformirana naušnica, kojoj se promjer kreće oko 21 mm. Koljenca su snadbjevena sa tri niza zrnaca. Srednje koljence je oštećeno. Oko koljenca nema uvijene žice (Tab. VIII. br. 1).

Varijanta s koljencima zvjezdolika tipa. Koljenca su načinjena od grupa trorednih zrnaca, koji u cijelosti daju izgled peterokrake zvijezde.

61. Naušnica s ostatkom pozlate na karici. Sva tri koljenca su potpuno sačuvana i nisu pričvršćena ovijenom žicom. Promjer iznosi 19 mm (Tab. VIII. br. 2).

62. Deformirana naušnica s oštećenim krajevima. Promjer joj se kretao oko 18 mm (Tab. VIII. br. 3).

63. Manja naušnica zdravih koljenaca, a malo deformirana. Promjer joj se kretao oko 17 mm (Tab. VIII. br. 4).

64. Naušnica potpuno slična prednjoj, samo joj je krajnje i srednje koljence malo oštećeno. Promjer joj se kretao oko 16 mm (Tab. VIII. br. 5).

65. Sitna naušnica sa zdravim koljencima, a promjer joj iznosi 13 mm (Tab. VIII. br. 6).

66. Naušnica s deformiranim gornjim dijelom karike. Promjer joj se kreće oko 15 mm. Na donjem dijelu karike, a između koljenaca, nalazi se navlaka, na kojoj iskaču rebra od četiri filigranske žice (Tab. VIII. br. 7).

67. Sitna naušnica iste varijante s tom razlikom, što umjesto žice na navlaci ima četiri niza filigrana. Promjer joj iznosi 13 mm (Tab. VIII. br. 8).

Varijanta trokoljenastih naušnica s malim koljencima i navlakom sa četiri niza filigrana između njih. Koljenca su načinjena od jednog niza zrna, a otvori su prosti, bez kuka i uški. Sve su dobro sačuvane.

68. i 69. Par srebrnih naušnica promjera od 26 mm. Na jednoj je naušnici otpalo nekoliko zrnaca od filigranskog niza (Tab. VIII. br. 9 i 10).

70. i 71. Par srebrnih naušnica promjera oko 25 mm. Na jednoj je otpalo zrno sa filigranskog niza, a na drugoj sa krajnjeg koljenca (Tab. VIII. br. 11 i 12).

72. Brončana deformirana karika, približne varijante. Promjer veće osi iznosi 33, a manje 27 mm. Donja polovica karike je deblja nego gornja, a zbog izgledane površine ne može se utvrditi oblik propale dekoracije. Na jednom kraju je spljoštena, da se u sredini te plohe izbuši rupa, u koju je ulazila kuka, kojoj je otpao rt, ali se preostali dočetak oksidiranjem stopio s uškom (Tab. IX. br. 1).

g) Proste karike

73. Brončana karika malo deformirana. Promjer joj se kreće oko 36 mm (Tab. IX. br. 2).

74. Isto s promjerom oko 37 mm (Tab. IX. br. 3).

75. Isto, s otpalim dijelovima pri krajevima. Promjer joj je iznosio oko 37 mm (Tab. IX. br. 4).

76. Isto, s promjerom od cca 30 mm (Tab. IX. br. 5).

77. Isto, s krajevima, koji prelaze jedan preko drugoga. Promjer se kreće oko 28 mm (Tab. IX. br. 6).

78. Isto, ali od srebra, s promjerom oko 27 mm (Tab. IX. br. 7).

79. Isto, s promjerom oko 27 mm (Tab. IX. br. 8).

80. Isto, s rastvorenim krajevima. Promjer iznosi oko 30 mm (Tab. IX. br. 9).

81. Isto, od bronzе s promjerom od 28 mm (Tab. IX. br. 10).

82. Srebrna karika deformirana i rastvorena. Promjer joj se kreće oko 23 mm (Tab. X. br. 1).

83. Isto kao prednja s promjerom oko 24 mm (Tab. X. br. 2).

84. Isto kao prednja, a prelomljena. Promjer joj iznosi 25 mm (Tab. X. br. 3).

85. i 86. Par srebrnih karika ponešto deformiranih. Promjer im se kreće oko 23 mm (Tab. X. br. 4 i 5).

87. Srebrna karika deformirana i nagrizene površine. Krajevi prelaze jedan preko drugoga. Promjer se kreće oko 23 mm (Tab. X. br. 6).

88. Srebrna karika nešto deformirana. Promjer joj se kreće oko 22 mm (Tab. X. br. 7).

89. Deformirana tanka karika od srebra s promjerom oko 23 mm (Tab. X. br. 8).

90. Srebrna deformirana tanka karika od srebra s promjerom oko 20 mm (Tab. X. br. 9).

91. Srebrna deformirana karika, kojoj se promjer kreće oko 15 mm (Tab. X. br. 10).

92. Srebrna deformirana karičica, kojoj krajevi prelaze jedan preko drugoga. Promjer joj se kreće oko 15 mm (Tab. X. br. 11).

93. Srebrna, tanka i deformirana karičica, kojoj se promjer kreće oko 16 mm (Tab. X. br. 12).

94. Ista kao prednja, a manje deformirana. Promjer joj se kreće oko 16 mm (Tab. X. br. 13).

95. Srebrna deformirana karičica s preostatom omotane žice, koja je pridržavala nestalo zrno. Promjer joj se kreće oko 14 mm (Tab. X. br. 14).

96. Tanka srebrna karičica, deformirana. Promjer joj se kreće oko 15 mm (Tab. X. br. 15).

97. Brončana tanka karičica, deformirana i rastvorena. Promjer joj se kreće oko 11 mm (Tab. X. br. 16).

98. Isto kao prednja, ali od srebra. Promjer joj se kreće oko 10 mm (Tab. X. br. 17).

99. Najmanja karičica od srebra s promjerom od 9 mm (Tab. X. br. 18).

100. Savnuti komad srebrne žice u obliku slova »U«, vrlo vjerojatno da se odnosi na kariku, koja je brahijalno deformirana. Ostatak je dug 30, a širok 16 mm (Tab. X. br. 19).

Ostali predmeti

1. Prsten od mjedi nešto deformiran. Unutrašnja površina mu je ravna, a vanjska zaobljena. Krajevi su pilemljeni jedan preko drugoga. Promjer mu iznosi oko 23 mm (Tab. XI. br. 1).

2. Par nejednakih uški u obliku broja 8, vjerojatno im je veći dio bio prišiven za robu, a u manji bi ulazila kuka. Veći primjerak je dug 23, a manji 20 mm (Tab. XI. br. 2 i 3).

3. Brončani koltn sličan prstenu. Nepravilno je lijevan tako, da je negdje tanji, a negdje deblji. Promjer mu iznosi 23 mm. Vanjska površina mu je jako zaobljena, a unutrašnja nije baš svugdje ravna (Tab. XI. br. 4).

4. Brončana petlja od saponi, sa koje je otpao valjak i igla. U okrenutom položaju ima oblik slova D. samo je nepravilno lijevana, što se odražuje na nepravilnosti luka. Gornja površina je ravna, a donja je zaobljena. Gornja površina je snabdjevena rebarcima, koja nisu jednako raspoređena. Na sredini su dva paralelna rebarca, a njima na svakoj strani nalaze se još po tri. Rebarca su načinjena u blagoj udubini tako, da je površina između njih jastučasta. Petlja je duga 45, široka 30, a debela 4 mm (Tab. XI. br. 5).

5. Pršljen od opeke nepravilna oblika, kojemu se promjer kreće oko 30 mm. Debeo je 9 mm (Tab. XI. br. 6).

6. Strjelica deformirana i oštećena. Duga je 7 cm. Od toga pripada oštrici 2,3 cm, a ostalo dršku. Donji kraj oštrice računao se u obliku lastavičina repa, ali je jedan kraj otpao, a drugi je kasnije savnut prema unutrašnjosti. Držak je šupalj i na jednoj strani dna oštećen (Tab. XI. br. 7).

7. Nožić, rdom prilično oštećen. Dug je 14 cm, od čega pripada sječivu 10, a dršku 4 cm. Držak nije cio, već mu je donji dio otpao. Sječivo je široko 14, a držak 6 mm (Tab. XII. br. 1).

8. Nožić bolje sačuvan od prednjeg, a donji kraj drška mu je otpao. Dug je 10,6 cm, od čega pripada sječivu 8,2, a ostalo ostatku drška. Sječivo je široko 19 mm; držak je do sječiva širi (8 mm), a pri frakturi uži (5 mm). Gornja strana sječiva je dobro sačuvana, dok je suprotna, oštra strana nagrizena (Tab. XII. br. 2).

9. Kresivo eliptičasta oblika, prilično sačuvano. Dugo je 8,3, a široko 2,3 cm (Tab. XII. br. 3).

10. Kresivo s razvijenom zadnjom stranom, što se postiglo savijanjem izduženih krajeva prema unutra. Sredina prednje strane je izvučena prema unutra u obliku kuta, pa skupa sa savijenim krajevima zatvara šupljinu, koja se dijeli na dva nejednaka dijela. Sami vršci krajeva bili su zavrnuti prema vani, što nam se potvrđuje na jednom dočetu, dok je drugi dočetak otpao. Kresivo je dugo 8,5, a široko 4 cm (Tab. XII. br. 4).

11. Britva sa zakovicom i brnjicom, koje su oksidacijom stopljene i zato nepokretne. Donja i oštra strana je izvučena u pravcu, dok se suprotna strana lomi blizu vrha u tupom kutu. Sječivo je dugo 11, a najšire 2,2 cm (Tab. XIII. br. 1).

12. Britva slična prednjoj, samo je više oštećena i nema zakovice, a brnjica je malim dijelom sačuvana i oksidacijom stopljena sa sječivom. Duga je 12, a najšira 2 cm (Tab. XIII. br. 2).

13. Britva slična prednjima. Prilično je sačuvana i na istegnutom repu ima rupicu, iz koje je ispala brnjica. Sječivo je dugo 12, a najšire 2 cm (Tab. XIII. br.3).

14. Ulomak većeg noža, kojemu se sačuvao gornji dio, ali je jako nagrizen oksidacijom. Preostatak je dug 10, a najširi 2,5 cm (Tab. XIII. br. 4).

15. Par željeznih ostruga 14. stoljeća, kojima se krakovi lome u tupom kutu negdje po sredini tako, da srednji dio ide prema gore. Ostruge su na vrhu završavale šestokrakom zvijezdom, a na završetku krakova su spljoštene, te im je u okruglom polju načinjena šira rupa, u koju su ulazili saponi. S vanjske strane krakovi se od ruba prema sredini zadebljavaju, pa im debljina ima trokutast presjek. Isto tako na vanjskoj strani a blizu trna imaju sa svake strane po tri koso uparana, a paralelna žljebića. Dužina im je iznosila 18 cm.

Ostruga br. 1 ima prelomljene dočetke krakova, tako da je jedan dočetak potpuno otpao, a od drugog se sačuvala samo čest, koja je zatvarala rupu. Krakovi do preloma imaju jednaku širinu od 10 mm, a od preloma prema koničnom završetku sve je šira, te im širina pri spoju iznosi 15 mm. Vrat joj je dug 40 mm i duž sredine razdijeljen šupljinom, u kojoj se okreće zvijezda. Na vrhu je raširen i nešto spljošten i tu je na obje polovine provrćena rupa, kroz koju je provučen zaglavak, oko kojeg se okreće zvijezda. Promjer zvijezde iznosi 60 mm.

Na dnu krakova nalazi se sa svake strane po jedna petlja, koja je služila za vezanje. Petlja je sačinjena od dva dijela: jedan i veći, na kojemu se nalazi žujica, u koju se provlačio remen, a drugi manji, na kojemu se nalazi kuka, koja je ulazila u rupu na dočetu kraka. Ova manja petlja pričvrstila se na os žujice, ali pokretno tako, da se oko iste osi vrti trn žujice i ova petlja, koja je oko osi privrćena.

Veća petlja ima donji dio trapezasta oblika, u kojemu je trn žujice, a gornji, koji se kod osi žujice prelama i izdiže, ima oblik vijenca sa zubastim vanjskim rubom. Svaki »zub« je na površini vijenca rastavljen uparanom crticom, a po sredini polja svakog nalazi se urezana točka.

Manja petlja se na sredini širi i zaobljava poput dugmeta, koje je po rubovima narezano, a po površini isparano radialnim crticama. Na vrhu to dugme prelazi u kuku, koja se provlačila u rupicu na kraku ostruge.

Ostruga br. 2 identična je prvoj, samo je oštećena tako, da joj je otpala zvjezdica, a ostala joj je os. Zatim su oštećeni dočeci na krakovima toliko, da je na jednom otpalo cijelo spljošteno polje s rupom, a na drugom je ostala čest tako, da se raspoznaje dio rupe (Tab. XIV).

16. Mlađa željezna ostruga XVIII.–XIX. st. Dobro je sačuvana i duga 11 cm. Krakovi se sa krajeva prema sredini savijaju u luk, a na oba kraja krakova ostruga je spljoštena i na tom polju je provrćena šira rupa. Od ovih polja krakovi se postepeno šire do svoga spajališta u vrhu luka. Sa vanjske strane je vrat dug 2 cm i po sredini prošupljen za okretanje zvjezdice. Vrhovi vrata su spljošteni i završavaju šiljasto poput strjelice. U njima je provrćena rupa, u koju je provučen zaglavak, oko kojeg se okreće zvjezdoliko kolo. Ta zvjezdica ima 7 krakova u obliku zuba pile, a promjer zvjezdice iznosi 20 mm (Tab. XIV).

IV. KNIN

Knin se nalazi podno osamljenog brda, koje su vode Krke i pritoka joj Radljeva s Butižnicom erozijom odvojile od podinske krške ploče Promine i Bukovice. To je brdo visoko do 120 m i u horizontalnom presjeku ima približno kruškolik oblik. Proteže se u osi S. Z. – J. I. i dijeli se na dva dijela: Spas na sjevernoj strani i kninska tvrđava na južnoj strani. Spas ima zaravanastu površinu, koja je umjetno rastavljena od tvrđave i to usječenim rovom u litici, u kojem se još zapažaju tragovi žljebova, koji su izdubeni željeznom motkom, što je dokaz, da se prokop načinio miniranjem ovdje na najužem prostoru. To se moglo dogoditi negdje oko g. 1711., kad se izgradio bastion tvrđave, jer tehnika izgradnje bastiona potpuno odgovara drugima, na kojima stoji natpis, da su te godine građeni. Od prokopa na jug nastavlja se grebenasti niz, gdje širi, gdje uži, koji se na kraju obara prema rijeci Krki. Umjetno načinjen prokop u novijem vremenu pokazuje nam, da su oba dijela brda površinom bila sastavljena, ali se razlikuju razinskim oblikom. Ovako izrazit položaj nad ravnicom, i prirodno branjen vodama nametao se svojim strateškim osobinama, pa je davno odabran za naselje.

Novija istraživanja dokazala su, da je u prehistorijsko doba ovo cijelo brdo bilo naseljeno. Plato Spasa još čuva konture prehistorijskog utvrđenja u obliku rubnog vijenca, što je pojačalo spomenutu diferenciju u razinskom obliku. Pokusnim iskapanjem na zaravanku, koje se izvelo g. 1932., pokazalo je preostataka eneolita,⁶ a na suprotnoj strani prigodom gradnje mosta

⁶ Werner Buttler, Bergwälle in Norddalmatien, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission XXI, Frankfurt a. M. 1932, str. 187–8.

na Krki g. 1934. u dubini od 2,5 m naišlo se na predmete iz bakrenog doba.⁷ Tako se sjeverna strana brda po nalazu veže s južnom, pa moramo pretpostavljati, da je u prehistorijsko doba cio kompleks ovog brda bio naseljen. Budući da se u Kninu nikada nisu provodila temeljita arheološka iskapanja, ne znamo, što je tu bilo u doba Ilira. Kod starijih pisaca često susrećemo navod, da neki pisci na ovom položaju ubiciraju Ardubu,⁸ ali oni te pisce ne navode. Sredinom prošlog stoljeća naveo je to samo Maschek,⁹ da se odmah toga odrekne i prebaci Ardubu na Trilj.¹⁰ A već je Fortis¹¹ izložio sud, da nijedno mjesto između Krke i Cetine ne može odgovarati opisu Ardube po Dionu Kasiju, što je točno. Začudo da se u krajevima blizim Kninu spominju okršaji (Promona, Sinodij) između Rimljana i Ilira, a ne spominje se ovako izrazita točka, kao što je Knin. Pa i u doba rimske dominacije nema traga nekom većem naselju, ne samo u Kninu, nego ni u bližoj okolici. Sporadični nalazi rimskih spomenika po okolici kao na Kapitululu kod sastavka Kosovčice s Krkom¹² i u samom Kninu¹³ govore za rijetku naseljenost ovoga inače plodnog kraja. Ne bih znao tomu pripisati drugi uzrok, ako ne zbog močvarnog tla, odnosno malarije, koju takvo tlo uzrokuje, a koja je donedavna harala u Kninu.

Samo ime Knina starijeg je porijekla, a Skok kaže, da u ilirskoj toponomastici osnova ten- dolazi kao u tenenum > Knin, stariji Tnin,¹⁴ pa bi se ime prema tomu povlačilo od ilirskog doba. Prvi put Knin spominje car Konstantin Porfirogenet u X. stoljeću, i to kao grad. Tvřv.¹⁵ i među hrvatskim županijama navodi Kninsku Tvřva.¹⁶ Inače se u kasnijim dokumentima Knin različito piše kao: Tninium, Tenin, Tin, Thelen, Tuvlen, Clin, i t. d. U najnovije vrijeme Barada osporava transkripciju Clin Kninu i pripisuje je Karinu, jer mu navod »de una muliere de Clino« u pismu iz g. 1178.¹⁷ pristaje da podupre drugu ispravu iz g. 1360.,¹⁸ kojom hoće potkrijepiti tezu o dijeljenju Lapčana na karinsku granu, otkada je Vojnika Lapčanin, muž Klaude kćeri kralja Zvonimira, dobio od Zvonimira Karin. U pogledu ispisivanja imena Barada kaže, da bi se »Clinum« mogao dovesti u vezu sa nekoliko tadašnjih mjesta u Hrvatskoj u prvom redu sa Kninom, a zatim s Tinjem i Karinom. Što se Knina tiče, dopušta, da bi Clinum mogao stajati

⁷ Pronadani predmeti su za Drugog svjetskog rata ostali u Kninu i postradali od bombardovanja.

⁸ Daniele Farlati, *Illyricum sacrum IV, Venetiis 1769*, str. 280.

⁹ Luigi Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia III, Zara, 1873*, str. 86.

¹⁰ O. c. str. 102.

¹¹ Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia, I, Venezia 1774*, str. 112.

¹² Frano Bulić, *Iscrizioni inedite, Bullettino di archeologia e storia dalmata, IX, Split, 1886*. – Isti, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolini uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije, Zagreb 1888*, str. 3.

¹³ *Godine 1932. za gradnju hotela Dinara, god. 1936. pri gradnji oficirskog paviljona vis a vis željezničke stanice.*

¹⁴ Petar Skok, *Postanak hrvatskog Zadra, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, I, Zagreb, 1954*, str. 49.

¹⁵ *De administrando imperio, Ed. F. Rački, Documenta historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia, Zagrabiae, 1877*, str. 400.

¹⁶ L. c.

¹⁷ Tade Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, Zagreb, 1904*, str. 140–141.

¹⁸ Smičiklas, O. c. XIII, Zagreb, 1915, str. 69–71.

mjesto Tninum, jer se u gotici slovo *c* i *t* teško razlikuju pretpostavljajući, da je izvornik baš goticom pisan. Kaže i to, da Splitsani i danas Knin zovu Klin. Ali mu Knin nikako ne dolazi uobzir, jer nije pripadao ninskoj biskupiji i jer je uvijek bio kraljevski castrum. Otpada mu i Tinj zato, što nikad nije bio castrum i što je pripadao skradinskoj biskupiji. Isključivši ovo dvoje Barada zaključuje: »Tako preostaje samo Karin. U Zadarskim ispravama iz godina 1239. i 1240, kao i mnogim drugima nalazi se »de Crino iz Krina«. U klasičnoj, vulgarnoj, a pogotovu sredovječnoj latinštini u riječima često *l* stoji umjesto *r* (navodi nekoliko primjera iz svojih Trogirskih spomenika I., a tima je slabost u lošoj transkripciji), tako da »de Clino« može biti da je napisano mjesto »de Crino«, »iz Karina«, koji Porfirogenet navodi između devet starohrvatskih naseljenih gradova i utvrda i usto je u ninskoj biskupiji i zato da se tu radi o Karinu.¹⁹

Na ovaj navod ćemo se s drugoga razloga još jednom osvrnuti, a zasada tvrdim, da nema slučaja, da su se Karin kao i Tinj pisali sa »Clin« i da se to samo odnosi na Knin. Potvrdu za to nalazimo tri puta, i to dva puta kod jednog pisca, a treći put stoji kao naslov na staroj reprodukciji Knina, koji se ne može zamijeniti s drugim utvrđenjem. Naime, fra Ivan de Vietri kad govori u svom izvještaju o Kninu, piše »Il convento di S. Antonio di Clin« i »alla fortezza di Clin«,²⁰ a na De Rossijevoj slici Kninske tvrđave iz g. 1684. kao i na Lasorovoj iz g. 1713. stoji naslov »Cnin o sia Clin«. ²¹ Prema tomu ono »de Clino« pripada bez ikakva natezanja samo Kninu. Konačno ona druga dva oblika »Thelen« i »Tuwlen« potvrda su, da se kod ovog naziva *n* često prenosilo sa *l*, a nigdje nema slučaja da se prenosilo sa *r*.

Po Kninu se prozvala starohrvatska županija, pa to znači, da joj je u njemu bilo sjedište. Ona je graničila na sjeveru s ličkom i psetskom, na istoku, s cetinskom, na jugu s primorskom, a na zapadu s lučkom županijom. Teritorij stare kninske županije odgovara otprilike teritoriju predratnog kninskog kotara. Županija je zahvatala raznolike površinske oblike: visoke gore, kao što su Dinara i Svilaja s prigorjem, Promina, Moseć i brda jugozapadno od njega, zatim prostrane podske površine, koje nisu baš potpuno krševite, pa humlje i napokon tri velike doline, Kninsko, Kosovo i Petrovo polje. Kroz svako ovo polje protječe rijeka, i to kroz Kninsko Krka s pritokama Orašnicom, Radljevcem s Butižnicom i Mračajem, kroz Kosovo Kosovčica, a kroz Petrovo Čikola, koja se nekad zvala Poljčica.²² Goroviti predjeli obilovali su šumama i stoga lovom, poljske površi uz obradive humozne predjele nudile su ispašu, a okrajci polja, koja su plavila, uvjetovala su agrikulturu. Stoga su Hrvati po doseljenu, naviknuti na močvare u pradomovini, postupili drukčije od Rimljana i gušće naselili nizinske krajeve eksploatirajući plodna polja i pašnjake, što je uvjetovalo zgodan susret

¹⁹ Miho Barada, Lapčani, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 300, Zagreb 1954, str. 484-6.

²⁰ Mijo Batinić, Njnekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti, Starine jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, XVII, Zagreb 1885, str. 91.

²¹ Vidi sliku br. 2 i 6.

²² Šime Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike. IX. Zagreb 1890, str. 62, 69. — Petar Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 124, Zagreb 1895, str. 10.

podske padine prema polju, na kojoj su nastala naselja, u kojima se izmjenično povezuju agrarni momenti u dolini sa stočarskim na podskim površinama tako, da je ova osobina uvjetovala raspored i današnjih sela. Svemu tomu bio je centar Knin, najprije kao strateški punkt, a zatim i kao administrativno sjedište u prvu ruku župana. Jezgro takvog sjedišta gnijezdilo se na najvišem grebenu južne polovice brda na domak današnjem Spasu. Sprva se moralo raditi o manjem utvrđenju, kojeg su oblici iščezli bilo zbog nekog rušenja, bilo zbog uklanjanja radi potreba kasnijeg dograđivanja na istom mjestu. Studiranjem konstrukcije postojećih bedema pronašli smo najstariji sloj u istočnom bedemu na ovom dijelu tvrđave, pa smo konstatovali, da taj mali preostatak pripada vremenu, u kojem su vladali narodni vladari.²³ No to je najstariji postojeći dio, a pitanje je, nije li tuda i prije toga bilo neko utvrđenje.

U doba Konstantina Porfirogeneta (umro 959 g.) tu je već sjedio grad kao utvrđenje. Za nas je važno, što grad nije nastao na tradiciji rimskog naselja kao na pr. Nin ili Skradin, pa njegov postanak možemo smatrati autohtonim hrvatskim. Pored strateškog položaja uvjetovala ga je ekonomska snaga okolice, jer je život spočetka pulsirao u selima na agrarnom i stočarskom momentu, a ovaj posljednji je primljen od rijetko preostalih starosjedilaca.²⁴ Bujanje seoskog života posvjedočuju arheološka istraživanja, koja su bila najintenzivnija baš u okolini Knina. U prvom dijelu ove radnje sreli smo se sa nekoliko lokaliteta, sa kojih potječu rani nalazi, a kad bi se tomu pribrojila nalazišta na Kapitulu, osobito u Biskupiji, pa na Uzdolju, po Promini i Petrovu polju i kad bi se svugdje provela istraživanja, potpuno bi se osvjedočili, kako je u ovom kraju bio intenzivan život još od doseljenja. Uz brojne preostatke materijalne kulture, koji su se pronašli po okolici, dokazano je nedavno, da su još u VII.-VIII. st. u bližoj okolini Knina postojale radione starohrvatskog nakita.²⁵ Komponente razvijenog života uzdizale su svoje utvrđeno županijsko sjedište, koje već Porfirogenet ubraja među gradove. U doba narodnih vladara kninska okolica je puna kulturnih spomenika. Po njoj kao i u samom Kninu rasute su starohrvatske crkve i nekropole. Činjenica, što su se u ruševinama crkava pronašli natpisi vladara kao i nepoznati DUX GLO(riosus), pronađen u Biskupiji, pa natpis kneza Trpimira sa Kapitula, pa kneza Mutimira s g. 895. u Uzdolju i vladarskih sinova, kasnijih kraljeva Svetoslava i Držislava na Kapitulu svjedoči, da je tu bio vladarski centar. Dakako da se to ne poima kao fiksni centar, jer takvih u hrvatskoj državi nije bilo. Vladari se uzdržavaju vladarskim dobrima, a ta su bila rastrkana u Kaštelanskom polju, oko Biograda, Nina i Knina, pa se više ili manje zadržavaju u pojedinim od njih i na taj način su se zadržavali u Kninu ili u njegovoj okolini. U srednjovjekovnom političkom životu vladari i crkva usko su povezani i naši najstariji knezovi su u tijesnim odnosima

²³ Stipe Gunjača, Prinos istraživanju kninske tvrđave, Separatni otisak iz Napretkova kalendara za g. 1937, Sarajevo 1936, str. 6-7.

²⁴ Karlo Kadlec, Statut i reformacije otoka Brača, sa zakonima, povlasticama i listovima duždeva za bračku općinu i izvacima iz Ciccarellijeve knjige »Osservazioni sull' isola della Brazza«, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, XI, Zagreb 1926, str. VIII.

²⁵ Gunjača, Postojanje jednog centra za izradivanje starohrvatskog nakita, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LVI-LIX, Split 1954-7.

s crkvenim predstavnicima, koji od njih iznuđivaju svjetovna dobra i razne povlastice. U našim najstarijim dokumentima čitamo, kako knezovi u IX. st. osnivaju samostane i crkve, a mi nedaleko Knina u Biskupiji imamo veliku baziliku, uz koju je organski zidan i samostan,²⁶ i sve to potječe iz IX. st., pa ako se s ovim poveže onaj natpis DUX GLO(riosus) na preostatku tegurija, koji nosi stilske i epigrafske osobine istog stoljeća, a pripadao je toj bazilici, onda nam postaje sasvim vjerojatno, da je jedan od hrvatskih knezova imao učesća u izgradnji ove crkve i samostana, valjda benediktinskog. U prostorijama ove crkve pronađeni su vanredno lijepi primjerci pozlaćenih ostruga, od kojih je jedan par zastalno porijeklom iz Franačke, a po bogatstvu ukrasa te su ostruge morale pripadati dječaku nekog odličnika i sve to podsjeća na utjecaj franačkog dvora na razvoj hrvatskog, što je bilo u doba prvih knezova, pa iz svega izlazi, da su u Biskupiji kod sagrađene crkve i samostana u IX. st. odsjedali ili možda čak stolovali hrvatski knezovi.

Sjeverno od Biskupije, a na domak Kninu, na obrončiću brda uz rijeku Krku, na položaju, koji se odavna zove Kapitul, nalazio se drugi samostan s crkvom sv. Bartula. Sudeći po pronađenim natpisima Svetoslava i Držislava, koji su se nalazili na prsobranu ambona ta crkva, a naravno i samostan su postojali u X. st. To je bilo vlasništvo splitskog kaptola,²⁷ koji je to mogao dobiti jedino od hrvatskih vladara, pa se po tomu vidi, u koliku dubinu hrvatskog tla je zavladao žile metropolitanski kaptol i koliko su s njim bili povezani hrvatski vladari. Kaptolov samostan i crkva, razumije se, bili su obdareni i imanijama, jer su ona nužna za početni život samostana, a kasnije će ih već samostan širiti sam.

Kako se iz zemlje pojavljuju vidljiva svjedočanstva javnog života, o kojemu relativno mali broj spomenika govori puno, tako isto oni rijetki sačuvani spomenici druge vrste mogu reći dosta. Takav je prvi Porfirogenetov podatak o postojanju kninske županije i čim se spominje županija, makar se ne navodi ni jedan župan, mi u Kninu moramo vidjeti župana, i to niz njih, iako se imenom izričito spomenuo tek g. 1086. Kninski župan Jurina.²⁸ Smatralo se dosada, da je to prvi poznati kninski župan. Međutim opet indirektnim putem dolazimo u mogućnost da ovo uvriježeno mišljenje ispravimo. U ispravi iz g. 1078, čitamo, da se kralj Zvonimir nalazio u Kninu i da je u njemu izdao javni akt. Tada on u društvu nadbiskupa Lovre, Ivana opata sv. Bartula, Andrije kapelana, Dominika tepčije i župana Črenje potvrđuje samostanu sv. Marije u Zadru zemlje u Točiniji,²⁹ koju mu je darovao kralj Krešimir.³⁰ Budući da se ovdje spominje samo jedan župan Črenja, a stvar se događa u Kninu, to je Črenja zastalno kninski župan, to utoliko više, kada su prigodno

²⁶ Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina g. 1950, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 57, Zagreb 1953, str. 31-32. - Ljubo Karaman, O reviziji iskopina u Biskupiji, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 4, Zagreb 1955, str. 209-219. - S. Gunjača, Oko revizije iskopina u Biskupiji, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 5, Zagreb 1956, str. 21-32. - Isti, Oko položaja kninske katedrale, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. VI, Zagreb 1958, str. 45-60.

²⁷ Gunjača, O položaju kninske katedrale, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 1, Zagreb 1949, str. 52.

²⁸ F. Rački, Documenta, str. 112.

²⁹ Danas Tukljača kod Biograda n/m.

³⁰ Rački, O. c. str. 118.

prisustvovali i ostali domaći ljudi, kao što su opat i kapelan sv. Bartula na Kapitolu. Tako dolazimo do indirektnog dokaza, da je prije Jurine bio kninski župan Črenja.

Isprava iz g. 1087. opet spominje kralja Zvonimira u Kninu, kad on potvrđuje opatici Čiki i njenu samostanu sv. Marije u Zadru slobostine, koje joj je učinio njegov predšasnik kralj Petar Krešimir. To su potvrdili u kraljevu prisustvu nadbiskup Lovro, Petar hrvatski biskup, onaj Ivan opat sv. Bartula, Formin ninski biskup i drugi biskupi, pa knezovi.³¹ Po broju i rangu prisutnika vidi se, da su se u Kninu sastale tadašnje glave od utjecaja na državne poslove, a sigurno ne radi ovog neznatnog akta, nego su se morala raspravljati krupnija pitanja, o čemu se nije sačuvao nikakav spomen. Konačno Zvonimir g. 1088. i pogiba u Biskupiji kod Knina na skupštini, koju je sazvao zbog poziva pape, da pomogne vojskom bizantskog cara Aleksija protiv Seldžuka.³²

Ovdje ćemo povezati još jednu okolnost, koja je od utjecaja na historijski značaj Knina. Radi se o instituciji hrvatskog biskupa, za kojeg nam Toma Arcidakon splitski kaže ovo: »Hrvatski kraljevi su htjeli imati posebnog biskupa i zatražili su to od splitskog nadbiskupa, te postavili biskupa, koji se zove hrvatski i postave mu sjelo u polju, u crkvi sv. Marije tik do Kninske tvrđave. Ovaj je dobio mnoge župe; imao je imanja i posjede gotovo po cijelom hrvatskom kraljevstvu, jer je bio kraljevski biskup i pratio je kraljev dvor, bio je jedan od dvorskih prvaka, a njegova jurisdikcija se protezala sve do rijeke Drave.«³³ Tomin navod o postojanju hrvatskog biskupa potvrđuju i raniji dokumenti, od kojih smo čas prije takvog biskupa sreli (Petra). Tako isto ono »et regis curiam sequebatur« (pratio je kraljev dvor) potvrđuje migriranje dvora po imanjima, što smo prije naveli. Kad su kraljevi hrvatskom biskupu dali crkvu sv. Marije u Kninu, a on bio stalno u njihovoj pratnji, te kao prvak dvora vršio funkcije (kancelara, notara) povezane s kraljevom vlašću, onda je jasno, da je i kralj bivao i to duže u Kninu. Prvi hrvatski biskupi (od g. 1040. dalje) selili su s dvorom i s kraljem i služili se po raznim mjestima sa već postojećim crkvama kao što je i ova sv. Marije u Kninu. Toma Arcidakon te druge crkve ne spominje nego samo kninsku, pa je nastala teška zabuna, te se hrvatski biskup gledao kao da uvijek sjedi u Kninu, odnosno na Kapitolu ili u Biskupiji, gdje su mu naši historičari i arheolozi već ubicirali i katedralu. Nejasnoća, koju je unio škrti Tomin tekst, dade se razjasniti upravo onim navodima, koje smo iznijeli u vezi sa Zvonimirovim susretom u Kninu, pa i sa samom njegovom pogibijom. Zvonimir dolazi sa sjevera, gdje je bio ban, pa u neku ruku suvladar i onda nasljednik Petra Krešimira. Kruni se u Solinu, ali usko povezan sa sjevernim krajevima otprije, koje je ličnim kompromisom s Krešimírom privukao južnoj jezgri, sad prirodno traži konglomeraciju obiju strana i stoga se centar Hrvatske države ne može više održavati na periferiji, kao što je obalni pojas (Biaći, Biograd, Nin), nego se on pomiče sjeveru, pa zato često

³¹ O. c. str. 145.

³² Gunjača, Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitolu kod Knina, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 288, Zagreb 1952; str. 296-7.

³³ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (minor), Ed Rački, Zagreb 1894, str. 45.

nalazimo Zvonimira u Kninu, gdje se *via facti* od privremene prijestolnice sada stvara stalna. S njim kao pratilac ustaljuje se i hrvatski biskup, a pošto je to boravište trajalo duže od ikakve faze migracije i bilo posljednje, to je biskupovo sjelo bilo u očima Tomi, kad je spomenuo crkvu sv. Marije. To više što je na tom mjestu, kad je prestala funkcija hrvatskog biskupa, taj biskup produžio život kao kninski tj. rezidencijalni, u kojeg se hrvatski biskup lagano i pretvarao.

Metež, koji je na skupštini u Biskupiji nastao, nije bio stvar prigode, nego je to bila posljedica trajnijeg nezadovoljstva, koje se s kraljeve unutrašnje i vanjske politike samo širilo i doseglo vrhunac, kad je kralj predlagao odlazak u daleku zemlju, da se lijeva krv za tuđe račune, što je platio glavom. Prijestolnica Knin je bio žarište i pozornica i pobune, a jamačno je i kninski biskup bio upleten u zavjeru. Njega je Zvonimirova prisnost s nadbiskupom Lovrom, tim predstavnikom papističke politike, koju je preko Zvonimira provodio, zapostavljala i išla na uštrb njegovu prestižu. Kao potvrda tomu došla bi činjenica, da Zvonimira poslije pogibije ne ukapaju u crkvi hrvatskog biskupa sv. Marije, nego u onoj, koja je bila pod izravnom upravom nadbiskupa Lovre, tj. vlasništva splitskog kaptola, a to je bio sv. Bartul na Kapitulju.³⁴ To se zaista ne bi dogodilo, da hrvatski biskup nije bio protivan onoj strani, na kojoj se nalazio splitski kaptol i njegov sv. Bartul.

Nego, Zvonimirovom pogibijom nije proces nezadovoljstva bio zatvoren. Sada tek i jesu izbili neredi, te se taj nezadovoljstvom upućen proces pretvorio u anarhiju. Toma tu anarhiju opisuje živim riječima, iz kojih izlazi, da je bila dugotrajna i bezglava.³⁵ Nastala je odmah poslije Kraljeva ubijstva, dakle na kninskom području i u krvavo kolo hvatala cijelu Hrvatsku. Na prijestolju se nije mogao ustaliti Zvonimirov izravan nasljednik, u nedostatku sina žena Jelena, kći ugarskog kralja Bele I, pa je nemoćna da obuzda protivnike ubrzo pozvala u pomoć brata Ladislava, ugarskog kralja s motivacijom, da se osveti ubicama muža Zvonimira. Ladislav je odmah došao s velikom vojskom i okupirao Slavoniju od Drave do Kapele, lako, zato što je tu tradicija Zvonimira bila jaka. Ali kad je prešao Kapelu počeo je osvajati utvrdu za utvrdom uz proljevanje velike krvi i osvetio se za smrt zeta, što znači, da se pobuna i anarhija rasplamsala jako od kninskog žarišta na sjever do Kapele. Ladislav je tako pokorio Hrvatsku i predao ju sestri Jeleni. Usprkos tome Jelena se nije mogla održati jamačno zato, što se po odlasku Ladislavovu buna opet raspirila, našto se ona odrekla prijestolja, pa Ladislav pošalje sinovca Almoša početkom godine 1092., no taj se uspio održati samo na teritoriju sjeverno od Kapele. Kapeli na jug sa centrom dašto u Kninu dalje je trajalo previranje jamačno zato, što u otimanju za vlast preteđenti bez jaćih tradicija nisu mogli nadjaćati jedni druge, pa se anarhija i krvarenje dugo povlačilo, dok nije pošlo za rukom nekom Petru, kojeg bez dokaza starija generacija historika naziva Svaćićem, da se sada osakaćenoj i anarhijom iznurenoj Hrvatskoj postavi na čelo sa sjedištem u Kninu.³⁶ Mađarski kroničar Simon de Keza, pisac XIII. st., kaže, da je Petar bio kralj i da mu

³⁴ Gunjaća, O. c. str. 319–20.

³⁵ Gunjaća, *Historia Salonitana maior*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 273, Zagreb 1951, str. 207. – Isti, Kako i gdje je svršio kralj Zvonimir, str. 234.

³⁶ Gunjaća, Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir, str. 233–4.

je sijelo i prijesto bio u gradu Kninu: »Sedes enim huius regis et solium in Tenin erat civitate«. ³⁷ Tada je Knin prvi put izričito spomenut kao prijestolnica, ali kako vidjesmo, to je on i prije bio, pa je Petar nastavio sijelom u jezgri pobune, gdje ga je imao, ustalio ga i kod njega svršio kralj Zvonimir. Ovaj Petar g. 1097. pogiba u bici s mađarskim kraljem Kolomanom na Gvozdu, te s njim nestaje puna samostalnost Hrvatske, a s njom kninskog dvora i hrvatskog biskupa.

I tako je Knin centar čitavog javnog života u posljednjem plamsaju Hrvatske i pozornica burnih događaja od skupštine u Biskupiji na Kosovu g. 1088. do pogibije Petrove ispisao stranice svoje historije uz iste one, na kojima su pisane stranice posljednjih decenija hrvatske samostalnosti.

Ulazak Hrvatske u državnu zajednicu sa Ugarskom, kao i vladanje prvih Arpadovaca uopće ne ostavlja nikakva specifična znaka, na osnovu kojeg bi se nešto поближе moglo reći o Kninu. Dva krupna događaja, kao što su anarhija i naglo gašenje tek uspostavljenog centra jedne države, morala su ostaviti duboku i dugotrajnu krizu, da se teško bilo snaći. Od prvašnjeg uređaja ostale su institucije županije i hrvatskog biskupa, ali ovo posljednje blijedo i djelomično. Naime, njemu je prestao *raison d'être*, kad je nestalo hrvatskog kralja i njegova dvora i nije imao komu da bude kancelar i koga da prati, te je u neku ruku ostao viseći. Ugarski vladari ga ne preuzimaju, jer im nije potreban u već odavna uređenom dvoru. Čini se, da mu je od predašnjih funkcija preostala ipak notarska. Naime to sudim po tomu, što nalazimo iako dosta kasnije da kninski kaptol vrši notarsku službu, a ne znamo, kad je to počeo, pa je sva vjerojatnost, da se to tradicijom povlačilo od hrvatskog biskupa, makar se tokom vremena i prenijela ova uloga sa biskupa na njegov kaptol. Mora da se hrvatski biskup, kad je nestankom narodnih vladara izgubio oslonac, teško borio za svoju egzistenciju. Da ništa drugo, imao je, kako nas izvještava Toma Arcidakon, mnoge župe i posjede sve do Drave, pa je to već dosta, da izazove zavist drugih biskupa. Više je nego vjerojatno, da je odmah dolaskom Vladislava i boravkom Almoša, te osnivanjem zagrebačke biskupije prestao duhovni utjecaj kninskog biskupa na cijelom teritoriju s druge strane Kapele, a da i negovorimo o materijalnim dobrima, koja su mu prinosile župe i imanja. Veliki broj posjeda, njihova ugroženost kao i pobiranje prihoda silili su biskupa, da sada radi toga opet migrira i da se po tim imanjima zadržava. Svejedno mu glavni boravak ostaje u Kninu i on po malo izgubivši velik dio svjetovnih funkcija postaje rezidencijalni, kninski biskup tako, da nam se već biskup Anastazije II. g. 1111. naziva i kninskim biskupom, a njegovi nasljednici sad hrvatskim sad kninskim. ³⁸ Ime hrvatskog biskupa sve više iščezava, a javlja se kninski ipak s dugotrajnim sjećanjem na hrvatskog. Prema Baradi se pod imenom hrvatskog biskupa g. 1163. posljednji spomenuo Deda »Dede Chroatensis«, ³⁹ ali mi imamo svjedočanstvo, da se poslije isključivog javljanja »Tiniensis episcopus« odjednom još g. 1330. spomenuo »episcopus Chroatensis«. ⁴⁰

³⁷ Rački, Documenta, str. 481.

³⁸ Barada, Episcopus Chroatensis, Croatia sacra, 2, Zagreb 1931, str. 208.

³⁹ Barada, L.c.

⁴⁰ Smičiklas, Codex diplomaticus VIII, Zagreb 1910, str. 442-3.

Kninski biskup služio se i dalje crkvom sv. Marije, koja se via facti od provizornog upotrebljavanja pretvorila u katedralu. Nedaleki Sv. Bartul na Kapitulul stoji zasebno i izvan jurisdikcije kninskog biskupa i dalje ostaje vlasništvo splitskog nadbiskupa, koji se dobro pobrinuo, da mu ga g. 1158. potvrdi ugarsko-hrvatski kralj Gejza II.⁴¹

Povezano s prednjim izlaganjem o borbi i migriranju kninskog biskupa da sačuva imanja i prihode, moramo se povratiti opet na problem one »muliere de Clino«.

Godine 1178. piše ninski biskup Matija splitskom nadbiskupu Raineriju i moli ga, da mu pomogne u parnici, koju je protiv njega podigla kod pape neka žena »de Clino« na osnovu krivih navoda, a radi desetine, koju su Matijini predšasnici uvijek pridržavali (manutenerunt), a da je papa njoj izdao privilegij, u kojemu između ostalog stoji, da on nema prava pobiranja desetine niti vlasti nad svećenstvom u njenu gradu: »Notificamus vobis sicut patri ac domino de quodam nostro negocio, videlicet de una muliere de Clino, que de nobis ad curiam domini pape cum fallaciis fecit querimoniam de decima nostra, quam nostri antecessores semper manutenu(er)unt, quod apostolicus fecit ei privilegium, quod de cetero nec de decima nec de clero illius civitatis potestatem haberemus«.⁴²

Ovo pismo objavio je prvi Farlati⁴³ i napisao, da je ta žena, za koju on kaže »quedam primaria de opido cui nomen erat Clino«, došla pred papu, kad se on nalazio u Zadru (Aleksandar III. g. 1177.). Farlati ne zalazi u objašnjavanje, koji je to oppidum, iako ga još jedamput spominje (»decimas a Clinensibus exigere«). Čudno je, da Farlati navodi detalj o susretu žene s papom u Zadru, a biskup Matija to u pismu ne spominje, nego kaže izričito »ad curiam Domini Pape cum fallaciis fecit querimoniam«. Zastalno se Matije to više ticalo i on bi to kao upadljiv detalj ličnog pristupa papi u Zadru bio naveo u pismu, da je tako zaista bilo, a on umjesto toga navodi obraćanje na papinsku kuriju, što ne može biti izmišljeno. Svi su izgledi, da je Farlati po običaju, imajući tekst pisma u ruci koincidirao tužbu s dolaskom pape u Zadar. Da se pri tom domišljao, odaje se po navodu, iz kojeg se vidi, kako ovo pismo neoznačena datuma datira do konca g. 1177. povezano s funkcijom papinskog legata (Rajmunda) u Dalmaciji, koji se na kraju pisma spominje. Vjerujem, da Farlati nije za ovaj slučaj imao još koji popratni dokument, da bi po njemu to ustvrdio, nego je stvar proizvoljno povezao s papinim boravkom u Zadru. U takav posao ili u krivo shvaćanje spadao bi i njegov navod, da je ta žena prvakinja grada, koji se zvao »Clin« valjda zato, što je shvatio, da ona istupa ispred tog grada, što iz konteksta pisma, kojim se on jedino služio, ne izlazi.⁴⁴

Barada je otpočeo svoju interpretaciju: »U toj ispravi iz godine 1178., koja je sačuvana u izvorniku, u prvom redu radi se o »civitas« i to »de Clino«, koja je bila u ninskoj biskupiji u Hrvatskoj, u vlasti neke žene«.⁴⁵ Odmah

⁴¹ Smičiklas, O. c. II Zagreb 1904, str. 118.

⁴² O. c. str. 140-1.

⁴³ Farlati, Illyricum sacrum, III, Venetiis 1765, str. 199-200.

⁴⁴ O. c. str. 199.

⁴⁵ Barada, Lapčani, str. 485.

moramo reći dvoje. Prvo, nigdje ne stoji, da je ta civitas bila u ninskoj biskupiji. Kad bi taj grad pripadao toj biskupiji, onda ne bi bilo mjesta pritužbi na desetinu, jer je ta žena za desetinu bezuvjetno morala odgovarati dijecezanskom biskupu. A u tom i leži cijela stvar, da grad »Clin« nije pripadao ninskoj dijecezi i zato se ona žena može protiviti. A drugo, ni otkuda ne izlazi, da je grad njen. Barada se upire u ono »illius civitatis«, »u njenom gradu«, no to ne mora značiti, da je ta civitas njeno vlasništvo. U ovo doba kod nas i ne može nitko posjedovati civitatem u punom smislu riječi, osim toga u Hrvatskoj je tada civitas rijetka stvar, a najmanje je vjerojatno, da može s njim raspolagati neka žena. Naoko se to može pričiniti, jer izgleda, da žena raspolaze apsolutno s gradom, kad dovodi u pitanje biskupovo osnovno pravo, budući da se u pismu navodi i biskupova potestas, jurisdikcija. Međutim nema ni najslobodnijeg grada, u kojem njegov ili nadležni biskup nema jurisdikcije nad svećenstvom, koje je u prvom redu podložno njemu, pa nije bio običaj u crkvenoj praksi, da se neki grad izuzme iz biskupove jurisdikcije. Ovdje se radi o drugome:

Žena tuži ninskoga biskupa Matiju papi i dokazuje, da on nema pravo na desetinu, a papa joj odgovara, da Matija nema prava ne samo na desetinu nego ni na jurisdikciju u njenom gradu. Tim, što pored desetine naglašava još i jurisdikciju, papa podvlači, da ninski biskup tu nema baš nikakve ingerence, drugim riječima, da taj grad nije u dijecezi ninskog biskupa, jer jedino u tom slučaju papa može i dužan je donijeti ovako principijelan pravorijek. Da je to tako, vidi se iz toga, što Matija piše nadbiskupu Rajneru, da ga je tužila žena zbog desetine, a ne spominje, da bi ona što rekla o jurisdikciji, što je krupnija stvar od desetine, pa mu ovdje, zaista ne bi bila izmakla spomenu.

Što se tiče navoda »Illius civitatis«, taj se ne može odnositi na vlasništvo žene, nego na grad njenog obitavanja i zato »u njenu gradu« stoji slično, kao kad se na pr. govori o Maruliću povezano sa Splitom i reče »u Marulićevu Splitu«. Zaista da se radilo o ženi, vlasnici nekog grada u smislu civitas, što se jedva može reći za samo biskupovo sjelo Nin (»urbs regia«), jedinstvena bi to bila osoba toliko značajna i istaknuta roda, pa još upadljiva što je žena, te bi joj Matija zastalno spomenuo ime i ne bi preko nje prešao anonimno sa »de una muliere«, o jednoj, o nekoj ženi!

Sada se moramo osvrnuti i na pitanje pripadnosti te navedene civitas. To pokreće Barada s drugom i idućim rečenicama: »Budući da u ono doba nije u Hrvatskoj postojala ni jedna »civitas« uopće, tj. grad u urbanističkom smislu, pogotovu ne neki »Clinum«, naziv civitas tu ne stoji u svom pravom užem značaju. Ali naša riječ »grad« označuje latinsko »civitas« i »castrum«, prva pak znači grad u urbanističkom smislu, a druga samo kao posebno utvrđeno mjesto ili utvrdu; pisac je isprave naš naziv grad = utvrda preveo sa *civitas* mjesto sa *castrum*. Gradova, utvrda = castrum bilo je u ono vrijeme u Hrvatskoj više, ali nijedan se nije zvao »Clinum«.⁴⁶

Ove su opće konstatacije na mjestu. Samo nema nikakva dokaza, da je »pisac isprave« grad – utvrda preveo sa *civitas* umjesto sa *castrum*. Najprije to nije isprava, da bi se moglo govoriti, kako daleke kancelarije neupućene

⁴⁶ Barada, L. c.

u lokalne stvari brkaju, odnosno zamjenjuju jedan pojam sa drugim. To je obično pismo ninskog biskupa Matije splitskom nadbiskupu Rajneriju i Matija nije mogao pobrkati civitas sa castrum, jer je dobro znao, što je civitas, kad ga je imao u blizini, a to je Zadar, koji pri dnu pisma pod civitas i navodi, pa bi zastalno razlikovao običan castrum, da se radilo o Karinu. Barada je svu ovu skalu tumačenja grad – castrum – civitas izveo zato, da civitas lakše primijeni na Karin, a pošto se na Karin ni u koje doba ne može prostrijeti ni približno pojam »civitas«, Barada sad traži izlaz u pogrešnom prevodu pisca, a to je toliko proizvoljno, da nije mogao ni pokušati da dokaže, nego je zaletom misli preletio preko ovako razjapljene pukotine.

Ova je civitas po ženi, koja je »da Clino« označena imenom »Clinum«, što smo prije protumačili, pa se bez ikakve kombinatorike davno stvar mogla primijenti na Knin. Pored izričite potrebe u imenu, koju smo prije naveli, imamo dokaz, što se osim dalmatinskih gradova ni jedno drugo naselje u unutrašnjosti do ovog doba ne spominje pod civitas, a takvim se spomenuo samo Knin još kao oznaka prijestolnice, kako vidjesmo u navodu Simona de Keze. Sve ovo potvrđuje još i okolnost, što Knin nije u području ninske biskupije, kao što je Karin, a sadržaj spora je primjenljiv na mjesto izvan ninske biskupije. I zato se ovdje radi o ženi iz Knina, koja se potužila papi na ninskog biskupa Matiju. Koja je to žena nije moguće znati. Na svaki način ona je imala oko Knina neka dobra, koja su bila podložna desetini. Ako je rečeno u papinoj presudi uzgredno, da ninski biskup nema jurisdikcije u gradu iz kojeg je ona, vidjesmo, da to ne znači da je grad bio njen, pa ne stoji na mjestu Baradina tvrdnja: »(Knin) je bio castrum, ali tada i dugo poslije uvijek *kraljevski* castrum i u njemu kao takvom nije mogla ni da zapovijeda, a kamoli da ga posjeduje žena: kraljevskom castrumu na čelu bio je uvijek do XII. ili XIII. st. *kraljevski župan*, a poslije *knez* – Comes«. ⁴⁷

Sve u svemu aprioran sud doveo je ovdje do nepravilnog korištenja dokumenta, pa se pojavio pogrešan prijevod pisca »isprave«, mjesto se uvršćuje u ninsku biskupiju, od Knina postaje Karin, a u jednostavnom navodu »Muliere de Clino« traži se žena, koja posjeduje civitas te zapovijeda njim, pa još i od neodređenog »de una muliere« postaje Lapčanka. Drugo je pitanje, koliko se toga na ovako pogrešnoj dedukciji izvelo u prilog raspravljanju o ženskom nasljednom pravu, što ne zalazi u naš predmet.

Nego, pismo Matijino Rajneriju može da baci tračak svijetla na druge okolnosti. Iz njega se vidi, kako ninski biskup poseže za desetinom u Kninu ili okolo njega i da papa kaže, da on to nema pravo. To ne može nastati u sredenim prilikama, nego jedino kad utjecaj dijeceze, na kojoj se vrši uzurpacija, organizatorno slabi. A naš slučaj se prilično dađe osvjetliti upravo onim okolnostima, koje su popratile hrvatskog biskupa poslije pada hrvatske samostalnosti, što smo već naveli.

Pitanje je, kako je tekla borba za samo biskupovo održanje, koji je izgubio raison d'être. Komu je on trebao i tko ga je sad predlagao? o tomu ništa ne znamo, a samo je činjenica, da se on ipak održao. Tražila je to možda ravnoteža, a najvjerojatnije i crkveno-organizacione potrebe, jer je hrvatski biskup već uhvatio jaku tradiciju u narodu. Dakako da se kroz proces pre-

⁴⁷ L. e.

obražaja iz kraljevskog u rezidencijalnog biskupa i očituje nastojanje, da se održi, što je moralo teći dugo i ne bez borbi. Pri toj neustaljenosti su možda bili dugotrajni rokovi vakancije, jer se kninski biskupi zaista rijetko spominju, a svakako su se i zadržavali po raštrkanim imanjima, pa je onda bilo lako takvom biskupu još potpuno neizražene institucije i potpuno neustaljene rezidencije tu i tamo zakidati posjede i uzurpirati jurisdikciju. Naš bi slučaj predstavljao zatečen primjer takvog posezanja na desetinu od strane ninskog biskupa Matije, koju je tražio od neke kninkinje. A da je to bila uzurpacija i grdno zadiranje u pripadštine kninskog biskupa, najbolji je dokaz revolt i snaga žene, da se izravno obrati rimskoj kuriji i napokon papina presuda, kojom dajući pravo ženi teško osuđuje izravno ninskog biskupa Matiju.

Da su neredi uhvatili maha na crkvenom području, najbolje dokazuje činjenica, što splitski nadbiskup Petar, porijeklom Madžar, upravo zbog njih saziva generalni sinod u Splitu i otvara ga motivacijom: »videns multa enormia per nostrum Spalatensem archiepiscopatum emersisse multiplicisque subditorum errores considerans graviter pullulare...«. ⁴⁸ Tu su stavljen na tapet svi problemi, a bez sumnje na osnovu pretresa problema kninskog biskupa i biskupije stvoren je ovaj zaključak: »Neka kninski biskup ima sjedište u Kninu i neka je imao ove župe: Knin (grad), polje (campum), Vrliku i Pset«. ⁴⁹ Ovim se definitivno odredilo područje dijeceze, te su iščezli posljedni tragovi ambulantskog biskupa, kojeg se okolnosti i dužnosti sada potpuno podudaraju s onima ostalih biskupa i on ostaje rezidencijalni sa sjedištem u Kninu. Kninski biskup dakle ima: »Tenin campum, Verchreca, Pset«. ⁵⁰

Ovdje nije potpuno jasno, što je ono »Tenin campum«. Doslovno bi značilo »Knin-polje« što bi se olako moglo primijeniti na Kninsko polje, koje kao poseban pojam postoji i danas. Međutim to su dva odvojena područja, od kojih je jedan zastalno Knin, jer se samo po sebi razumije, da on nije mogao izostati. Prema tomu ostaje da se razjasni »campum«. Ako pogledamo, što geografski znače ona dva posljednja imena, vidjet ćemo drugo: Pset se spominje kao županija isto kad i kninska još od Konstantina Porfirogeneta, a da je Vrlika poslije Konstantinova doba bila izdvojena iz cetinske županije i postala posebna teritorijalna oblast (contrata), dokazano je također. ⁵¹ Prema tomu izvlačimo analogiju, da se ovdje radi o nabravanju političko-geografskih jedinica, županija, pa se zato ono campum odnosi na kninsku županiju, što je ovdje istaknuto u opreci s Kninom-gradom. Da se ne odnosi na užu regiju Kninsko polje, to se vidi iz idućega. U istom dokumentu kaže se, što ima susjedna trogirski biskupija. »Tragurium, Drid, Sibenicum et totum comitatum Zagorie«. ⁵² A komitat Zagorje je daleko na jugu od Knina i Kninskog polja, pa prema tomu kad bi se ono »Tenin campum« shvatilo samo kao Kninsko polje, ostale bi neodređene regije Kosova i

⁴⁸ Smičiklas, O. c. str. 192.

⁴⁹ O. c. str. 193.

⁵⁰ L. c.

⁵¹ Gunjača, Topografska pitanja na teritoriju stare cetinske županije s ekskursima o ubicaciji Setovije i Tiluriuma, Split 1937, str. 11-16.

⁵² Smičiklas L. c.

Petrova polja, pa čitave krši Čikoli na jug, to je moralo spadati u kninsku županiju. Mi naime imamo dokaz, da su sela Papratnica, Ljubitovica i Dusini doći u XIV. st. bila u Kninskom komitatu,⁵³ a ta se sela nalaze u današnjoj Trogirskoj zagori. Dakle od g. 1185. kninskom biskupu se dijaceza, prostirala na tri županije: kninsku, vrličku i psetsku, a sjedište mu je ostalo i ustalilo se u Kninu, dašto sa službom u crkvi sv. Marije, koja je vidjesmo postala katedralom.

Inače u dokumentima XII. st. rijetko susrećemo Knin. Godine 1182. spominje se kninski župan Katlo, koji je među više župana prisustvovao uvidaju u Bilicama, gdje se riješio spor u korist Stanča Lapčanina.⁵⁴ Godine 1192. papa Celestin označuje opseg i posjed splitskog nadbiskupa, pa se tu ponavlja, da mu pripada crkva sv. Bartula od Knina.⁵⁵ Taj isti papa četiri godine kasnije ovlašćuje kninskog i skradinskog biskupa, da u Splitu riješe spor, koji je nastao između nadbiskupa i kanonika zbog raspolaganja sa desetinom, koja se primala sa područja metropole, izuzev sam Split.⁵⁶

Prva polovica XIII. st. također je oskudna vijestima. Godine 1201. spominje se kao kninski biskup Grgur Bribirski, brat Višena Zvonigradskog i stric prvog Bribirskog kneza Grgura,⁵⁷ a g. 1207. susrećemo ponovnu potvrdu crkve sv. Bartula splitskoj nadbiskupiji, što je učinio ugarsko-hrvatski kralj Andrija II.⁵⁸

Knin, koji se nalazio na glavnom putu, koji je iz daleke unutrašnjosti vodio na more, morao je doživljavati česte pohode ugarskih vladara s pratnjama, kad su ovi, od Kolomana dalje, silazili na jug zbog krunisanja u Biogradu, rata, ili drugih poslova. Iako nigdje nije zabilježeno, da su Tatari u progonu Bele IV. g. 1242. prošli preko Knina, ipak se može tvrditi, da su tuda morali proći. Prvo što ih je vodio glavni put, a drugo što su to konjičke horde, koje trebaju ogromne količine furazi, što nisu za sobom teglili. Kad su se približavali Klisu, nisu se mogli nigdje snabdjeti, ako ne na plodnom Kninskom, Kosovu i Petrovu polju, pa su tuda morali odmarati sebe kao i konje, pa harati. Dubok trag tatarskog zadržavanja pokazali bi ostaci arhitekture, koje su pronađene pod ruševinama, a u njima se ništa nije pronašlo, što bi stilom ili kakvim drugim znakom odalo život poslije njihove provale. Nije isključeno, da je stradalo i u ranijim nepogodama, ali tada je postradalo sve štošta je stršilo, no svi su izgledi, da je kninska tvrđava ostala pošteđena. Naime to sudim po tomu, što se idnće godine u tvrđavi spominje ugarska vojska. Savremenik Toma Arcidakon piše, da je g. 1243. kliški kastelan sišao s vojskom u Solin, kojom prigodom su njegovi ljudi ubili na rijeci Jadru dva mlada splitska plemića. Ovo je bio uzrok razdora između Madara, koji su se nalazili u Klisu i Splitskana, pa se izlegao žestok rat, u

⁵³ Smičiklas, Codex diplomaticus, XV, Zagreb 1934, str. 117.

⁵⁴ Ljubić, Dva popisa listina glasovitoga manastira sv. Krševana, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, XIX, Zagreb 1887, str. 91. – Smičiklas, O. c. str. 180.

⁵⁵ Smičiklas, O. c. str. 251.

⁵⁶ O. c. str. 279.

⁵⁷ Ljubić, O. c. str. 94. – Vjekoslav Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347, Zagreb 1897, str. 22-3.

⁵⁸ Smičiklas, Codex diplomaticus III, Zagreb 1905, str. 70.

kojem su se Mađari združili s Hrvatima, za koje Toma kaže, da su se nalazili u kninskoj tvrđavi.⁵⁹

Poslije tatarske oluje javlja nam se neki Petar kao knez (comes) Knina g. 1249. On tada izdaje posvjedočenje-kartu, na kojoj su navedene granice nekog imanja Poljane uz Savu, a u Dubici, i na tu kartu se poziva Stjepan, ban cijele Slavonije.⁶⁰ Na svaki način je čudno, što taj Petar knez Knina izdaje vjerodostojna uvjerenja za daleke česti zemlje u Dubici, s kojom Knin kao grad i sijelo komitata i njegov knez nemaju ništa. Zato je taj Petar pored toga, što je bio knez Knina, morao obnašati i drugu čast, iz koje ovakva kompetencija izvire. A to je notarijatska, koju je vršio kninski biskup i njegov kaptol, pa je vrlo vjerojatno, da je Petar bio biskup i ujedno kninski knez, samo se ovdje spomenuo u zamijenjenoj funkciji. Ovo se ne može točno usporediti s popisom kninskih biskupa, u kojemu bi potražili, da li se u ovo doba na stolici nalazio neki Petar, a to zato, što od g. 1226. do g. 1263. ne znamo ni za koje ime kninskog biskupa, pa koliko to kneza Petra kao biskupa ne može potvrditi, toliko isto ga ne može ni isključiti. Inače ćemo se sresti s time, da su kninski biskupi obnašali i druge javne časti, što s ovom kneževskom nije inkompaktibilno. U tom bismo ujedno našli prvi spomen o funkcioniranju državnog notarijata u Kninu, koji se bez sumnje povlačio iz doba hrvatskog biskupa, samo što se o tomu nije sačuvao izričit spomen u dokumentima.

Iste godine susrećemo u ispravi naslov kneza »triju polja«—comes trium camporum«. Začudno je, što se to prvi put javlja u istoj ispravi, u kojoj se naslov comes trium camporum pridaje banu Stjepanu i nekom Renezu,⁶¹ kojeg on šalje na uvidaj u Posedarje. Ta tri polja su Kninsko, Kosovo i Petrovo, pa mi nije shvatljivo, kako se u isto vrijeme i u istoj prigodi navode dva kneza tog Tropolja. Iz ovoga svakako izlazi, da je g. 1249. postojao poseban knez za grad Knin Petar, a poseban za Tropolje, koje je ustvari srčika Kninskog komitata i to su bili Renes i ban Stjepan. Ovaj Stjepan nije onaj isti, što smo ga sreli prije. Taj je ban cijele Slavonije, a od roda Gutkeled i držao je Slavonski banat od g. 1248. do g. 1260., a ovo je drugi istoimeni ban i to primorski, što znači hrvatski, a banovao je od g. 1243. do g. 1251. Naime, od kralja Bele IV. imamo posebnog bana za Slavoniju, a posebnog za Hrvatsku. Ovaj hrvatski banus maritimus Stjepan vezan je naslovom za Tropolje, a taj isti titul nosili su i poslije banovi iz kuće Bribirskih, pa će biti vjerojatno, da je Tropolje bilo nekako povezano uz hansku službu. A kako i na koji način, ne da se zasada utvrditi, jer imamo i drugih imena, koja nisu poznata kao banska, a vezana su uz naslov comes trium camporum, kao što je slučaj sa već spomenutim Renesom, a još se spominju Perchinus 1277. g.,⁶² Petar g. 1277–1278.⁶³ S druge strane sinovi bana Pavla Bribirskoga Mladen, Juraj, Pavao i Grgur, u kući kojih je banska čast bila na-

⁵⁹ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana (minor)*, str. 182.

⁶⁰ Ivan Kukuljević, *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII*, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, XXVII, Zagreb 1895, str. 203.

⁶¹ Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, Zagreb 1906, str. 391.

⁶² Kukuljević, *Regesta*, str. 151.

⁶³ Klaić, *Bribirski knezovi*, str. 173, nota 4.

sljedna, spominju se kao knezovi Triju polja, Livna i Cetine g. 1301.,⁶⁴ a kasnije (g. 1304.) spominje se samo Mladen kao »comes Trium camporum et totius terre Hlim«,⁶⁵ za kojeg znamo, da je poslije bio ban Hrvatske.

Uzevši u obzir makar kakvu vezu bana i Tropolja, kao i činjenicu, da banus maritimus boravi u Hrvatskoj, pa zatim kasnije dokaze, da banovi borave u Kninu, mora nam se nametnuti zaključak, da je, čim je postao posebni hrvatski ban, njemu bilo određeno sjelo u Kninu. Time bi pored već utvrđenog postojanja državnog notarijata pri kaptolu, pa banskog, a jamačno i sudskog sjela u Kninu bila već u XIII. st. usredotočena sva vrhovna vlast u Hrvatskoj, kojoj je odsada Knin centar, pa su se u priličnoj mjeri Kninu povratili dani nekadašnjeg značaja. U ovomu bi imala nekakva udijela i obnova opustjelih krajeva za provale Tatara, kao i reforme, koje je Bela IV. sproveo u upravi. Spominju se zasluge slavonskog bana Stjepana, koji je poslije provale Tatara utvrdio neutvrđena mjesta i prazna napučio s mnoštvom naroda, pa mu kralj g. 1251. daje grad Žalac (?) na tadašnjoj bosanskoj granici kao i grad Vrh, kojemu do danas nije utvrđen položaj, a u ispravi se kaže, da se nalazi između Knina i Unca (Unffeu).⁶⁶

Knin se polovicom XIII. st. potpuno oformio kao centar Hrvatske, te g. 1261. u nj silazi kraljica Marija, žena kralja Bele IV., a kći bizantskog cara Teodora I. Laskarisa i tu saziva skupštinu. Došla je s mladim sinom Belom i velikom pratnjom velikaša i vojske, a svrha joj je bila, da hrvatskim velikašima u metropoli predstavi svog sina, koji je tada bio još dječak. Naime njegov stariji brat herceg Stjepan bio je još g. 1245. uz živa oca Belu IV. okrunjen za kralja, a kraljica je postigla s hrvatskim predstavnicima sporazum, na osnovu kojeg su prisegli vjernost mladem bratu Beli kao designiranom hercegu.

Za kraljičina boravka u Kninu ponovio se sukob između Splićana i kraljevih ljudi u Klisu, a događaji, koji su se oko tog sukoba ispleli, odražavali su se i na Kninu. Sve nam ovo opisuje Toma Arcidakon, koji piše:

Neki vojnici, koji su čuvali Klišku tvrđavu, spustili su se za vrijeme žetve u Solin i počeli u nekim predjelima otimati Splićanima plodove. Kad se to čulo u Splitu, istrčali su neki smjeli mladići iz grada i – kako Toma kaže – »ne po nalogu grada, nego upaljenim žarom ludosti«, stali su se prepirati s vojnicima, te su u toj prepirci s Kliške strane poginula dva Ugra. Kad je to dočula kraljica u Kninu, ljuto se razbjesnila i odmah napustila kninsku tvrđavu. Ali su i Splićani, prestrašeni, odmah poslali izaslanike, da joj ukažu, kako zločin nije učinjen po nalogu grada nego slučajno i molili su je za blagost, ali ona nije htjela o tomu ni čuti, nego je došla u Klis. Tu naredi vojsci da pljačka Splitsko polje i videći, da ne će lako zauzeti Splita, a da mu se ipak osveti posluži se prevarom. Na zakazanom sastanku za tobožnje pregovore njeni ljudi zarobe petero uglednih Splićana, među kojima su bili suci. Ove ljude kraljica utamniči najprije u Klisu, a zatim ih prebaci u kninske tamnice i nad njima postavi jaku stražu, pa zatim ode u Ugarsku.

⁶⁴ Ljudevit Thalloczy, Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Kormendskog arhiva, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XVIII, Sarajevo 1906, str. 434.

⁶⁵ O. c. str. 435.

⁶⁶ Kukuljević, Regesta, str. 214. – Smičiklas, Codex diplomaticus IV, str. 469.

Splićani pošalju za njom novo poslanstvo, i to samog Tomu Arcidakona i Marija Bonajuktu (od obitelji, koja je doselila iz Ancone). Kraljica napane Splićane pred kraljem, a kako Toma kaže, kralj se poveo za njom, te je izjavio poslanicima, da će im vratiti zarobljenike, kad im dađu za taoca 24 splitska plemića. Poslanici su se vratili u Split neobavljena posla, iako se za zatvorenike, kako Farlati kaže, zauzimao Kninski biskup Ladislav.⁶⁷ Splićani iskoriste prigodu iduće godine, kad se kralj s kraljicom spustio u Bihać, te mu Splićani pošalju poslanstvo, u kojemu je i opet bio Toma Arcidakon. Tada kralj smanji broj talaca na polovinu.⁶⁸ Tako su uhvaćeni Splićani proveli u kninskim tamnicama preko dvije godine.

Prisustvo Tome Arcidakona u izaslanstvu veoma je važno, kad se ima na umu, da je on radi utamničenika u Kninu morao tu navraćati, jer ga je uostalom, u oba navrata preko Knina vodio put, pa je tako četiri puta bio u Kninu. I kad se on u svom djelu dotiče Knina, onda mu moramo vjerovati, pa je ta činjenica u dugotrajnom naučnom sporu s obzirom na položaj kninske katedrale odvagula, te se njegovu navodu, da se crkva sv. Marije, kojom se služio hrvatski biskup, nalazila tik kninske tvrđave, mora apsolutno vjerovati.

Godine 1264. hrvatski ban Stjepan, koji se spominje i kao knez Triju polja, skupa s plemićima kraljevstva dosuđuje Ivanu Nozdronjiću iz Zadra pravo na zemlje u Grabrovičanima,⁶⁹ koje mu je bio uzeo Vukomir Slavčev.⁷⁰ To je prvi izričiti spomen sudovanja u Kninu. Pored bana, kojeg vidimo da sjedi u Kninu, tu se katkada nalazio i herceg. Naime, Kninski biskup Ladislav, koji stoluje u Kninu, javlja se često u ispravama između g. 1267.–1269. kao hercegov dvorski kancelar («aule nostre cancellarius»),⁷¹ pa stoga držim, da se i herceg tada nalazio u Kninu, iako se u ispravama ne navodi mjesto njihova izdanja, mora se ipak po sijelu biskupa razumijevati, da su pisane u Kninu.

Kad je biskup Ladislav umro, nastala je borba za njegovo nasljedstvo. Prvi je bio izabran dominikanac Šimun Trogiranin, koji 15. VIII. 1272. g. šalje trogirskog kanonika Martina, da od splitskog nadbiskupa traži potvrdu za ovaj izbor.⁷² No nadbiskup ga ne potvrđuje, jer čini se, izbor nije valjan, a mora da nešto nije bilo u redu s Kninjanima. To sudim po tomu, što je splitski kaptol bio prinuđen, da objavi, kako su poslije smrti Ladislava kninski kaptol, mnogo svećenika i mnogo plemića iz kninske biskupije došli u Split s drugim kandidatom, Nikolom arcidakonom kninskim, kojeg su izabrali za biskupa, pa ga 24. XII. predstavili nadbiskupu zamolbom, da im ga potvrdi. A nadbiskup imavši već i preporuke od bana i od kralja potvrdi ga i posveti.⁷³

⁶⁷ Farlati, O. c. IV, str. 287.

⁶⁸ Thomas Archidiaconus, O. c. str. 211. – Giacomo Marcocchia, Lineamenti della storia di Spalato, La rivista dalmatica X. sv. 4, Zara 1928, str. 11. – Grga Novak, Povijest Splita, I, Split 1958, str. 128.

⁶⁹ Lokalitet koji danas ne postoji, a nalazio se u okolici Novigrada.

⁷⁰ Smičiklas, Codex diplomaticus, V, Zagreb 1907, str. 296.

⁷¹ O. c. str. 292, 386, 415, 478–84, 489, 491, 514, 516–20.

⁷² Kukulj-ović, O. c. str. 116.

⁷³ O. c. str. 117. – Smičiklas, Codex diplomaticus VI, Zagreb 1908, str. 8–9.

Ovaj Nikola je biskupovao nepune dvije godine i za to kratko vrijeme dao je u Kninu, na zemljištu, koje je uzurpirao crkvi sv. Bartula, sagraditi novu katedralu, za koju dokumenat kaže, da je bila veličanstvena. Položaj ove katedrale približno je utvrđen, iako joj se još tragovi nisu potražili; svakako se zna, da se nalazila negdje po sredini pristranka brijega, nad kojim se diže tvrđava, a iznad današnjeg kninskog naselja.⁷⁴ Prema tomu starija crkva sv. Marije, koja je služila za katedralu, još dok je g. 1262. bio u Kninu Toma Arcidakon, nije više odgovarala svrsi, vjerojatno zato, što su prilike ojačalog centra Hrvatske pune ljudi od ranga i dostojanstva tražile umjesto starog provizorija novu, prostraniju i ad hoc građenu katedralu, te je zato biskup Nikola načinio građevinu, koja je bila »solemnis«.

Nikolin nasljednik bio je Julia, po svoj prilici Madžar, kojeg je kralj Ladislav II. g. 1274. imenovao za primorskog tj. hrvatskog bana.⁷⁵ On je kao ban iste godine održao neku skupštinu u Solinu, na kojoj je bio Ivan, sin kneza Jakova iz Bribira, Skliša, sin župana Mladena, neki Splitsani i dosta svećenstva. Vidi se po sastavu prisutnih, da su se morala raspravljati raznolika pitanja, no iz regesta se doznaje samo jedno, da se trogirski biskup preko izaslanika arcidakona Gervazija tužio na Šibenčane, kako zanemaruju obaveze prema biskupskim pravima, te su dapače klerika, koji je lično došao da bi što prihoda utjerao, išibali i oduzeli mu sve stvari.⁷⁶

Oko godine 1290. nalazimo u Kninu na biskupskoj stolici Petra Boncheriusa, Francuza i pariškog doktora, koji se bavio naukom i napisao »Commentaria super quattuor libros magistri sententiarum«.⁷⁷

Oko svršetka XIII. i početka XIV. stoljeća u Kninu banuju knezovi Bribirski, Pavao, pa Mladen. Mi doista nemamo sačuvanih dokumenata, koji bi poznatu djelatnost istaknute ličnosti kao što je bio Pavao direktno vezali za Knin i mi dosada ne poznajemo ni jednog detalja, kojim bi se objasnio neki Pavlov akt u Kninu. A on je ipak iz Knina djelovao, jer je bio ban Hrvatske, kojemu je bilo ustaljeno sjedište u Kninu. Kontinuitet sjedišta potvrđuje nam dokumenat iz g. 1315. U tom dokumentu se kaže, da su hrvatski ban kao i njegovi nasljednici priječili kninskog biskupa da plati odštetu splitskoj nadbiskupiji za zemljište, na kojem se sagradila katedrala tvrdeći, da se nikad nije čulo, pa ni od vremena banova oca, da je to zemljište bilo vlasništvo crkve sv. Dujma.⁷⁸ Te godine banuje Mladen Bribirski, pa se pod navodom oca razumijeva Pavao, a govori se, kako su i predšasni banovi osporavali odštetu nadbiskupu i za njih se zna, da su stolovali u Kninu, s čega su se mogli i upletati u ovako lokalni detalj. Ovo pozivanje na oca »a temporibus patris« potvrđuje nasljednost banske časti u kući Bribirskih, a Mladen je za živa oca bio vezan s Kninom, kad se g. 1301. i 1304. spominje kao comes trium camporum, kojih je srce bio Knin.

⁷⁴ O svemu opširnije u mojoj raspravi »O položaju kninske katedrale« Starohrvatska prosvjeta III. serija, 1, Zagreb 1949.

⁷⁵ Farlati, O. c. IV, str. 288 (samo mu on valjda s lakune u predlošku ne zna imena, nego navodi prvo slovo Y).

⁷⁶ Kukuljević, Regesta, str. 132.

⁷⁷ Farlati, O. c. str. 289.

⁷⁸ Smičiklas, Codex diplomaticus VIII, str. 379.

Djelovanje Mladenovo općenito je poznato, a mi ćemo se ovdje dotaći samo svršetka njegove moći. Liga protiv Mladena, u kojoj su bili Kurjakovići, Stjepanovići, Mihovilići, Nelipići i sam brat Mladenov knez Pavao, kojoj su došli u pomoć slavonski ban Ivan Babonić i bosanski Stjepan Kotromanić, potuče Mladena s njegovim Poljičanima i Vlasima kod »Bliske«⁷⁹ početkom rujna g. 1322. Mladen ipak umače preko Poljica, pa obalom do Splita i odavle bratu Jurju u Klis, gdje se zadržao 15 dana, a onda po odlasku spomenutih banova krenu u Knin. Mladen je, videći, kako se na nj sprema velika snaga, još prije poslao brata Jurja pred kralja Karla Roberta, koji se s velikom vojskom zaputio u Hrvatsku baš zato, da učini red i mir i podreže krila ojačalim feudalcima. Šišić drži, da se Mladen htio Karlu pokoriti kao vjeran vazal, da bi ga kralj spasio od potpune propasti, ali da je to bilo prekasno.⁸⁰ Kralj Karlo je koncem septembra došao u Knin i tu se zadržao još u oktobru g. 1322., te je Šibenčanima potvrdio diplome.⁸¹ Tu je priliku iskoristio Mladen i pristupio kralju s darovima, a kralj ga lijepo primi, ali mu ne povрати nikakve dotadašnje časti ni vlasti nego ga, kako nam o cijelom događaju priča Miha Madijev – pod oružanom pratnjom povede u Zagreb i zatim odvede u Ugarsku,⁸² čime završi sjajan uspon knezova Bribirskih.

Vremenu prevlasti ovih knezova historik franjevačkog reda Fabjanić pripisuje utemeljenje franjevačkog samostana sv. Katarine u Kninu, za koji kaže, da se nalazio izvan vrata tvrđave, a na pristanku brda, nad kojim se diže tvrđava.⁸³ U jednom prijepisu Zlatovićeve rukopisa,⁸⁴ koji se nalazi u Muzeju hrv. arheoloških spomenika u Splitu, nalazimo Zlatovićev osvrt na ovaj Fabjanićev pasus i ovu crkvu uopće. Zlatović kaže: »... tako su i kninski velmože i dostojanstvenici u Kninu podigli samostan Franovcim sa crkvom sv. Katarine još na početku XIV. vijeka istodobno, kada je ban Mladen Šubić nastanio ih u Skradinu (Fabjanić I. 94.) ...« Ot. Fabjanić misli, da su i ovoga načinili Šubići, ali kad se sjetimo, da oni nisu nikad vladali Kninom, a osobito onog vremena u svedjernoj opreci i zavadi Nelipićim, Kninskim gospodarem ne bismo mogli bez boljih dokaza primiti se toga mnijenja, do li sudimo da su isti Nelipići ili drugi suvremeni velikaši i dostojanstvenici tamo Franovce namjestili.

Gdje bijaše stari samostan? I to se mučno može danas dokazati. Pomenuti ot. Fabjanić cijeni, da je današnji samostan sv. Ante načinjen na mjestu starog sv. Katarine (vol. II. str. 315), ali se to ne može dokazati, pa nije prilično, jerbo ot. Vinjalić dokaziva, da je na ovom mjestu stajala crkva

⁷⁹ Danas lokalitet Liska nedaleko Prosika u Diemu.

⁸⁰ Ferdo Šišić, Miha Madijev de Barbezanis, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 153, Zagreb 1903, str. 31–2.

⁸¹ Šišić, Itinerar Karla I, Vjesnik Kr. hrvatskog, slavonskog, dalmatinskog zemaljskog arhiva, IV, Zagreb 1902, str. 136.

⁸² Micha Madii de Barbezanis, De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum, Ed. Joannes Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae, libri sex, Amstelodami 1666, Caput XVII–XIX.

⁸³ Donato Fabianich, Storia dei fratri minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina, fino ai giorni nostri, I, Zara 1863, str. 94.

⁸⁴ Taj prijepis nosi naslov dodan kasnijom rukom: »Monografije 12 samostana – Zlatović«. Ali tu se nalazi opis samo jednoga na 19 ispisanih stranica pod naslovom »Samostan sv. Ante u Kninu«.

sv. Ivana lijepoga sloga i izgledana kamena; i stoga što onoga vremena Franovci se nastanjivaše podaleko od gradske buke na mjestih odaljenih ko što vidimo u Šibeniku (stari), u Skradinu, u Spljetu u Imotskom itd.

Ot. Vinjalić misli, da je bio u sađanjem vojničkom groblju pod tvrđavom sa sjeverne strane, gdje za njegova vremena obstojaše stare zidine i razvale crkve sv. Spasa, ali kad promislimo, da crkva sv. Spasa obstojaše prvo turskog osvojenja od kojeg se i brdo na komu grad leži naziva sv. Spas; pošto tada bijaše u Kninu Franovci i njihova crkva sv. Katarine.

Mi sudimo da je stari samostan sv. Katarine bio u Biskupiji.⁸⁵

Vidimo, da se Fabjanić i Zlatović slažu s yremenom postanka franjevačke crkve i samostana, iako nijedan ne iznosi dokaza za to. Proizvoljno je pripisivanje osnutka samostana Šubićima, a tako isto i Nelipićima i drugima pogotovu na osnovu nijekanja Šubićeva utjecaja u Kninu, kako čini Zlatović. Ova dva pisca se ne slažu u ubikaciji, ali obojica tvrde bez ikakve ograde, da su crkva i samostan bili posvećeni sv. Katarini i opet ne navodeći nikakva dokaza za to. Ali mi ćemo iznijeti dokumenat, iz kojeg se jasno vidi, da crkva i samostan nisu bili posvećeni sv. Katarini što dovodi u pitanje svaki kritičan stav s njihove strane, a time i temeljitost navoda uopće, pa s tim i svu tradiciju, koja se u franjevačkim krugovima proširila. Naime Gregor Čremošnik se nedavno osvrnuo na bulu pape Martina V. od g. 1418. i ukazao, kako u Ljubljani u arhivu franjevačkog amostana postoji transumpt pisan 19. V. g. 1474. »*in ecclesia beate Marie Virginis monasterii fratrum minorum de observantia seraphici ordinis sancti Francisci in Tinio ... presentibus ibidem honorabilibus et providis viris domino Thome Raduiojchich canonico et Andrea Huzich dicto, presbiteris choris Tyniensis ecclesie, et Thome Radanowich et Petro Bosenich civium civitatis Tyniensis, testibus ad premissa vocatis pariter et rogatis in fidem et testimonium premissorum.*«⁸⁶

Ovo je jedini pouzdani dokumenat i prvi, koji navodi franjevce u Kninu, ali pošto potječe iz druge polovine XV. st., veoma je kasan i po njemu ne možemo prosuditi, da li su crkva i samostan franjevaca nastali u doba, u koje ih Fabjanić i Zlatović stavljaju. Iz dokumenta se jasno vidi, da su samostan i crkva bili posvećeni sv. Mariji, a nikako sv. Katarini. Te nam sada ovaj momenat može dozvoliti da pomišljamo na nešto drugo. Naime, na osnovu koincidencije titulara: sv. Marija starija katedrala i sv. Marija franjevačka crkva, držim vjerojatnim, da se po izgradnji nove katedrale, što pada upravo u doba kad franjevački red hvata kod nas jaka korijena, stara crkva sv. Marije, koja je dotada služila za katedralu, ustupila franjevcima. Ovo bi potpomogla i okolnost, da su se u Kninu već dvije crkve nazivale sv. Marijom tj. starija, a bez ikakve dvojbe i novija katedrala, pa ne će biti moguće, da bi franjevci i svoju, dakle treću, tako nazvali, da se radilo o novogradnji, a ne o preuzimanju stare crkve sv. Marije.

Šišić drži, da je kralj Karlo Roberto, kada je došao u Knin, sazvao sabor, a to po tomu, što je tom prigodom potvrdio razne diplome. Taj je sabor,

⁸⁵ O. c. str. 4 i 5.

⁸⁶ Gregor Čremošnik, Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije, Rađovi Naučnog društva N. R. Bosne i Hercegovine III, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 2, Poseban otisak, Sarajevo 1955, str. 25.

po njemu, imao riješiti pitanje o banu Mladenu, kojemu je kralj htio oprostiti, ali ga je na traženje hrvatske gospode svrgao sa banske stolice i bacio u tamnicu.⁸⁷ Na tom saboru je, pretpostavlja Šišić, kralj proglasio, da će odsada biti samo jedan ban, pa se već 16. X. Ivan Babonić naziva »Banus tocius Scлавonie, Croacie et Dalmatie.«⁸⁸ Vijest o porazu Fridriha Lijepoga izabranog kralja njemačkoga kod Mühldorfa u Tirolu, kojemu je kralj poslao pomoć, povuče Karla iz Knina u Zagreb. Nu kako se iste kao i iduće godine javlja i drugi ban Nikola, kao ban Slavonije, Šišić drži, da su ipak banovala oba bana, a da je Babonić bio određen za Hrvatsku i Dalmaciju.⁸⁹ Međutim po odlasku kraljevu iz Knina nalazimo Knin u rukama udruženih hrvatskih velikaša, Mladenove braće i vojvode Nelipića, koji nisu htjeli, da ban Ivan Babonić dođe u Hrvatsku, iako je postojala obrnuta težnja kod drugih velikaša.⁹⁰ Šišić dvojiti, da li je Babonić došao u Knin, ali prepostavlja, da je ipak doživio neuspjeh i time tumači njegovo svrgnuće s banske časti. To mu potvrđuje činjenica, što su se Babonići negdje na međi Hrvatske i Slavonije oprli kraljevu banu Nikoli, koji je nadirao s velikom vojskom Mađara i Kumanana, ali su bili potučeni. Kad je ban Nikola sišao u Hrvatsku održao je sabor hrvatskog plemstva i dalmatinskih gradova in campo Carnam, koje Šišić ubicira u današnjem selu Krniću kod Konjevrata.⁹¹

Upadljivo je, što se ne spominje Knin u vezi sa boravkom bana Nikole u Hrvatskoj i Dalmaciji, nego se u izvještaju zadarskog kneza Ugolina Justinijanića od 19. IX. g. 1323. dva puta navodi blizina Knina. Prvi put da su zadarski izaslanici bili kod bana Nikole »prope Tinnium« i da ih je ban rado primio i počastio te dao ispratiti do zadarskog područja. A zatim kaže, da je ban otišao u Split i zadržao se jedno vrijeme i onda »transivit flumen sub Tinnino et usque diem veneris proximi erit apud Vranam.«⁹² Susretanje sabora u Krniću umjesto u Kninu dotadašnjem banskom sjedištu pa primanje banovo »prope Tinnium«, spominjanje prijelaza rijeke »sub Tinnino«, a da se ne navodi ikakvo banovo zadržavanje »in Tinnino«, dok se u tom smislu spominje druga mjesta kao Split i Vrana, vodi nas lako na pomisao, da su Nelipići i liga čvrsto držali Knin, te ni ovom banu nisu dali ući u grad. Upadljivo je, što se banov boravak u blizini Knina, a nikako u njemu, susreće prije polaska u Split, a zatim ne pri povratku nego pred odlazak u Vranu, kuda nije vodio put iz Splita, pa držim, da se lako radilo o bezuspješnoj opsadi Knina u dva maha. Inače ova konstatacija nalazi dosljedan ključ u daljem razvoju događaja, jer Nelipić ima Knin u svojim rukama i iduće godine, dapače ga drži do smrti, te se poslije njegove smrti spominje »lunga ribbelione« (dugotrajno odmetništvo), što zapravo znači otpor kralju i njegovim predstavnicima, koji je, iz ovoga se vidi, nastao poslije odlaska kralja Karla Roberta iz Knina g. 1322.

⁸⁷ Šišić, Miha Madijev, str. 34.

⁸⁸ L. c.

⁸⁹ Šišić, Miha Madijev, str. 38-9.

⁹⁰ Ljubić, Listine, I, Zagreb 1868, str. 344.

⁹¹ Šišić, O. c. str. 40.

⁹² Ljubić, O. c. str. 342.

Genealošku studiju o Nelipićima napisao je podavno Vjekoslav Klaić,⁹³ a još prije njega prikazao je Dane Gruber vojvodu Nelipića,⁹⁴ kojeg mi ovdje susretasmo. Držislav Švob je pokrenuo pitanje samog imena nastojeći osporiti oblik Nelipić ili Nelepić i nazivati Nelipac, Nelipec,⁹⁵ kako se češće pišu, a mi u dokumentima susrećemo ime Nelipich, pa i Nieliepsich,⁹⁶ što nikako ne može nastati od Nelipca nego od Nelipića, i zato ćemo ga mi i dalje zvati Nelipić. To ime je poteklo od nelijepa, nelipa čovjeka, isto kao što i od sinonima grub: Grubeša Grubić, Grubišić Grubelić itd.

Vjekoslav Klaić je genealoškim istraživanjem pošao od spomenutog vojvode Nelipića unatrag. Utvrdio je, da se on prvi put spominje g. 1304. kao sin pk. Jurja i opet, da je taj Juraj bio sin Isana, koji je dakle djed vojvode. Tragajući još dalje došao je do zaključka, da je u ratu između Splita i Trogirana g. 1244. sa strane Trogirana ratovao i jedan Neliptius, te je konstruirao genealošku tablu:

Neliptius 1244
Isanus 1253
Georgius prije 1304
Nelipizius comes, vojvoda
1304, 1317, 1322⁹⁷

Na osnovu teksta u ispravi iz g. 1345., u kojoj kralj ostavlja Ivanu sinu vojvode među ostalim »item castrum suum hereditarium Chanochaz vocatum«⁹⁸ Klaić utvrđuje, da je Kamičac na Krci bio baština ili djedovina Nelipića, koju su oni nekada izgubili, pa ju je tek vojvodin sin Ivan opet dobio od kralja Ljudevita.⁹⁹

Klaić, a s njim i ostali, koji su se doticali Nelipića, nisu se osvrtni na činjenicu, da se prvi Nelipić ipak pojavio u Trogiru. Štaviše u posljednje vrijeme objavljen je dokumenat od 15. I. 1264. g., koji nam spominje još jednog Nelipića i to Desislava, za kojeg se izričito kaže »filio quondam Nelepece«,¹⁰⁰ dakle to je sin Nelipića, koji se spominje g. 1244., a tada više nije bio živ (quondam). U dokumentu se govori o podmiri svote od 9 perpera, koju Desislavu podmiruje neka Sestelia kći Miloša, o čemu je načinjena pismena potvrda (cartula) u kući Desislavovoj u Trogiru. Ovaj dokumenat nam pruža više podataka. Tako potvrđuje prvog Nelipića, kojeg je na čelu rodoslovne table postavio Klaić, iznosi novo ime Desislava, za kojeg se pouzdano zna, da je izravan potomak tog Nelipića (sin), dok to nije potvrđeno za Isana, kojeg navodi Klaić i konačno iz njega izlazi, da se pra-

⁹³ Klaić, Rodoslovlje knezova Nelipića od plemena Svačić, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. III, Zagreb 1898., str. 1-18.

⁹⁴ Dane Gruber. Nelipić knez cetinski i kninski, Program gimnazije u Požezi, Zagreb 1886.

⁹⁵ Držislav Švob, Krnji ljetopis splitski, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, XVII, Zagreb 1936, str. 212, nota 12.

⁹⁶ Giuseppe Gelcich, Diplomatarium relationum rei publicae Ragusane cum regno Hungariae, Budapest 1887, str. 263.

⁹⁷ Klaić, O. c. str. 1-3.

⁹⁸ Smičklas, Codex diplomaticus, XI, Zagreb 1913, str. 249-52.

⁹⁹ Klaić, O. c. str. 12.

¹⁰⁰ Barada, Trogirski spomenici, I, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 44, Zagreb 1948, str. 22.

vila pismena potvrda u Desislavovoj kući u Trogiru. Dakle prvi Nelipić se spominje kao učesnik u ratu »ex parte Traguriensium«, njegov sin Desislav ima kuću u Trogiru i stanuje u njoj, pa se mora zaključiti, da je porijeklo prvih poznatih Nelipića vezano za Trogir. A kako se oni poslije u Trogiru ne susreću, vjerojatno je, da su u drugoj polovini XIII. st. u kninskoj županiji dobili feud i tu se naselili, najprije u Kamičcu, koji je odsada njihov castrum hereditarium, i drugdje po Promini, a zatim su osiljenjem širili imanja i moć dalje.

Prvi Nelipić, koji se isticao u javnom životu, nepoznata je imena, i spominje se prvi put samo kao comes Neliptius, a g. 1317. i dalje naziva se vojvoda Nelipić. Kako je došlo do tog naziva, nije poznato, ali se može pretpostavljati, da je on stajao na čelu lige protiv bana Mladena i da je možda imao nijedan hrvatski knez,¹⁰¹ a mi nalazimo, da Miha Madijev naziva vojvodom Jurja Mihovilovića, suvremenika i saveznika Nelipićeva.¹⁰²

Mi smo Vojvodu već susreli, kako s Mladenovom braćom Jurjem, Pavlom i Grgurom drži Knin. Šišić drži, da je ovaj knez Juraj poslije Mladena pada nastojao da povrati bansku čast kući Bribirskih, u kojoj je ona bila nasljedna.¹⁰³ A kako Jurja vidimo angažovana u ligi, možemo pomišljati, da su članovi lige sklopili neku obavezu, da Jurju osiguraju bansku čast, pa da im je bilo do toga, da bansko sjedište Knin ne puste iz ruku, te ga nisu mogli zauzeti banovi Babonić i Nikola. No uskoro će vojvoda Nelipić izigrati ligu i zadržati za sebe Knin, te na taj način okrenuti knezove Bribirske protiv sebe.

Juraj Bribirski okupi saveznike, te mu uz Poljičane pristupe Bosanci, Zadrani i krčki knez Fridrik. Uza nj je bio i Mlečanin Bajamonte Tiepolo, rođak bana Pavla, koji je g. 1310. u Veneciji podigao bunu s namjerom, da svrgne dužda Petra Gradoniga i postavi sebe. No ne uspije i pobježe u Hrvatsku, te ga nalazimo, da g. 1313., 1320. i 1322. obnaša čast potestata Nina,¹⁰⁴ po čemu se može suditi, da je odatle doveo vojnika. Knez Juraj krene s vojskom na Nelipića i dođe na domak Kninu, te se utabori u Topolju kod izvora rijeke Krke čekajući, da prisprije pomoć od Zadrana i krčkog kneza. Ali ga 7. VI. 1324. g. iz Knina iznenadi vojvoda Nelipić, s kojim je bio vojvoda Juraj Mihovilović iz Livna, te oni hametice potuku Jurjevu vojsku, a samoga Jurja s Bajamontom Tiepolom, nekim Bubanom i drugim njegovim baronima zarobe i bace u kninsku tamnicu,¹⁰⁵ gdje je Juraj oležao dvije godine. Time se vojvoda Nelipić riješi posljednjeg takmaka među hrvatskim velikašima, koji je imao izgleda, da ga ugrozi i odsele on iz tvrdog Knina prkosi kralju i njegovim banovima.

Godine. 1326. po kraljevu nalogu silazi u Hrvatsku ban Slavonije Mikac Prodanić, koji osvaja Babonićeve gradove znači, da su Babonići poslije poraza g. 1323. opet ojačali i suprostavili se kraju. Cilj banove vojne sastojao

¹⁰¹ Klaić, O. c. str. 1.

¹⁰² Miha Madijev, Ed. cit. cap. XXIII.

¹⁰³ Šišić, O. c. str. 42.

¹⁰⁴ Giuseppe Praga, Atti e diplomati di Nona, Archivio storico per la Dalmazia, XXI, Roma 1936, str. 26-28.

¹⁰⁵ Miha Madijev, cap. XXIII.

se u odluci, da popravi poraze, što su ih pretrpjeli njegovi predstavnici Babonić i Nikola, pa mu je glavno bilo suzbiti Nelipića i oduzeti mu Knin. O njegovoj vojni priča Miha Madijev, kojeg Šišić zatječe u kontradikciji, jer je najprije naveo kako su se svi u Hrvatskoj poklonili banu Mikcu, a zatim da je morao osvajati Unac, te se zaputio u Zadar, gdje je bio srdačno dočekan. A zatim da sam Miha Madijev kaže, da nije mogao ostvariti nakane glede zauzimanja utvrda u Hrvatskoj, pa se vratio natrag u Ugarsku ostavivši u Bihaću nešto vojske.¹⁰⁶ Uočivši kontradikciju, Šišić razjašnjuje stvar ovako: »Ovim (što je Miha prije rekao, da su mu se u Hrvatskoj poklonili, a zatim da je zauzimao Unac) nam se čitava stvar razjašnjuje. Grad Unac pripadao je do god. 1322. vojvodi Nelipiću, a onda ga je predao kralju. No svakako g. 1323. kad je uzeo Knin, onda je Nelipić i Unac natrag osvojio, pa stoga sada ban Mikac i udara na nj. Iz toga vidimo, da je Mikac u Hrvatskoj našao neprijatelja u vojvodi Nelipiću i njegovim saveznicima.«¹⁰⁷ Šišić ovo temelji na navodu, za koji sam kaže, da je konfuzan i naslućuje, da je sastavljen od dvije isprave, samo što on taj podatak pripisuje Luciusu umjesto Mrnaviću.¹⁰⁸ Ali po tomu što za Unac kaže, da je do g. 1322. pripadao Nelipiću, vidi se, da je to povezao s prvim dijelom Mrnavićeve note, koja je datirana s godinom 1322., dok se to odnosi na drugi dio note, koji je uzet iz isprave od g. 1345., samo što je on pogrešno podvučen pod datum od g. 1322.,¹⁰⁹ to Šišić nije točno razlikovao, iako je naslutio obje godine. Prema tomu nema nikakva oslonca njegov navod, da je Nelipić do g. 1322. posjedovao Unac, nego sva je prilika, da ga je dobio u miraz od Kurjakovića, budući da se oženio njihovom sestrom Vladislavom, no nije isključeno, da su ga prije toga sami Kurjakovići oteli kralju, ukoliko ga zaista nije oteo Nelipić, a sve se to nije nikako moglo dogoditi prije g. 1322., jer tada Karlo Roberto dolazi u Knin preko Bihaća i Unca, koji su se nalazili u njegovoj vlasti. Unac se morao naći u Nelipićevim rukama u vremenu poslije odlaska kralja iz Knina, kad se on u Kninu osilio, po svojoj prilici i poslije pohoda bana Nikole, a svakako prije g. 1326., kad ga ban Mikac već osvaja.

Šišić u navodu Mihe Madijeva »Finaliter videns se (=ban Mikac) quod habere non potest suum intentum de castris Croatiae abiit in Hungaria« sagledava mogućnost, da je ban pokušao sreću i na Kninu, ali bezuspješno.¹¹⁰ Međutim tu tezu odmah slabi, kad u potvrdu Mikčeva poraza iznosi sam Mikčev navod, u kojem kaže, da je ušao u Hrvatsku s vojskom da povrati kraljeva prava, gdje su ga sinovi Kurjakovi: Budislav, Pavao i Grgur kao i njihov zet Nelipić, poznati nevjernici i neprijatelji kraljevi, okrutno svladali (devicissent), pa Šišić zatim dodaje: »Prema tome ima se bojište tražiti na putu do Knina kroz Krbavu, jer je tu bilo sjedište vlasti Kurjakovića i Nelipića.«¹¹¹ Nu ako se na Mikčevu putu spominje zauzimanje Unca i onda prolaz u Zadar, očit je pravac njegova nadiranja, koji ostavlja Krbavu po

¹⁰⁶ Šišić, O. c. str. 43.

¹⁰⁷ Šišić, O. c. str. 43.

¹⁰⁸ Gunjača, Ubikacija srednjovjekovnog castruma Brečevo, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 311, Zagreb 1957, str. 223, nota 25.

¹⁰⁹ O. c. str. 226.

¹¹⁰ Šišić, O. c. str. 45.

¹¹¹ O. c. 145, nota. 1.

strani i od Unca vodi prirodnim putem i osnovnim ciljem banovim ka Kninu, pa tuda treba tražiti proprište, koje je najvjerojatnije bilo u Kninu, gdje je bana poslije pada Unca Nelipić mogao pripremo dočekati s Kurjakovićima. Radilo se, naime o bici za utvrđenje, a ne po otvorenom polju, jer se kaže »intentum de castris Croatiae«, i vidjeli smo, da se osvajao castrum Unac, za kojim bi na red dolazio castrum Tiniense, jer između Unca i Knina nije tada bilo drugog utvrđenja osim neznčajnog Vrha.

Na ovu partiju Mikčeva pohoda osvrnuo se Gruber, koji prelazi preko Šišićevih konstatacija i bez ikakva raspravljanja kaže, da je Mikac najprije svladao knezove, osobito Nelipića kninskog g. 1326., a zatim da je Nelipić bana hametice potukao i prisilio ga na uzmak iz Hrvatske.¹¹² O svladavanju Nelipića, vidjesmo, nema ni govora.

Ovim porazom bana, trećeg po redu, prestaje se definitivno osjećati vlast kralja Karla Roberta u Hrvatskoj, u kojoj sada prvu riječ vodi vojvoda Nelipić u Kninu imajući, ali oslabljene, takmace u knezovima Bribirskim, naročito u Jurju Kliškom. Vojvoda Nelipić skupa s bratom Isanom iz Ključa, pa poslije Isanove smrti s njegovim sinom Konstantinom, imao je povremenih sukoba sa Bribircima,¹¹³ čemu pripisujem postanak niza malih srednjovjekovnih utvrđenja na obje strane kanjona rijeke Krke, koja je dijelila domene Vojvode i nečaka mu Konstantina, koje su bile s lijeve strane Krke, od domene Bribiraca na desnoj strani rijeke. Takav slučaj nemamo na Zrmanji ili na Cetini, jer tu nije bilo ovakvog pograničja.

Vojvoda Nelipić pokazuje od početka nastupa sve osobine samodršca. Bezobziran je u stjecanju imetka i vlasti. Kad mu je pogodno, sklapa saveze i redovito ih razbija oštetiši uvijek dotadašnjeg saveznika. Za moćnoga Pavla Bribirskog knez Nelipić je u prijateljstvu s Bribircima i nalazimo ga kao svjedoka na ispravi, koju g. 1304. Pavao izdaje u Skradinu,¹¹⁴ a poslije će se s Kurjakovićima udružiti protiv Mladena; šest godina prije Mladenova pada (g. 1316).¹¹⁵ Vješto taktizira sa gradovima susjednim njegovu području, te postaje g. 1324. knez Splita. Godine 1324. sklapa s Trogirom obrambeni savez.¹¹⁶ Naveli smo, kako je s pomoću Jurja Bribirskog držao Knin, a poslije nepune dvije godine dolazi između Jurja i Nelipića do bitke kod Topolja, te Juraj, koji tako reći donedavno s vojvodom dijeli vlast u Kninu, sada u njegovoj tamnici čami dvije godine. Godine 1332. u Stupinu kod Rogoznice sklapa sa Trogirom, Splitom i Šibenikom ligu, kojoj se postavi na čelo, te mu se ovi gradovi obavezaše na pomoć od 400 vojnika, ali samo da se ne upotrebe u slučaju njegova sukoba s Venecijom ili s ugarskim kraljem, nego isključivo u Hrvatskoj i to pod njegovim ličnim vodstvom.¹¹⁷ Uspirkos tome pod Vojvodinim nagovorom njegov brat Isan od Ključa skupa

¹¹² Dane Gruber, Kako je Hrvatska dobila Dalmaciju g. 1358? Nastavni vjesnik, XXIX. Zagreb 1921, str. 320.

¹¹³ Farlati, *Illyricum sacrum* IV, str. 19. — Antonio Krekich, *Documenti per la storia di Spalato (1341-1414)*, Atti e memorie della società dalmata di storia patria, II, Zara 1927, str. 154.

¹¹⁴ Joannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666, str. 202.

¹¹⁵ Joannes Lucius, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, Venezia 1673, str. 158.

¹¹⁶ O. c. str. 177.

¹¹⁷ Ljubić, *Listine*, I, str. 378-80. — Smičiklas, *Codex diplomaticus X*, Zagreb 1912, str.

s Budislavom Ugrinićem odmah g. 1333. pljačka šibenski teritorij, pa Venecija traži od Vojvode, da ga ukroti, da pusti na slobodu odvedene ljude i da naknadi štete.¹¹⁸ Kasnije će to isto nastaviti Isanov sin, Vojvodin sinovac nekoliko puta, sve pod zaštitom ili otvorenim učešćem Vojvode.¹¹⁹ Usprkos tome, što je Vojvoda imao još najbolje odnose s Trogirom, on zida neku utvrdu na njihovoj međi, pa Trogirani g. 1335. prosvjeduju preko Venecije.¹²⁰ Trajne dobre odnose održava samo s nećakom Konstantinom, kojeg ustvari isturjuje ispred sebe na razne akcije i pljačke. Zajednički udaraju na Bribirce g. 1336.¹²¹ Konačno dolazi u sukob i s tazbinom, s Kurjakovićima, pomoću kojih je polučio mnoge uspjehe, te oni g. 1338. s Bribircima zamole kralja, da im pomogne protiv Vojvode.¹²² Ljut protivnik mu je uvijek bio i ostao bosanski ban Stjepan Kotromanić, kojemu je Vojvoda oteo Visuć,¹²³ a negdje između g. 1337. i 1340. vodio se između njih rat.¹²⁴

Vojvoda je dobro ocijenio, kako je Veneciji mnogo bilo do toga, da se utjecaj ugarsko-hrvatskog kralja što više udalji od obale i da je kudikamo za nju povoljnije, ako Hrvatska stoji izvan njegova utjecaja još i raskomadana među nesložne velikaše, kao što su Nelipići, Kurjakovići i Bribirski. Ovakvo je stanje pogodovalo Veneciji i u intenciji, da drži pod svojom kontrolom obalne gradove, odnosi se vrlo prijateljski prema hrvatskim feudalcima, a naročito prema Nelipiću, koji to iskorištava i često preko Konstantina ili zajedno s njim čini nešto, što nije u interesu Veneciji. Zna, da Venecija zbog takvih akcija neće pomutiti odnose, pa poslije njih nastaju česta nagadanja i ugovori. Štaviše Nelipić u Veneciji nabavlja oružje, u koju svrhu g. 1339. šalje svoga vještaka nekog Marka.¹²⁵ Konačno g. 1343. Venecija Vojvodu obdaru čašću mletačkog građanina, što je vrijedilo ujedno i za njegove potomke.¹²⁶ Ali svejedno iduće godine dolazi do potrebe zaključivanja mira s Vojvodom, u koju svrhu Venecija ovlašćuje providure.¹²⁷ No te iste godine juna g. 1334. umre Vojvoda, zaista s nasladom u srcu, što ga od tolikih neprijatelja u životu nitko nije pobijedio.

Smrću Nelipićevo nastaje sa pozornice Hrvatske markantne i silovite ličnosti, koja je uporno brisala znak kraljevske vlasti i bilo čijeg utjecaja na teritoriju, koji je bilo baštiniio bilo prisvojio. A njegov teritorij sezao je od Pounja na sjeveru do trogirskih međa na jugu. Tu osim sinovca Konstantina, koji je ipak bio zavisn o njemu, nije imao nitko drugi riječ. Pod njegovom gvozdenom rukom zamire u Kninu svaki drugi znak javnog života: bana od g. 1322. tu više nema, a ni kninski banski sud se ne spominje u

¹¹⁸ Ljubić, O. c. str. 407-8.

¹¹⁹ Lucius, Memorie, str. 226. - Ljubić, Listine II, Zagreb 1870, str. 196-200. - Vincenzo Miagostovich, Per un diario Sibenicense, Rivista dalmatica, n. s. IV, Zara 1907, str. 9-10. - A. Krekich, O. c. str. 140-141.

¹²⁰ Lucius, Memorie, str. 213-214.

¹²¹ L. c.

¹²² G. Novak, Povijest Splita, I, str. 152.

¹²³ Šišić, Iz Arkiva u Körmendu, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva, VII, Zagreb 1905, str. 220.

¹²⁴ O. c. str. 220, nota 3.

¹²⁵ Ljubić, Listine, II, str. 42.

¹²⁶ O. c. str. 209.

¹²⁷ O. c. 210.

dokumentima, inače se samo jednom spominje notarska uloga biskupa, kad biskup Arhandjel g. 1333. pripisuje i ovjerava više kraljevskih isprava, što navodi Farlati ne govoreći, koje su to, nego spominje samo jednu Zvonimirovu.¹²⁸ Dakako da Nelipić nije dirnuo u kninskog biskupa, kojeg dva puta susrećemo s Vojvodom izvan Knina, i to prigodom sklapanja ugovora. Tako g. 1333. kad Nelipić na čelu lige uglavljene u Stupinu sklapa u Klisu nagodbu s Mladenom III. Bribirskim, učestvuje i kninski biskup¹²⁹ Arhandjel, a kod uglavljanja mira g. 1343. na slapu Krke između Venecije s jedne strane, a Vojvode i Konstantina s druge nalazimo uz Nelipića kninskog biskupa Nikolu.¹³⁰ Po ovom se čini, da je sada Nelipić ustaljenom tradicijom preuzeo kninskog biskupa za svoga kancelara i savjetnika.

Vojvodina smrt pada malo poslije nastupa energičnog sina Karla Roberta, Ludovika I. Anžuskoga (g. 1342. do 1382.), koji je sebi postavio zadatak, da što prije obračuna s hrvatskim oligarsima i uspostavi izbljednulu kraljevsku vlast u Hrvatskoj. I kao da je čekao na smrt najjačeg dinasta Nelipića, pošalje on u rujnu iste godine u Hrvatsku slavonskog bana Nikolu Banića (Banffy) s vojskom.

Još prije se preplašila Venecija ovakvog kraljeva koraka i uskomešala se odmah poslije Vojvodine smrti. Već koncem juna g. 1344. Republika naglašava, kako je grad Knin ključ Hrvatske, pa je u interesu njene časti i posjeda u Hrvatskoj, da se Knin sačuva u rukama žene pk. Nelipića. Naime primorski gradovi osim Omiša i Skradina kad su vidjeli, da ih kralj ne može zaštititi od velikaša, samo zbog toga su se utekli Veneciji, ali se izuzev Zadra, nad kojim je Venecija tada imala izravnu vlast – ipak nisu odrekli kraljeva suvereniteta. Stoga Republika naređuje upravljajćima u Hrvatskoj tj. u Šibeniku, Trogiru i Splitu, da dadu pomoć udovi u ljudstvu i drugomu, ako ona to zatraži zbog toga, da sačuva Knin. Ako se sama ne obrati, neka joj onda dadu do znanja ovaj nalog Republike i neka joj se i sami ponude, te da odmah obavijeste Republiku o svemu, što su poduzeli i neka usput izlože svoje sugestije.¹³¹

Do tih pregovora s Vladislavom i sinom joj Ivanom došlo je, iako se nezna s čije inicijative. Naime 30. VII. 1344. već nalazimo izaslanika Vladislave i Ivana Nelipića, koji iznosi njihove zahtjeve, a Venecija stvara odluku da izabere poseban odbor, koji će odgovoriti na njegovo traženje.¹³² Nije, nam poznato, što je sve tražio taj izaslanik od Venecije, ali se iz zaključaka vijeća vidi, da ju je poslanik obavijestio, da se kralj na Vladislavu i kneza sprema kao i to, da je tražio, da gradovi Split, Trogir i Šibenik prime ljude i stoku kneževu. Glede prvog Venecija izjavljuje, da ju je ta vijest teško pogodila, te su preporučili svojim predstavnicima u Hrvatskoj, da im u svemu pruže pomoć. A u pogledu prihvatanja ljudi i stoke odgovara, da mjesta i gradovi nisu zgodni za držanje stoke preko svoje, ali ako je potrebno, Venecija će narediti svojim upravljajćima, da prime ljude i stoku kneževu na otoke u Hrvatskoj, kao što su Rab, Hvar i Brač, gdje se ljudi i stoka mogu komodno povući i spasiti. To je Venecija odmah preporučila

¹²⁸ Farlati, O. c. str. 289.

¹²⁹ Lucius, Memorie, str. 208-10.

¹³⁰ Ljubić, O. c. 196-200.

¹³¹ O. c. 217.

¹³² O. c. 218-221.

rektorima Splita, Šibenika, Zadra, Nina, Trogira, Raba i Hvara podvlačeći, kako je knez mletački građanin, pa neka im u svemu idu na ruku i prime ljude i stoku.¹³³

No nije sam kralj naumio da oduzme mladom knezu Ivanu Nelipiću gradove, koje mu je otac prisvojio. Čim je Vojvoda umro, porasle su zazubice i ujacima Kurjakovićima, te je Grgur odmah knezu Ivanu i sestri ugrabio dva katuna Ivanovih Vlaha. Istodobno je Bartul Krčki stao spremati vojsku i stupao u dogovor, kako će navaliti na Nelipićev posjed. A Veneciji, kojoj je stalo do jače sile, koja će u ovim stranama prkositi i zadržavati kralja, nije išlo u račun, da se slabi knez Nelipić, pa odabere posebnog nuncija, koji će ići knezovima Krčkim i Kurjakovićima, da ih odvratu od nauma. Nuncij je imao staviti do znanja Kurjakovićima, da im je Vladislava sestra, a Ivan nećak, i k tomu da poprijeti i njima i Krčkima s činjenicom, da su Nelipići mletački građani, koje oni štite i vole. Poslije toga nuncij će otići k Vladislavi i sinu joj, te joj izložiti dobru volju, da se sačuva njihov feud i dati im do znanja ono, što su poduzeli kod svojih rektora.¹³⁴

Gradovi Split, Trogir, i Šibenik brzo se stave u akciju, te na Nelipićevo traženje pošalju po 20 balistarija, što je Venecija odobrila i opet im naložila, da Nelipiću pomažu savjetom i svakom pomoći. Iz ove vijesti, koja potječe od 8. VIII., saznaje se i to, da su rektori Veneciju obavijestili, kako su splasle vijesti o dolasku Ugra, a Venecija im nalaže, da to provjere i da budu uvijek budni.¹³⁵ No to ne potraje dugo i već 30. VIII. stižu vijesti o silasku kraljeve vojske, pa Venecija uzrujano šalje providure od grada do grada, koji su imali držati moral građana i organizirati obavještanje. Naređeno je providurima i to, da idu k Nelipiću i svima onima, koje oni pronađu za shodne, te im savjetuju, da se ujedine za svoju korist, te tako njihove tvrdje ne će pasti u ugarske ruke.¹³⁶

Sve ovo pripremanje presječe dolazak bana Nikole, koji se u rujnu sa 4.000 vojnika spustio u okolicu Knina i stao opsjedati sam grad, u kojem se nalazila Vladislava i sin joj s braniteljima. Ban je pokušao svim načinima borbe provaliti u grad, ali nije uspio zato, što je Knin bio utvrđen visokim i čvrstim bedemima. Kad je ban vidio postojanost posade i shvatio, da ne može zauzeti grada, odlučio se na haranje okolice, paljenje sela i na uništenje kuća i vinograda. Zatim ban juriša na brdo Spas, ali s njega nije mogao zauzeti Knina, iako je njegova vojska pokazala vanrednu hrabrost. A toga se uplašila Vladislava, te se pobojala, da ne će odoljeti, pa je poručila banu, da je spremna nagoditi se s kraljem. Zato pošalje kralju poslanika, koji je izložio Ludoviku razlog svoje misije. Kad je sve kralju izložio i predao gradove, kralj je obećao, da će Nelipićima vratiti starinu. Kad se poslanik vratio u Knin i izložio kako se naredio, s kraljem, pokrene se ban s vojskom sa opsade i vrati se u Slavoniju.¹³⁷

¹³³ L. c.

¹³⁴ L. c.

¹³⁵ O. c. str. 221.

¹³⁶ O. c. str. 223.

¹³⁷ *Obsidio Jadrensis libri duo*, Ed. Lucius, De regno, str. 388-9.

Čim se ban vratio, a Venecija dočula da Vladislava ima namjeru poći kralju, odmah je stala stvar razbijati i već 11. XI. savjetuje providure u Hrvatskoj, da njihovi gradovi načine savez sa hrvatskim knezovima radi zajedničke sigurnosti od Ugra, naročito podvlačeći Kurjakoviće i Nelipiće. K tomu je Venecija, koja je Vladislavi za vrijeme opsade Knina poslala razne vrste ali starog oružja,¹³⁸ dala nalog providurima, da joj otpišu, da ne će učiniti dobra sebi i svom posjedu, ako ode kralju, jer njen put može nanijeti više zla nego dobra.¹³⁹ Istovremeno Venecija ovlašćuje providure, da obećaju 200 konjanika velikašima za otpor, ako se ujedine protiv Ugra i to uz uvjet, da se nitko iz tog saveza ne povuče.¹⁴⁰

Pored podstrekivanja Venecije Vladislavu su još nagovorili njeni Kurjakovići, pa se ona predomisli i kad je kralj htio Knin podvrći svojoj vlasti, te postaviti na upravu svoje ljude, opre se ona tomu. To razbjesci kralja, te on odluči sve gradove i utvrđenja uzeti u svoje ruke, pa će sačekati ljeto, da pripremi i otpočne operaciju.

Za to vrijeme Konstantin Nelipić opet pljačka šibenski okoliš i gazi zaključke uglavljenog mira, pa se Venecija obraća Vladislavi i šalje u Knin notara, koji traži, da se Šibenčanima naknadi šteta i usput da se ukine carina na robu. Vladislava, očito iz potrebe za mletačkom pomoći, pristaje na sve s izuzetkom, da će po starom običaju, ali samo u Kninu, utjerivati carinu na uvezenu robu.¹⁴¹ Ugovor je ratificiran u Kninu koncem marta g. 1345. u prisutnosti nuncija Marka Zane, a u dvorani palače grada Knina »in sala palacii dicti castris Tinini«. ¹⁴² Koncem proljeća g. 1345. dopre u Dalmaciju vijest o kraljevim pripremama, pa Venecija odmah izabere tri providura sa zadatkom, da pripreme Hrvate na otpor. Naročito im je naredeno, da se stave u vezu s Vladislavom i sinom joj knezom Ivanom, s Kurjakovićima i s drugim velikašima.¹⁴³ Međutim kralj pošalje u Knin dvije vojske pod dvjema banovima, slavonskim Nikolom i bosanskim Stjepanom Kotromanićem, koji su Vladislavu i Ivana bez bitke prinudili na popuštanje. Već 23. VI. 1345 god. banovi sklapaju preliminarni ugovor s Vladislavom i njenim sinom u Kninu, a ugovor je sklopljen posebno s jednim, a posebno s drugim banom. Po tom ugovoru Vladislava i Ivan će bezodvlačno predati u ruke kralju utvrde: Počitelj (u Lici), Srb, Ostrožac i Unac. Predat će također utvrde Knin i Brečevo, a dat će im se Cetina i Klis. Međutim će Knin i Brečevo držati još dotle, dok im se ne izruči Cetina i Klis. A dok budu držali Knin i Brečevo svi plemići, koji se u ta dva mjesta nalaze, ne će nikomu drugom služiti nego knezu Ivanu Nelipiću i nitko im ne će suditi osim njega.¹⁴⁴

Dolazak banova pod Knin iznenadio je Veneciju, te iste noći, kad se u Veneciji čula ta vijest, Republika je požurila odlazak providura u Hrvatsku.

¹³⁸ Lucius. Memorie, str. 240.

¹³⁹ Ljubić, Listine, II. str. 225.

¹⁴⁰ O. c. str. 227.

¹⁴¹ O. c. str. 237.

¹⁴² O. c. str. 239.

¹⁴³ O. c. str. 248-9.

¹⁴⁴ Šišić, Iz arhiva u Željeznom, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonskodalmatinskog zemaljskog arhiva, VII, Zagreb 1905, str. 142-4.

a zatim zatražila od gradova Raba, Paga, Nina i Hvara da dadu vojske.¹⁴⁵ Venecija je ove vijesti primila upravo na dan, kad je u Kninu sklopljen sporazum, pa nije mogla znati još i to, da su se Vladislava i knez Ivan već sporazumjeli s banovima. Jamačno ne znajući, da će se za vojskama banova gibati sam kralj, Venecija još 5. VII. šalje Mladenu kliškom oružje, koje je on prije tražio, da se brani od Ludovika.¹⁴⁶ Ali u srpnju se spustio kralj sa 20.000 vojnika i već kod Bihaća mu se poklone mnogi hrvatski velikaši, pa i Vladislava sa sinom,¹⁴⁷ a samo to nisu htjeli učiniti Bribirski knezovi Pavao II. i Mladen III.

Sporazum i poklonstvo Nelipića i Kurjakovića kralju, do kojeg je došlo od straha pred ogromnom vojskom, iznenadi Veneciju i presječe je u svim dotadašnjim pokušajima da organizira otpor. Republika se nije mogla pomiriti s novim stanjem, te sada kuša pronaći svaku pukotinu, da bi u nju utjerala svoj klin. Činilo joj se najizglednije, da bi nešto mogla ušicariti u preliminarnom karakteru ugovora banova i Nelipića, naime da poduzme nešto, prije nego Nelipići izruče kralju Knin. Na novom horizontu brzo sagleda posljednju mogućnost: iskoristiti raspoloženje protiv kralja kod onih dvaju Bribiraca. Stoga Republika, da se sama ne zamjeri kralju, huška njih, da otmu Knin iz ruku Nelipića, te 13. IX. pravi s njima u Šibeniku pogodbu, u kojoj se kaže: »Ako bi knezovi imali izgleda da zauzmu Knin, što bi čini se, mogli ostvariti ili oni sami ili skupa s onima, koji su u stranama Hrvatske uz dužda (= gradovi, koji se inače nisu odrekli kraljeva suverenstva), a ti će knezovima Bribirskim dati toliko vojske, koliko će biti dovoljno za osvajanje Knina. I ako se desi, da oslobode Knin i prime ga od ugarskih ruku, a dužd ga htjedne za sebe imati, pripremni su, da mu ga ustupe, a ako dužd nije to voljan, onda Knin mora pripasti knezovima Pavlu i Mladenu.«¹⁴⁸

Kad su se Bribirci pripremali na pothvat dođe 11. XI. 1345. god.¹⁴⁹ do definitivnog redigovanja ugovora uvjetovana s onim preliminarnim, koji se potvrđuje uz neke izmjene. Tu kralj navodi, kako su se mnogi plemići u Hrvatskoj svojom tiranskom vlasti otuđili od krune i pali u tešku pogrešku, koju je naslijedio Ivan Nelipić, ali se pokorio kralju, pa ga on sada priznaje i oprašta mu sve nevjere. Nelipić vraća kraljevske gradove Knin i Počitelj, pa gradove Srb, Ostrog i Unac, a kralj mu daje kraljevski grad Sinj¹⁵⁰ s komitatom Cetinom i Brečevo s Poljem.¹⁵¹ Tu je nastala izmjena, jer Klis, koji su banovi valjda kanili osvojiti od Mladena III. Bribirskog, pa ga zato uvrstili u preliminare nije mogao doći u obzir, jer do osvojenja uopće nije došlo, te je Klis ostao u Mladenovim rukama. Ali zato se kralj odrekao Brečeva, te ga, mjesto da ga povuče s Kninom, kako je prelimi-

¹⁴⁵ Ljubić, Listine II, str. 252.

¹⁴⁶ O. c. str. 253.

¹⁴⁷ Obsidio Jadrensis, str. 389.

¹⁴⁸ Ljubić, O. c. str. 268.

¹⁴⁹ Šišić, O. c. str. 145-7.

¹⁵⁰ Interesantno je, da se u preliminarnom ugovoru navodi castrum Ceth (= Cetina), a u definitivnom castrum Zyn (= Sinj), a to zato što je Sinj utvrda, koja je pripadala naselju Cetini.

¹⁵¹ Nedavno ubicirano u selu Bračeviću, a Polje prije zvano Kanjevača sada je Vrba, V. Gunjača, Ubikacija srednjovjekovnog castruma Brečevo, Ed. cit.

narima predviđeno, daje Nelipiću umjesto Klisa. K tomu je kralj ostavio Nelipićima hereditarni grad Kamičac, za koji se ovdje kaže, da je iznova sagrađen. I konačno, kralj izuzima Nelipića i sve njegove baštinike za sva vremena od bilo kojeg suda u čitavom kraljevstvu s tim, da im je nadležan izravno kraljev vrhovni sud. Ovim se zatvaraju stranice dramatične prošlosti Hrvatske, u kojoj je Knin pozornica, na kojoj su preko dvadeset godina protagonisti: Vojvoda, žena mu Vladislava i sin Ivan Nelipić.

Odsele se Vladislava ne spominje, sin joj Ivan seli u Cetinu, kralj uspostavlja u Kninu vlast i svoje ljude, a Venecija se smiri sa sudbinom. Jedino kao zakašnjeli pucanj u borbi djeluju sada Bribirci, koji Veneciju opominju na ugovor u pogledu zauzimanja Knina, a Republika 7. I. 1346. god. nalaže vojskovođama kod Zadra, da odbiju Mladenov prijedlog, jer oni znaju, da su se obavezali bosanskom banu i Ugrima, da ne će nipošto napadati njihove zemlje, pa im sada ne izgleda časnno, da se upleću u stvar Knina, koji sada čuva kraljevska vojska.¹⁵² A slično odgovori i Budislavu Ugriniću iz Bribira, koji je, valjda htijući iskoristiti kraljev poraz kod Zadra srpnja 1346. g., odlučio napasti Knin, pa je molio Veneciju za pomoć. No Venecija opsjedajući dalje Zadrane nije htjela izazivati kralja, pa odgovori Ugriniću, da ugovor o miru s ugarskim kraljem još traje i da se ne će upletati ni u kakve nove korake, a da Budislav sa svoje strane radi šta hoće; ona ga ne će priječiti.¹⁵³ Ostavivši Venecija tako Bribirce na cjedilu odmah stade Grgur Kurjaković šurovati s ugarskom posadom u Kninu u namjeri, da udruženim snagama napane zemlje i mjesta Bribirskih,¹⁵⁴ što opet nije išlo u račun Veneciji, jer je nastojala, da se hrvatski velikaši ne glože među sobom, kako bi za svaku eventualnost u njima imala oslona protiv kralja Ludovika, pa ih stane miriti. No unatoč tome ugarske posade iz Knina, Ostrvice i drugih mjesta često su napadale posjede kako Mladena III. tako i one pod zaštitom Venecije, te sad Republika nastoji što jače prikloniti Mladena sebi.¹⁵⁵

Kralj Ludovik za razliku od brojnih predšasnika obraća više pažnje primorju i gradovima na njemu. Zato mu je bilo potrebno uporište u zaleđu, pa mu je bilo mnogo do Knina i njegova ključnog položaja. Klaić kaže, da su u Kninu, otkada ga je Ludovik uzeo u svoje ruke, stolovali banovi Dalmacije i Hrvatske,¹⁵⁶ a mi smo dokazali, da su tu banovi stolovali još otprije. Ludovik sada samo uspostavlja u Kninu bansku vlast, koju je eliminirao vojvoda Nelipić. Mi susrećemo u Kninu bana g. 1347., s kojim je Kurjaković kombinirao napad na zemlje Bribirskih. Iste godine nalazimo kninskog biskupa Nikolu da se prima »odioznog« izaslanstva, koje su mu nametnuli banovi, da prenese njihove »nepravedne« zahtjeve dalmatinskim gradovima, što su Split i ostali gradovi odbili lijepim riječima.¹⁵⁷ To znači, da se Ludovikova politika za povraćanje gradova pod stvarnu njegovu vlast odmah

¹⁵² Ljubić, Listine II, str. 305.

¹⁵³ O. c. str. 369.

¹⁵⁴ Ljubić, Listine, III, Zagreb 1872, str. 5-6.

¹⁵⁵ O. c. str. 45-7.

¹⁵⁶ Klaić, Rodoslovlje knezova Nelipića, str. 7.

¹⁵⁷ Farlati, Illyricum sacrum, IV, str. 291.

stala provoditi kao i to, da je ban Nikola Seč (a ne banovi, kako navodi Farlati) bio u Kninu, odakle je izaslao kninskog biskupa. Kraljevi banovi ne stoluju tako fiksno u Kninu, jer su oni više vojskovođe i stoga češće u pokretu. No zato u Kninu kao banskom sjedištu susrećemo banove zamjenike tzv. vicebane ili banovce. Već se g. 1348. iz Knina javlja viceban Trogiranima, da ban Nikola Seč dolazi u Knin, pa nek mu tu pošalju izaslanike. Izaslanici Trogira dođu s darom od 75 dukata da načine mir,¹⁵⁸ a isto tako dolaze i Splitsani s manjim darom u novcu,¹⁵⁹ ali zato dva puta obdaruju banovce suknom. Kad je ban stigao u Knin, splitska komuna šalje njemu izaslanika Lovru s darovima.¹⁶⁰

Kako je Venecija još uvijek imala ingerence nad dalmatinskim gradovima, koju im je ostavilo sklopljeno primirje s kraljem, stane g. 1350. posada iz Knina i Ostrovice na čelu s kastelanima pljačkati područja Šibenika i Trogira, a Venecija se potuži kralju i majci mu, pa hercegu Stjepanu.¹⁶¹ Kralj odgovori, da se napadaji i otimačine, što ih je počinio kninski kastelan, nisu vršile po njegovu nalogu, majke mu ili brata hercega Stjepana, pa je zato poslao bana Pavla Uгла u Knin, da povede istragu i naknadi štetu.¹⁶² Ishod istrage nije poznat.

Godine 1350. prvi put susrećemo funkciju kastelana u Kninu, a iduće godine javlja nam se viceban podjedno i kao kninski knez. To je bio Ivan Čuz, kasniji ban (1356.–1358), koji g. 1351. u Kninu izdaje ispravu, kojom se neki Franjo sin Stjepanov iz Zadra uvodi u posjed sela Draginića.¹⁶³

Godine 1353. po nalogu hercega Stjepana održao je ban Nikola Banić od Lendave u Kninu veliki sabor, koji je trajao preko 10 dana. Što se sve raspravljalo nije poznato, samo nam je preostao spomen, da se kninski biskup Blaž na tom saboru potužio, kako mu plemići uskraćuju desetinu, te je ban na temelju izjava Grgura Kurjakovića i Budislava Ugrinića precizirao bazu, na osnovu koje plemići imaju davati biskupu desetinu.¹⁶⁴

Iako se dijeceza kninskog biskupa ograničila na same tri hrvatske županije, on je imao jake prihode osim od desetine još i sa svojih imanja, koja su bila raštrkana po dijecezi, a čini se, da mu je nešto preostalo i izvan nje. Koliko je imovno stanje kninskog biskupa, vidi se najbolje po razrezu podavanja, koje je pritjecalo u papinu blagajnu. Po dokumentu, koji pada u razdoblje između g. 1316. i g. 1334., izlazi, da je splitski nadbiskup davao papinoj blagajni godišnje 200 forinti, kninski i šibenski biskup po 150, krbavski 133, skradinski 11, trogirski 84, senjski 50 i hvarski 34 forinta.¹⁶⁵

¹⁵⁸ Lucius, *Memorie*, str. 244.

¹⁵⁹ *Notae chronologicae e documenti raccolti da Giovanni Lucio Traguriense. Bullettino di archeologia e storia dalmata*, IV, Spalato 1881, str. 119. – G. Novak, *Povijest Splita*, I, str. 463.

¹⁶⁰ Novak, O. c. str. 464.

¹⁶¹ Ljubić, *Listine*, III, str. 169.

¹⁶² Ljubić, O. c. str. 179–180. – Gruber, *Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 152, Zagreb 1903, str. 42–7.

¹⁶³ Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XII, Zagreb 1914, str. 29.

¹⁶⁴ O. c. str. 197.

¹⁶⁵ Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VIII, str. 442–3.

¹⁶⁶ Lovre Katić, *Ban Emerik Lacković otimlje dobra kninske biskupije (1368)*, *Croatia sacra*, III, Zagreb 1932, str. 4–6.

Dakle kninski i šibenski biskup stoje na ovoj tablici odmah iza splitskog nadbiskupa. L. Katić je objavio jedan dokumenat, kojim biskup kninski Nikola g. 1368.¹⁶⁶ nabraja, što su mu sve odnijeli po dijecezi ban Emerik Lacković i njegovi službenici, pa navodi, da to vrijedi 1175 forinti, što je Katić iskalkulirao na vrijednost od 2,68 kg čista zlata.¹⁶⁷ U ovom dokumentu se ujedno nabrajaju i mjesta, u kojima je biskup držao imanja, sa kojih su ban i njegovi službenici nešto oduzimali, pa se vidi, da je tih imanja bilo mnogo kao: u kninskom podgrađu, u Lapcu, Grahovu, Uncu, Butinoj vasi Chamenzonu (= ?), Promini, Kosovu i Peći. Dašto da je koje imanje ostalo i pošteđeno, pa se ovdje ne navodi, a poznato je iz drugih dokumenata, da je veliko biskupovo imanje bilo u Cazinu, gdje biskup često izbiva, a jednom susrećemo, kako odatle biskup Blaž g. 1354. šalje prokurore papi, po narodnosti Čehe i Madare.¹⁶⁸ Zna se i to, da se nekadašnje selo Pet crkava u Kosovu nazvalo Biskupijom zato, što je to bio posjed biskupov.¹⁶⁹ Mi nalazimo, da g. 1375. kninski biskup Pavao obilazi selo Tričice u zadarskoj okolici, gdje je vršio reambulaciju imanja i napao neke zadarske plemiće.¹⁷⁰ A kasnije (g. 1382.) isti Pavao daje dominikanskoj crkvi sv. Platona u Zadru na vječno uživanje desetinu svih plodova tog sela¹⁷¹ (samo što je to selo ovdje pogrešno napisano »Terebech«). Pošto se to selo nalazilo između Zadra i Biograda, dakle izvan dijeceze kninskog biskupa, to me je dovelo na predašnju izreku, da je kninskom biskupu preostalo koje imanje izvan dijeceze.

Prije smo se sreli s pritužbom biskupa u pogledu uskraćivanja i utjerivanja desetine, a nema sumnje, da je bilo obrnutih slučajeva i više, naime da su padale pritužbe na velike biskupove zahtjeve. Tako su se g. 1360. sudac i narod podgrađa Ostrošca tužili papi Inocentu VI. na kninskog biskupa Ivana i izjavili, da su oni svom dijecezanskom biskupu udovoljavali u svim njegovim pravima, pa i u desetini, ali da biskup time nije zadovoljan i od njih traži mnogo toga, što oni nisu dužni dati. Pošto nisu htjeli udovoljiti takvim zahtjevima, udario ih je biskup Ivan crkvenim interdiktom, te ih lišio crkvene službe i sakramenata. Stoga su molili papu, da naloži splitskom nadbiskupu istragu protiv njega.¹⁷²

Poraz, koji je kralj Ludovik pretrpio kod Zadra g. 1346., nastojao je osvetiti, čim istekne rok primirja. Obazirući se na taj rok, nije se mogao pridružiti Genovezima u ratu protiv Venecije, ali se ipak počeo pripremati na rat. Kako je i Dalmaciju izabrao za ratno poprište postane Knin centar priprema, pa iz njega posada stane uznemirivati posjede gradova pod mletačkom zaštitom. Izvanredni providuri iz Splita javljaju u Veneciju, kako se u Kninu skuplja velika vojska, ali da oni tomu ne znaju pravog cilja.¹⁷³ Uto se predstavnici oštećenih posjeda potuže banu, a viceban iz Knina ih pozove u Cetinu, da se s njima nagode. On je naime otišao u Cetinu k Ivanu

¹⁶⁷ O. c. str. 8.

¹⁶⁸ Smičiklas, Codex diplomiticus, XII, str. 248.

¹⁶⁹ Gunjača, O položaju kninske katedrale, str. 69-70.

¹⁷⁰ Smičiklas, Codex diplomaticus, XV, str. 100.

¹⁷¹ Farlati, O. c. str. 292.

¹⁷² Smičiklas, Codex diplomaticus, XIII, str. 25.

¹⁷³ Ljubić, Listine, III, str. 289.

Nelipiću, da bi ga sklonio, da se priključi pripremanoj vojni i zato je predvidio duži boravak, pa je tu zakazao sastanak poslanicima. Svrha mu je bila, da se s njima nagodi, kako bi imao odriješene ruke i umirenu pozadinu, kad krene s kraljem na Zadar, pa se i nagodio. Za boravka u Cetini viceban je dao otvoreno do znanja izaslanicima Trogira, da on sa svom vojskom kani poći na Zadar, a izaslanici su ujedno doznali i njegovu želju, da se postigne sporazum između bana i Nelipića, pa je trogirski knez odmah izvijestio zadarskog kneza, da će viceban nastojati svu tu ujedinjenu vojsku dovesti pod Zadar.¹⁷⁴

Kad je vijest o sklopljenom miru između Genove i Venecije iznenadila kralja i odgodila njegovu vojnu, pripreme u Kninu splasnu. Dapače, kastelani Knina i Ostrvice, koji su harali po okolici Zadra, bili su smijenjeni, a na njihovo mjesto je došao neki Nijemac, koji je zapovijedao i u Kninu i u Ostrvici, pa i u drugim utvrđenjima. Ovaj Nijemac pošalje dva izaslanika u Zadar s pismima i oni tu izjaviše, kako kastelan želi živjeti sa Zadrom u miru i da ne će napadati zadarsku okolicu, ali je tražio, da mu knez dađe darova, kako su i predšasnici njegovi davali njegovim predšasnicima. No knez Zadra Badoer to odbije izrijeком, da je loš običaj, što se kastelani često mijenjaju, pa svaki od njih traže darova, a inače se ne drže zadane riječi. Do odgovora iz Venecije zadarski knez je udovoljio molbi izaslanika, da kraljevi ljudi mogu slobodno dolaziti u Zadar, a kastelan će istu takvu garanciju dati Zadranima, da mogu dolaziti na teritorij Hrvatske.¹⁷⁵

Međutim godine 1356. kralj je s namjerom da otpočne naumljeni rat, u Zagrebu sakupio toliku vojsku, da je jedan dio vojnika morao poslati kući.¹⁷⁶ Ta vojska krene na Mlečane podijeljena u dva pravca. Jedan dio vojske provali u trevizantsku marku, a drugi pod vodstvom Ivana Čuza, spomenutog vicebana u Kninu, a sada bana, stade napadati dalmatinske gradove pod mletačkom zaštitom. Iako su gradovi sprva pružali otpor, kad su vidjeli, kako Venecija razapeta na dva bojišta slabi, Split i Trogir iskoriste situaciju, pa se pobune, te zbaciše mletačke predstavnike (srpnja g. 1357.) i javiše banu Čuzu, da priznaju kralja i njega, našto Čuz dođe u Split. Za Trogirom i Splitom povede se i Šibenik, te u prosincu iste godine Šibenčani pošalju izaslanika Radoslava Krasuvenačića k banu, koji je tada opsjedao Nin, da mu javi, da se Šibenik odcijepio od mletačke vlasti i da se sad vraća kralju. Tom prigodom izaslanik isposluje, da mu ban izda povelju, u kojoj se među ostalim Šibeniku i dalje ostavljaju mlinovi na Slapu Krke na upravljanje i pridružuje njegovu distriktu: Rakitnica, Dazlina i Grabovci sa zapadne strane Krke, a Nevest, Koprveno, i Partenić sa istočne.¹⁷⁷ To znači, da je ban prvu skupinu sela izdvojio iz lučke, a drugu iz kninske županije. Kralj je iduće godine ovaj privilegij potvrdio¹⁷⁸ s preinakom, da je umjesto Rakitnice dao Žitnić. Tu se kaže, da su ona sela »ex alia parte eiusdem fluvii« među kojima je Žitnić u Dubravama tik do šibenskih međa, po čemu doznajemo, da se Krški predio od Moseća prema jugu, a do šibenskih međa, nekad

¹⁷⁴ O. c. str. 271.

¹⁷⁵ O. c. str. 274-5.

¹⁷⁶ Gruber, Borba Ludovika, str. 87.

¹⁷⁷ Smičiklas, Codex diplomaticus, XII, str. 248.

¹⁷⁸ O. c. str. 535.

zvaio Dubrave, što je odavna iščezlo. Ban Čuz je uspješno završio kampanju ulaskom u Zadar (18. XII. 1357.), gdje je dočekaio kralja i bio prisutan potpisivanju Zadarskog mira 18. II. 1358. g., kojim je Venecija potpuno istisnuta sa ove strane Jadrana.¹⁷⁹

Povratkom Zadra u kraljevske ruke nalazimo, da u nj često navraćaju hrvatski banovi, dapače tu imaju i svoju palaču. Ali stalno sijelo ostaje i dalje u Kninu, te g. 1358. a poslije Zadarskog mira tu nalazimo Čuza kako naređuje, da se uvedu u posjed Biljana u Luci zadarski Nozdronjići, koji im je bio dao Budislav sin Ugrinov, a oteo Budislav Kurjaković,¹⁸⁰ što je svakako učinjeno na osnovu prethodne presude banskog suda u Kninu. Tako isto ban postupa u pogledu sela Brdara na Zrmanji, koje je drugi Kurjaković, Juraj, oduzeo plemiću Keglu i rođacima od bratstva Prklji.¹⁸¹ (danas se odlomak kod Ervenika Donjeg tako zove). Iste godine Čuza smjenjuje Nikola Seć ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, koji g. 1359. u Kninu kažnjava Pribislava, satnika ličkoga, plemića Cvitka Dminoslavova, pa Jurja Slavčica i Prvana Nekrešta iz Počitelja zbog prevare u izmicanju međa.¹⁸²

Onaj privilegij, što ga je Čuz bio dao Šibenčanima, urodio je sukobom između šibenskog i trogirskog biskupa. Naime, teritorij prije spomenutih Dubrava, – nije mi poznato kada i na koji način, – otpao je od jurisdikcije kninskog biskupa i došao pod trogirskog. Sad, kad je Čuz ovaj teritorij priključio šibenskom distriktu, stao je šibenski biskup pretendirati na prava i desetinu Dubrava, čemu se usprotivio trogirski biskup tvrdeći, da je kralj dao Šibenčanima spomenuta sela kao temporalija, a da nije mogao dati spiritualija i ubiranje desetine, koju on odavna tu ubira. Ban je odredio, da rasprava bude u Šibeniku, kojoj je i sam prisustvovao uz Stjepana biskupa Njitre i Ivana de Bradaset, doktora prava. Komisija je dala pravo trogirskom biskupu.¹⁸³ Jednom se spominje kancelar ovoga bana imenom Martin, kojeg ban g. 1360. šalje u Veneciju, da mu nabavi oružja i drugih potreba, te da se potuži na štete, koje mletački podanici nanose njegovima.¹⁸⁴ Ovo posljednje ne bi se imalo odnositi na štete nanesene sa mletačkog teritorija, kad se zna, da je nedavnim mirom u Zadru otpalo od Venecije sve, što se od polovice Kvarnera nalazi na jugu. Tu više nije moglo biti mletačkih podanika, pa se najvjerojatnije radilo o kakvom zaletu sa galije. Jedan slučaj banova prosvjeda mogao bi ovo pojasniti. Godine 1363. ban Nikola zahtijeva od Venecije, da se namiri šteta nekom Ivanu iz Trogira, kojemu je na putu za Cipar kapetan Kulfa (admiral) Nikola de Faletro potopio brod s predumišljajem i nerazboritošću napavši ga sa svoja dva broda. Šteta se cijenila na 1500 zlatnih dukata. Kako je postojao ugovor između kralja i Venecije o obostranom poštovanju plovidbe na moru oštećenik se kanio obratiti kralju, a ban je tražio, da se dađe satisfakcija, a da stvar ne dođe do kralja.¹⁸⁵ Godine 1371. došao je k banu Seću u Knin bilježnik Bartul Ursio

¹⁷⁹ O vojnama kralja Ludovika vidi opširno kod Grubera: o. c. str. 32–161.

¹⁸⁰ Smičiklas, O. c. str. 579.

¹⁸¹ Klaić, Acta Kegeleviciana, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XLII, Zagreb 1917, str. 2.

¹⁸² Smičiklas, O. c. str. 579.

¹⁸³ O. c. str. 607.

¹⁸⁴ Ljubić, Listine, IV, Zagreb 1874, str. 17.

¹⁸⁵ O. c. str. 52.

iz Senja, koji izvještava, da je uredio s banom više poslova i da je, dok je bio u Kninu, gdje stoluje ban, bio vrlo dobro čašćen.¹⁸⁶

Već smo vidjeli, kako ban u Kninu izriče kazne, što je bilo povezano s njegovom sudačkom vlašću. Banski sud se u Kninu reaktivirao, otkada su Nelipići napustili Knin, a kralj uspostavio svoju vlast. Pored spomenutih suđenja u dokumentima susrećemo dalje sudske postupke. Tako g. 1361. ban osuđuje nekog Vladišu iz Banjevaca na gubitak sve imovine u Hrvatskoj i Dalmaciji.¹⁸⁷ Čini se, da je i kninski biskup imao udjela u sudu, odnosno da je bar jedno vrijeme bio sudac banskog suda, jer se g. 1370. spominje, da će u sporu oko nasljedstva Nikole Martinuševića u pogledu zemljišta u Rači biti suđenje u Kninu, a pred biskupom.¹⁸⁸ Možda je biskup zamjenjivao odsutnoga bana ili vicebana u sudu. Banski sud kao instituciju u ovom razdoblju spominje iako nešto kasniji dokumenat. Taj je dokumenat iz g. 1375., u kojem se kaže, da su Petar iz Trogira i Jurčin Harnašić iz Vrlike izravnavali *stare* razmirice, koje su prije dolazile kako pred banove tako i pred njihove zamjenike, pred stol (scampnum) u kninskoj kuriji.¹⁸⁹ Nailazimo jednom na slučaj, da se spor začet pri kninskom banskom sudu svršio s prizivom na kraljevski sud. Radilo se o tužbi kninskog biskupa Pavla g. 1377., koji se bunio, što je kralj Ludovik dao magistru Novaku sela Ozljan, Krušvić i »Hazzanew« pod Zvonigradom, pa je Novaka tužio banskom sudu. U vezi sa prije izloženim nagadanjem, da je biskup bio član suda, usudio bih se nabaciti, da je njegovo prisustvo kao člana suda ovdje bilo inkompaktibilno, jer je on bio zainteresiran kao stranka i zato on nije prisustvovao raspravi, iako se ona održavala u njegovu Kninu, nego je opunomoćio kninskog arcidakona Sebastijana. Na banskom sudu je riješeno, da Novak u određenom roku iznese svjedočanstva kraljevskom sudu. A kralj je nato naredio svom sucu u Višegradu, da potvrdi navedena sela Novaku i da kninskom biskupu naloži šutnju.¹⁹⁰

Početak XIV. st. spuštaju se sa bosanskih brda Vlasi i teže k Hrvatskoj. Prvi put ih susrećemo imenom g. 1322., kad u bici kod Liske pomažu bana Mladena. Ovdje smo im sreli katune, kad ih je ono Kurjaković poslije smrti Vojvode oteo Ivanu Nelipiću. Središnom stoljeća Vlasi prodiru sve više; ima ih u okolici Knina, gdje ban Nikola Seć g. 1365. kraljevskim Vlasima Pribanu, Ratku, Dudanu, Vojnu i Mladenu sinovima Zilana daje Vidče selo (poznato i pod imenom Krivonos) između Kegla i Zrmanje (danas Krivonos kod odlomka Travice u Erveniku). U ispravi se kaže, da je to selo bilo prazno i lišeno stanovnika. Ban ga napućuje ovim Vlasima uz uvjet, da sagrade kuće, pa će u roku od 3 godine biti oprošteni od svih tereta, a poslije će banu vršiti vojne dužnosti.¹⁹¹ Tokom vremena naselilo se toliko Vlaha u kninski okoliš, da se našao način života sa urođenim stanovništvom i držav-

¹⁸⁶ O. c. str. 17-20.

¹⁸⁷ Smičiklas, Codex diplomaticus, XII, str. 185-90.

¹⁸⁸ Smičiklas, O. c. XIV, Zagreb 1916, str. 251-2.

¹⁸⁹ Smičiklas, O. c. XV, str. 105.

¹⁹⁰ O. c. str. 249.

¹⁹¹ Smičiklas, O. c. XIII, str. 425-6.

¹⁹² L. Thalloczy, Hrvatsko običajno pravo od g. 1551 i 1553. Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, XVIII, Sarajevo 1906, str. 21 i 22.

nom organizacijom u tolikoj mjeri, da se kninski knez Petar Martić naziva podjedno i knez Vlaha.¹⁹² A još prije toga nalazimo identičan slučaj. Naime, g. 1368. Stjepan Kupšić kastelan Rmnja naziva se još i »comes Olachorum«.¹⁹³ No drukčije je bilo s dalmatinskim gradovima. Vlasi, poglavito stočari i bez tradicije i smisla za jače organizacione forme, disciplinu i red, dolazeći u blizinu dalmatinskih gradova sukobljuju se s mentalitetom ustaljenog organizacionog poretka i kad su stali pljačkati po okolišu gradova, izazivali su zabrinutost i revolt. Gradovi se opiru i često prosvjeduju, pa Trogirani g. 1371. šalju izaslanika vicebanu u Knin, da uredi pitanje Vlaha, koji pljačkaju okoliš.¹⁹⁴ Inače od svih gradova Trogir ima u ovo vrijeme najviše kontakta s banom odnosno s kraljevskom vlasti u Kninu. Godine 1371. pronio se glas, da će kralj doći u Knin, pa trogirsko vijeće zaključuje, da u Knin pošalje biskupa sa izaslanicima s tim, da se poslanstvo ne zadrži više od tri dana. Biskupu će se dati 6 konja i dnevnicica od 4 libre. S njim će ići trogirski knez i još dva izaslanika, pa se svakomu od njih daju po 4 konja i dvije sluge, pa dnevnicica od 3 libre.¹⁹⁵ Ne zna se, što su s kraljem imali raspravljati i da li je kralj došao u Knin, pa prema tomu da li se ovo poslanstvo uopće uputilo. Druga poslanstva banu ili vicebanu nalazimo iste¹⁹⁶ kao i iduće godine.¹⁹⁷

Kninski kaptol kao notarijatska institucija ne pokazuje veću djelatnost, u ovom razdoblju jakog utjecaja bana, ili nam se bar nisu o tomu sačuvali dokumenti. U kaptolu se g. 1356. nagada knez Ivan Nelipić s nekim plemićima iz Cetine, koji su polagali svoje pravo na posjede u Cetini na osnovu privilegija, koje im je dao kralj Andrija, a knez je tražio da pred biskupom Blažom pokažu tu darovnicu.¹⁹⁸ Čini se, da boravak cetinskog kneza u Kninu nije bio povezan samo za ovu nagodbu. Ako uzmemo u obzir, da je te godine bjesnio Ludovikov rat protiv Venecije, pa povežemo onaj odlazak vicebana u Cetinu, da pridobije Nelipića i k tomu, da je poslije Zadarskog mira ovaj Nelipić raširio svoje posjede i bio u milosti Ludovikovoju, te od njega dobivao domene i titule,¹⁹⁹ onda s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti, da je pomagao bana Čuza u ratu ili lično sa svojim četama ili mu ih poslao. Godine 1376. pravi se javni akt u Kninu »in capella di San Bartolomeo«,²⁰⁰ a g. 1381. na molbu Margarete, udove kneza Nelipića, kninski kaptol ovjerava ispravu kralja Ludovika iz g. 1372.²⁰¹ Banov prestiž zastalno je potisnuo riječ kninskog biskupa, a ban Emerik Lacković od Šimotornje za samu jednu godinu banovanja (1368.) snizio mu je toliko ugled i moć, da

¹⁹³ Katić, Ban Emerik, str. 6.

¹⁹⁴ Rački, Notae Joannis Lucii. Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, XIII, Zagreb 1881, str. 240.

¹⁹⁵ O. c. str. 239.

¹⁹⁶ Rački, O. c. str. 240.

¹⁹⁷ O. c. str. 241.

¹⁹⁸ Lopašić, Spomenici Tržačkih Frankopana, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, XXV, Zagreb 1892, str. 320.

¹⁹⁹ Gunjača, Cetinski knez Ivan I. Nelipić, Napretkov kalendar za g. 1938. Separatni otisak, Sarajevo 1937, str.

²⁰⁰ Lopašić, O. c. str. 321.

²⁰¹ Šišić, Iz arkiva u Željeznom, str. 158-9.

su preko biskupova autoriteta potpuno prelazili osim Emerika još i njegovi službenici. Nosili su biskupu što god i gdje god su mogli što dohvatiti.

Tako banov službenik Tumpa iz Radučića (i danas selo na zapad Kninu) diže biskupu u Lapcu i Vrlici: pšenicu, ječam, zob, proso, pir i vino. Grubiša u Grahovu: žito, pčele i novce. Stjepan Kupšić kastelan Rmnja i knez Vlahu u Lapcu: pšenicu, proso, ječam, i zob. Dražoje iz Ključca u »Chomenzon« (= ?) žito i vino. Vicekastelan Knina Nikola u Starhovici: vino i zob. Nikola kastelan Sokola i Unca u Sokolu diže vino, pšenicu i zob, u Uncu žito, a u Butinoj vasi vino i raznu hranu. Jureta službenik iz Vrlike u Srbu oduzima žito. Stjepan rečeni Nijemac, kastelan Peći u istoj Peći: žito i pčele. Viceban Ladislav u Promini vino i žito, a u Kosovu žito i ulje. Drugi viceban Jura u podgrađu Knina vino, u Vrlici ječam, zob i pšenicu, a u Uzdolju: ječam, zob i vino. Ivan sin Nikole »castellanus maioris castri Tiniensis« pod Kninom tj. u njegovu podgrađu vino, za koje se ističe, da je dobro. U istom podgrađu on uzima grede i daske, koje su bile priređene za popravak katedrale i nosi ih u tvrđavu, te s njima uređuje kuće, štale i kupelji. I napokon, ovaj kastelan uzima »in magno castro Tiniensi« 1013 starija žita i 1000 kabala vina. Sve je to, u dokumentu se kaže, potjecalo od desetine i drugih biskupovih dobara.²⁰² Katić zaključuje, da se biskup Nikola nije usudio tužiti bana, dok on nije sišao sa banske stolice, jer se bojao osвете. Po tomu, što uz svakog službenika stoji »tunc« (banus, vicebanus, castellanus), što znači »bivši«, Katić vidi, da nisu obnašali više te časti, kad je pisan dokumenat (14. XI. 1349.), pa njihovo svrgnuće dovodi u uzročnu vezu s ovim postupkom prema biskupu.²⁰³ Svakako se pad biskupova autoriteta odrazio i na druge, koji su imali obaveze podavanja biskupu, pa su to iskoristili i uskraćivali ili zatezali podavanje. Tako knez Ivan Nelipić osam godina kasnije uređuje s biskupom Pavlom rok uplate desetine, koju će svake godine davati na 11. XI. i 25. XII. na osnovu uglavljene cijene, koja vrijedi zauvijek. To je onaj akt, za koji je označeno, da je načinjen »Tinine, nella, capella di san Bartolomeo«. ²⁰⁴ Nego, tokom našeg izlaganja spomenuli smo nekoliko pojedinosti, koje su u uskoj vezi s arheološko-topografskim oznakama Knina, pa je vrijedno, da se sad na njih detaljnije osvrnemo i bacimo makar nešto svijetla na potpuno nejasnu sliku tadašnjega grada.

Prvo, što nam se spominje u Kninu, jest castrum, tvrđava, kojoj je jezgro bilo na današnjem sjevernom dijelu i od koje se sačuvao jedva primjetan preostatak, te nikako ne znamo, što je ona tada obuhvatala. Znamo još i to, da je uz tvrđavu bila crkva sv. Marije, u kojoj se služilo hrvatski, pa kninski biskup i napokon, vidjესmo, franjevci. Kad su u Kninu stolovali hrvatski kraljevi, bez sumnje je ta tvrđava bila već proširena, ali koliko i što je sve zahvatala, ne znamo. Početkom druge polovice XIII. st. nalazimo, da u Kninu odsjeda kraljica Marija i hereg Bela. Tu je bansko sjelo, kao i sjelo banskog suda, tu odsjedaju drugi dostojanstvenici i izaslanstva, tabore se vojske, gradi se ispod tvrđave nova katedrala, pa moramo već u XIII. st. gledati na Knin ne kao na obično malo naselje ispod utvrđenja, nego kao na

²⁰² Katić, O. c. str. 5-6.

²⁰³ O. c. str. 11-12.

²⁰⁴ Lopašić, O. c. str. 231.

razvijen gradić za ono doba, koji se nekoliko puta i naziva terminom »civitas«. Centar Hrvatske države se izgradnjom morao razlikovati od drugih naselja, jer su na to utjecali specifični faktori, kao što utječu na svaku prijestolnicu.

U XIV. st. javlja se više detalja, koji će nešto upotpuniti prazninu. Najprije g. 1345. nalazimo, da se izriječkom spominje »sala palatii dicti castri Tinini«, u kojoj se ratificira ugovor između mletačkog nuncija i Nelipića. Radi se dakle o palači, koja se nalazila u utvrđenju, a jedna dvorana u njoj služila je za službeno-reprezentativne svrhe. Već naziv palača i reprezentativna sala u njoj upućuju nas na pomisao, da su tu za boravka u Kninu prebivali odličnici, kao što su kraljica Marija, herceg Bela i kralj Karlo Roberto. Tvrdava je dakle opsežna, kad je u njoj ta palača, a bez dvojbe su u blizini bile nastambe banova, Nelipića i vicebanova. Sretosmo se i s kastelanima, koji bezuvjetno stanuju u tvrđavama. Prostor tvrđave u XIV. st. bio je dakle velik, a da je tako, evo nam najboljeg dokaza u dokumentu, koji se odnosi na spomenutu tužbu biskupa na bana Lackovića i njegove službenike. Tu se dva puta nalazi navedeno veće utvrđenje Knina »castellanus maioris castri Tiniensis«, »in magno castro Tiniensi«. Dakle kninsko utvrđenje bilo je podijeljeno na dvoje, od kojih se jedno naziva veće, što nam govori, da je drugo bilo manje. Po tomu, što se kastelan Ivan izričito spominje kao kastelan većeg grada, znači, da je netko drugi bio kastelan manjega grada. Prema tomu u Kninu su bila dva kastelana ukoliko nije potkastelan upravljao manjim, za kojeg iz ovog dokumenta također doznajemo, da je postojao i zvao se Nikola. Spominje se dva puta izričito i podgrađe: »hoc est in eius suburbio«, »in eodem suburbio Tiniensi«, a treći put se razumijeva, kad se govori o pripremljenim gradama i daskama za popravak katedrale, za koju znamo, da je bila u podgrađu. Poznato je, da u podgrađu prebiva stanovništvo i da se u njemu nalazi ono, čime se stanovništvo dnevno služi, kao napr. crkve, pa ovdje i katedrala. Pitanje je sada, što je bilo u kojem gradu. To nam također osvjetljuje ovaj dokumenat. Naime kastelan Ivan iznosi gradu za popravak katedrale iz podgrađa u tvrđavu i tu s njom uređuje (već postojeće) kuće, štale i kupelji. Kako je on bio kastelan veće tvrđave, to su ti objekti bili u njoj, iz čega možemo zaključiti, da je veća tvrđava služila za stanovanje njenih upravljača i zastalno viših funkcionera od njih, kao što su vicebanovi, od kojih i opet ovdje prvi put susrećemo dvojicu: Ladislava i Jura (»Jurra«). Prema tomu bi manji grad služio vojno strateškim svrhama i pošto se taj zato i začeo na vrletnu i usku prostoru, stariji je, i držim, da se nalazio u sjevernom dijelu današnje tvrđave, a da je veliki grad obuhvatao prostor u južnom dijelu.

Ali ovaj nam dokumenat iznosi još jedan detalj. Naime u njemu se spominje, da kastelan Ivan uzima biskupu u samom Kninu stvari na dva položaja: materijal kod katedrale kao i vino u podgrađu, a 1013 starija žita i 1000 kabala vina »in magno castro Tiniensi«. Prema tomu biskup je imao objekte i u podgrađu i u većem gradu Knina. U podgrađu je on bio vezan s katedralom, a budući da se spominje, da je tu oduzeto biskupu vino i to dobro, moramo zaključiti, da je uz život spojen sa katedralom postojao još neki biskupov objekt, u kojemu je stajalo vino, pa se tu radilo o njegovu kaptolu, na što ćemo se još osvrnuti.

Nas zanima, što je ono bilo biskupu u većem gradu. Ako usporedimo količine zaliha, koje su biskupu oduzimate, onda su one bile najveće u većem gradu Knina, a podjednako s njima idu zalihe u Lapcu, vidjet ćemo, da su u ostalim mjestima zalihe redom i neusporedivo manje. U većem gradu Knina je biskup dakle akumulirao zalihe najveće vrijednosti, a s obzirom da smo utvrdili, da je tu bio stambeni prostor dostojanstvenika kao i to, da je biskup bio kancelar, glava notarijatskog kaptola, sudac i konačno, da mu je katedrala bila u podgradu, ne možemo drugo zaključiti, nego da je i kninski biskup stanovao u većem gradu Knina.

U izvorima ćemo često susresti, kako su notarijatski akti povezani s oznakom, da su načinjeni u sv. Bartolomeju. Naši historici i arheolozi zavedeni Farlatijem, kao i krivom pretpostavkom i tvrdnjama u jednoj varijanti, da se katedrala nalazila na Kapitulu, gdje je bila crkva i samostan sv. Bartola, držali su bez izuzetka, da su te isprave tu pravljene. Zaista je privlačivo podudaranje u tomu, što se položaj i danas zove Kapitulum, što se ta riječ veže uz katedralu, jer je kaptol redovito uza nju, k tomu, što je ta crkva posvećena sv. Bartulu, a kninski kaptol označava, da su isprave pravljene u sv. Bartulu. Dakle kaptol i s njim povezana katedrala i k tomu crkva sv. Bartula potpuno odgovaraju svim oznakama, da se bez razmišljanja to troje istovjetuje i traži na Kapitulu. Međutim stvar stoji drukčije: katedrala je bila posvećena sv. Mariji, a dokazamo, da je crkva sv. Bartula od utemeljenja nosila to ime i da je pripadala izravno splitskoj nadbiskupiji, pa već po tomu kao i po različitim titularima ne može biti jedno istovjetno s drugim. Dokazan je, vidjesmo, i drugi položaj katedrale, naime u Kninu, dok je crkva sv. Bartula uvijek na Kapitulu. Mi smo god. 1376. susreli izraz »in capella di s. Bartolomeo«, za koju se kaže da je u Kninu. Po tomu, što se u njoj pravi javni akt, otkriva nam se, da je to taj Sv. Bartul, koji češće susrećemo u takvom svojstvu. Naznaka, da je u »Tinino«, potvrđuje nam ga u Kninu, a oznaka, da je »capella«, ne može ga nikako poistovjetovati sa sv. Bartolom na Kapitulu kod Knina, jer je to velika trobrodna bazilika i to samostanska, koja nije »capella«, niti pak jedna kapela ovog imena u njoj može biti, kad to ime nosi cijela crkva. Nalazimo redovito, da su akta pravljena u »s. Bartolomeo - Tine«, »Nella catedrale di Tinin«,²⁰⁵ »Nella chiesa di Tinine«,²⁰⁶ »Nos Capitulum Tiniensis... Tinini in dicta ecclesia nostra catedrali«,²⁰⁷ K tomu iza onog »Nella catedrale di Tinin« odmah dolazi »Il capitolo della chiesa di Tinine«, pa vidimo, da se jedno naizmjenično uzima s drugim, te to označava blisku povezanost, koju će nam napokon potvrditi konkretan podatak. Godine 1430. učinjen je sporazum između hrv.-dalm. bana Ivaniša Nelipića i Krbavskih knezova s drugim velikašima na obranu i korist kraljevstva, pa kad ga kninski kaptol objavljuje, stoji: »Tinine nella capella di s. Bartolomeo nella catedrale«,²⁰⁸ Knin, u kapeli sv. Bartolomeja u katedrali«. Dakle u samoj katedrali postojala je kapela sv. Bartolomeja, koja je služila za pravljenje i proklamacije javnih akata, pa je to službena

²⁰⁵ O. e. str. 322.

²⁰⁶ L. c.

²⁰⁷ Note chronologiche e documenti raccolti da Giovanni Lucio Traguriense, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, VI, Spalato 1883, str. 78.

²⁰⁸ Lopašić, L. c.

notarijska prostorija kninskog kaptola. U mnogo slučajeva crkve su služile prigodno ili povremeno za javna akta, a kod nas se npr. mir između Ludovika Anžuskoga i Venecije g. 1358. načinio u sakristiji sv. Frane u Zadru, dok je kapela sv. Bartula u kninskoj katedrali služila trajno instituciji notarijata i odatle nam ono javljanje na ispravama, da je učinjeno u sv. Bartulu.

Prije rekosmo, da ćemo se osvrnuti i na kaptol kninskog biskupa. Naime, dosada je pored tolikih nejasnoća bilo teško iskopčati sv. Bartula na Kapitulu od kaptola kninskog biskupa najviše zato, što je lokalitet sačuvao naziv kaptola. Tako je posljednje mišljenje ostalo na mojemu »Meni se čini, da se tom prigodom (g. 1428) mogao seliti biskupov kaptol i da se odatle sačuvalo današnje ime Kapitul, ukoliko to ime nije došlo po vlasništvu splitskog kaptola.«²⁰⁹ No iako je tu došla do izražaja dilema, da li je to ostalo od splitskog ili kninskog kaptola, do danas sam sagledao i druge okolnosti, s kojih će moj navod pretrpjeti neku izmjenu. Naime bio sam u uvjerenju, da su predšasnici imali čvrsta oslonca da tvrde, kako je katedrala do g. 1428. bila porušena.²¹⁰ Tu konstataciju prvi iznosi Farlati govoreći, da je Ivan, prepošt čazmanskog kaptola, postao kninski biskup g. 1428., a papa Martin V. mu dozvolio da zadrži čazmanski sacerdocij, jer će tako smoći sredstva za popravak katedrale, koja da se starošću ili kojom drugom nedaćom srušila. Farlatijevu navodu je svatko povjerovao, pa i sam njegov savremenik Vinjalić, koji to rušenje pripisuje g. 1415.,²¹¹ vjerujem samo zato, što je odnekud znao, da su se Turci zaista zaletjeli do primorja u okolicu Šibenika i Omiša,²¹² pa je tom zaletu pripisao ovo, što je Zlatović ustvrdio. Međutim Farlati opet sam konstruiše i to odaje uobičajenim citiranjem teksta dokumenata, koji iznosi, kad izlaže svoje misli, pa ovdje donosi ovaj tekst: (... 1428. 12 kal. junii providit Ecclesiae Tinnien. provinciae Spalati vocanti per ob. De persona D. Johannis praepositi Ecclesiae Casmen. diocesis Zagrebiensis; et concessum fuit sibi quod possit dictam praeposituram tenere ad ipsius Domini nostri beneplacitum propter destructionem ecclesiae Tinniniensis praefato (ex tabulis consistorialibus)«. ²¹³ A iz ovog teksta se ne može izvući zaključak, da se srušila katedrala starošću ili kojom drugom nedaćom. Već po tomu, što Farlati kombinira sa starošću katedrale, vidi se, da ne zna za novu građevinu iz g. 1272.—4. Također je svrhu o pridržavanju čazmanskog sacerdocija krivo shvatio i pripisao ju popravku katedrale. Ali u dokumentu uopće ne stoji, da se radi o stradanju katedralne zgrade nego ono »propter destructionem ecclesiae Tiniensis praefatae« znači sasvim drugo. Ovdje je kninska crkva identična s pojmom organizacije, tj. s kninskom biskupijom i za nju se kaže, da je srušena, uništena. Ovo rušenje u smislu haranja povezujem sa naletima Turaka, koji su pri polasku i pri povratku sa šibenskog primorja morali proći i harati kninsku dijecezu. I s obzirom da novoizabrani biskup dolazi u opljačkanu dijecezu, papa mu

²⁰⁹ Gunjača, O položaju kninske katedrale, str. 78.

²¹⁰ Farlati, O. c. str. 295. — Boman, Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna, Venezia 1775. str. 377—8.

²¹¹ Zlatović, Stare narodne zadužbine hrvatskih kralja u Dalmaciji, Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva, V, Zagreb 1883, str. 53.

²¹² Acta diplomata Ragusina I, Beograd, str. 245.

²¹³ Farlati, O. c. str. 295.

dozvoljava da pridrži čazmanski sacerdocij, te se time uzdržava. Prema tomu nema nikakva dokaza, da je kninska katedrala negdje do g. 1428. stradala. Uostalom to nam potvrđuju i dokumenti, koji ju kao aktivnu spominju g. 1420.,²¹⁴ 1424.²¹⁵ i 1430.²¹⁶ Povezano s ovim nalazimo, da se g. 1420., kad se u regestu isprave spomenula katedrala, odmah s aktom u njoj spominje i kninski kaptol: »1420 la domenica prossima avanti la purificazione, nella catedrale di Tinin. Il capitolo della chiesa di Tinine ad istanza di Nicolo conte di Veglia Modrussa etc. ordina la pubblicazione di un contratto dello stesso.«²¹⁷ Dakle ovim se potvrđuje sve dosadašnje izlaganje o služenju kninske katedrale, odnosno kapele sv. Bartula u njoj, za javne čine i navodi se akt kaptola u katedrali, pa sad se pojašnjava, da je dosadašnje akte, koje je vršio kaptol, to obavljao uvijek ovdje, a to znači, da je kaptol bio prostorno usko vezan za katedralu, tj. da je bio smješten do nje. To izlazi logično iz sada utvrđene činjenice, što je biskup stanovao u većem utvrđenju Knina, a netko je onda morao biti uz katedralu, i tu je vidjesmo, bilo biskupovih zaliha, koje mu je g. 1368. oduzeo kastelan Ivan, pa iz svega izlazi logičan zaključak, da je uz katedralu prebivao kaptol, kao što je uostalom redovito bilo i kod katedrale u drugim mjestima. Tako je sada utvrđeno, da su uz kninsku katedralu bile i zgrade kaptola, pa zato u ovo doba, a još i kasnije, kninski kaptol nije bio na Kapitolu nego u Kninu.

Kad već govorimo o postojećim građevinama u Kninu četrnaestog stoljeća, onda ćemo pribrojiti još jednu. To je i opet crkva, o kojoj je ostalo svjedočanstvo iz kasnijeg vremena; naime od jednog spora, koji se oko g. 1490. vodio zbog kninskog župnika. Farlati nam je pribilježio, da je o tomu sporu g. 1493. narastao toliki dosije, da je o njemu bilo ispisano 450 strana, iz kojih se mnogo dade pisati o prošlosti Knina.²¹⁸ A on je iz toga samo pripomenuo srž borbe ne iznoseći nikakav tekst dokumenta, pa smo upućeni na njegove riječi: »Templum perantiquum erat in suburbano, nomine s. Stephani regis extra muros consecratum idemque opulentis vectigalibus instructum et curam animorum annexam habebat.«²¹⁹ Dosada se u osvrtima na momente iz lokalne prošlosti Knina ovaj navod nije koristio, a iz njega se vidi, da je postojala izvan bedema tvrđave crkva sv. Stjepana kralja od davnih vremena i na osnovu ovoga »templum perantiquum«, ukoliko je iz dokumenta to Farlati dobro izveo, možemo sa sigurnošću tvrditi, da je ta crkva postojala u XIV. stoljeću. Ona ne može spadati u najranija crkvena zdanja, a to se vidi po tomu, što nosi naslov Stjepana kralja, a to je Arpadovac, pa je njegov kult dopro u ovaj kraj bez ikakve sumnje tek pod utjecajem Mađara. Iz ovog navoda saznajemo, da je crkva sv. Stjepana bila opskrbljena bogatim prihodima i da joj je pripadalo dušobrižništvo, a to znači, da je bila župna crkva u Kninu, što se potvrđuje daljim navodom »Comune Tinniensium ad quos jus nominandi huius parochi pertinebat«,

²¹⁴ Lopašić, L. c.

²¹⁵ L. c.

²¹⁶ Lopašić, O. c. str. 323.

²¹⁷ O. c. str. 222.

²¹⁸ Farlati, O. c. str. 296-7.

²¹⁹ O. c. str. 296.

gdje se parochus izričito spominje kao i to, da ga izabira kninska općina, što potpuno potvrđuje, da je crkva sv. Stjepana bila župna.

Tako je dokumentima zajamčeno postojanje nekoliko građevnih objekata, koji nam pod konac XIV. st. pružaju ovu sliku Knina: Kninska tvrđava je dvodjelna, jer se izričito spominje veći grad, čime se razumijeva, da je postojao i manji. Manji je grad na sjevernoj strani služio za strateške, a veći za stambene svrhe. Tako se u većem gradu nalazila palača, u kojoj su prebivale i odsjedale najistaknutije ličnosti kao kraljevi, banovi i dinaste Nelipići. Spominju se i druge kuće, staje i kupelji, kojima je upravljao kastelan, tu je bila biskupova palača, a vjerojatno i sudnica. U podgrađu je bila katedrala i kaptolska zgrada i uza nju, pa stara crkva sv. Marije, koja je postala franjevačka, a uza nju je morao biti i njihov samostan, vjerojatno u staroj palači biskupa i kaptola i napokon župska crkva sv. Stjepana. Ovo su pojedine utvrđene građevne točke, koje se direktno ili indirektno spominju, a to, što, je utvrđeno njihovo postojanje, zove k sebi i druge zgrade, kojima ne znamo broja ni oblika. Već po tomu, što nijedno drugo mjesto nema ovako značajne historijske uloge, što je tu prijestolnica i što se odavno spominje kao civitas, moramo suditi, da je Knin bio i najveće naselje u tadašnjoj Hrvatskoj.

Kralja Ludovika naslijedi na prijestolju kći Marija (1382). no stvarnu je vlast imala njena majka Elizabeta, bratučeda bosanskog kralja Tvrtka, a glavni njihov savjetnik i pomagač bio je palatin Nikola Gorjanski. Neprijatelji Ludovikove politike kao vranski prior Ivan od Palizne i braća Horvati iz Slavonije uz mnoge druge ugarske i hrvatske velikaše, koje je potajno pomagao bosanski kralj Tvrtko, pobune se protiv kraljice, iz čega nastaje poznata dramatična borba.²²⁰ Taj vrtlog zahvata i Knin, jer nemire i slabost u Ugarsko-Hrvatskoj iskoristi bosanski kralj, koji širi granice svoje države prema moru, a na putu tom cilju nalazio se Knin, koji g. 1388. i dođe u njegove ruke. U ovim borbama kninski biskup Pavao je pristajao uz Sigismunda, a kad je Knin došao u ruke Tvrtkove, Pavao se više ne spominje. Farlati drži, da je ili umro ili ga Tvrtko izagnao iz Knina, a za biskupa je postavio Dubrovčanina Mihajla, davši mu i čast kraljeva kancelara. K tomu mu povjeri, da razmeđaši posjede Splita od onih Klisa i Omiša.²²¹ Tada se u Kninu nalazio vojvoda Hrvoje Vukčić s bratom Vojslavom, a Hrvoje je imao naslov izaslanika bosanskog kralja, te ga je kralj i poslao zato, da se providi, kako bi diplomatskim putem dalmatinski gradovi došli u vlast Tvrtka.²²² Hrvoje je pozvao gradove, da pošalju izaslanike, ali se oni osim Trogira oglušee. No i Trogir je poslao izaslanike u Knin, ne da šta ugovore, nego da se informiraju, što vojvoda Hrvoje želi,²²³ Šišić zaključuje, da je Hrvojeva misija prošla bez osobitih posljedica.²²⁴ Sredinom g. 1390. Tvrtko ipak pridruži bosanskoj državi čitavu Dalmaciju osim Zadra i uzme naslov kralja Dalmacije i Hrvatske. Ugarsko-hrvatski kralj Sigismund se usprotivi

²²⁰ Rački, Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 2, 3 i 4, Zagreb 1868.

²²¹ Farlati, O. c. str. 292.

²²² Lucius, Memorie, str. 342.

²²³ O. c. str. 343.

²²⁴ Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb 1902, str. 67.

tomu i htjede ove zemlje povratiti svojo kruni, pa je poslao vojsku pod zapovjedništvom slavonskog bana Detrika Bubeka, da udari u srce i na ključ Hrvatske Knin. Ban je podsjedao Knin septembra 1390. god., gdje mu Zadrani pod vodstvom Pavla de Georgiis pošalju izaslanike.²²⁵ Iz vijesti, koje ovo izaslanstvo spominje, doznajemo, da je put od Knina do Zadra trajao 2¹/₂ do 3 dana. No ban ne opremi ništa, pa se povraća natrag,²²⁶ a Knin ostane u rukama bosanskog kralja do g. 1393., kad se u Đakovu izmirio bosanski kralj Dabiša s kraljem Sigismundom, te mu Dabiša povratio Hrvatsku i Dalmaciju, a Sigismund ga priznao bosanskim kraljem. Međutim Knin je držao u rukama Vuk Vukčić bosanski ban kao ban Hrvatske i Dalmacije, ali se u borbi između Sigismunda i protukralja Ladislava napuljskog opredijelio za posljednjeg, te se nije obazirao na sporazum u Đakovu, nego sad u ime protukralja Ladislava drži Knin, pa Sigismundov novi ban Nikola Gorjanski zavojsiti na Knin i potuče Vuka Vukčića,²²⁷ te Knin kao i cijela Dalmacija i Hrvatska pripadnu kralju Sigismundu. Uz bana Nikolu ratovao je i brat mu Ivan, te kralj, nagrađujući ih sa imanjima g. 1406., među ostalim njihovim zaslugama ističe i bitku kod Knina, u kojoj da su se izložili smrtnoj opasnosti i pobijedili Vuka.²²⁸ Sam ban ostane duže vremena u Kninu, gdje ga g. 1395. zatječemo kako na banskom stolu sudi u sporu oko posjeda Čalopek u županiji Pset.²²⁹ Kad je g. 1396. u bici kod Nikopolja kralj Sigismund bio potučen, te jedva umakao niz Dunav, povratio se u kraljevinu morskim pristavi u Dubrovniku, a zatim se iskrcavši u Splitu koncem decembra. U bici kod Nikopolja sudjelovao je ban Nikola Gorjanski, a pod njegovom zastavom borio se Nikola Andreis, koji je pao u boju, pa je kralj Sigismund g. 1301. potvrdio njegovu bratu Blašku i sinovima Marinu, Andriji i Petru sela Brusnice i Zakučje u kninskoj županiji. Tu se spominje, da su ta sela njihovi preci uživali još od vremena kralja Bele. Kralj ih je ovom prigodom oprostio od marturine.²³⁰ Iz Splita se kralj uputio u Ugarsku kopnenim putem, te je došao u Knin, gdje je boravio skoro mjesec dana. U Kninu je s banom Gorjanskim uređivao razne državne poslove i izdao razne naredbe u svrhu konsolidacije prilika u Hrvatskoj i Dalmaciji, jer su još od smrti kralja Ludovika neredi preuzeli maha. Sigismund je bio zet kralja Ludovika, jer je uzeo njegovu kćer već spomenutu kraljicu Mariju. A kako su u buni, kojoj su stali na čelo braća Horvat i Paližna i kraljica Marija i majka joj Elizabeta bile zarobljene, pa zatvorene u Novigradu, a Elizabeta čak i zadavljena, Sigismund dođe tek poslije deset godina u prigodu da potraži krivce u namjeri, da ih kazni. Iz Knina pošalje u Zadar Pavla i Karla Krbavskog, pa Pavla Mihovilića vicebana Hrvatske

²²⁵ Paulus de Paulo, Memoriale, Ed. Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1666, str. 426.

²²⁶ Šišić, O. c. str. 85.

²²⁷ O. c. str. 98.

²²⁸ Šišić, Nekoliko isprava iz početka XV, stoljeća, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 39, Zagreb 1938, str. 170-171.

²²⁹ Klaić, Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. XV, Zagreb 1928, str. 3.

²³⁰ Lucius, Memorie, str. 397. — Kukuljević, Jura regni 1, 2, Zagreb 1862, str. 173-4.

u Kninu, koji su pred zadarskim vijećem iznijeli kraljeva pisma i zatražili, da izruče kralju sve krivce ili učesnike pobune. Sigismund je naredio, da vijeće izbere deset patricija i da ih smjesta pošalje u Knin, a pored toga da se pošalju i tri plemića od roda Grisogonis, koji su bili okrivljeni zbog učešća u pobuni. Među onom desetericom izaslanika nalazio se i sam pisac ove vijesti Pavao Pavlović (Paulus de Paulo).²³¹ Pavlović navodi poimence sve Zadrane, koji su pošli kralju u Knin, pa kaže, da su se skoro svi povratili (receserunt quasi omnes praedicti) i opet ih nabraja, iz čega se vidi, da se nisu povratili Damjan de Nassis, Tibald, Ilija Grubonjin i Juraj de Rosa, pa će biti da su zadržani u Kninu ili kao okrivljenici ili kao taoci, dok se ne pronađu oni Zadrani, koji su stvarno učestvovali u pobuni. Zato se ne bih složio sa Šišićem, koji kaže, da su se svi Zadrani već 2. i 3. februara poslije 12 dana vratili kući, pa iz toga zaključuje, da im se nije mogla dokazati nikakva krivnja. Sumnja je pala i na zadarskog biskupa Vida, pa plemiće Jakova od Raduča i Ljudevita de Matafaris, koje su jamačno pokazali ovi izaslanici, jer vidimo, da upravo po njihovu odlasku kralj izdaje pismo banu i rektoru Zadra, te ban šalje iz Knina Adama kninskog kastelana s Petricom banovim dvorjanikom, sa zapovijesti, da zaplijene sva njihova imanja.²³² Sigismund je u Kninu dozvolio Trogiranima, da svom teritoriju pripoje selo Radošić, koje je dotle bilo u kliškoj županiji.²³³ Još za boravka kraljeva u Splitu obećao je kralj splitskom nadbiskupu Andriji Gualdu, da će poraditi oko toga, da se posjed splitske biskupije, koji je za vrijeme ovog višegodišnjeg previranja ispao nadbiskupu iz ruku, opet njemu povrati. Zato u Kninu odredi kninskog biskupa Ladislava, da izvrši reambulaciju nadbiskupskih dobara, čega se Ladislav prihvatio još za kraljeva boravka u Kninu. Međutim splitski nadbiskup nije bio zadovoljan s tom reambulacijom, jer nisu bili zahvaćeni svi posjedi, pa je nalazeći se na Sigismundovu dvoru zatražio od kralja, da pošalje nekoga drugoga, koji će točnije obaviti reambulaciju, a kralj na to opet naredi kninskom kaptolu, da između kanonika izabere lice, koje će to obaviti. Kaptol sad izabere kanonika Bartolomeja sina Tome iz Požege, koji je skupa s Petrom Pribjetovčićem iz Poljica reambulaciju i obavio.²³⁴ Kralj je 6. II. napustio Knin i zaputio se u Komić.²³⁵ U Kninu je ostao ban Gorjanski. Tu opet dolazi pred njega finale onog spora, što se tiče Čalopeka u Psetu, o kojemu je pred dvije godine sudio. Naime stvar se okončala pred županijskim sudom u Psetu, o čemu se hrvatskim pismom napisala isprava, a sad tu ispravu donosi pred bana neki Vukić Marković i u ime svoje i svoje braće moli bana, da bi je potvrdio. A ban je ispravu najprije dao prevesti na latinski jezik, što je izvršio njegov notar i pisar osobito vješt hrvatskom jeziku, a

²³¹ Memoriale, str. 429.

²³² L. c.

²³³ Lucius, Memorie, str. 374.

²³⁴ Katić, Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397 godine, Starohrvatska prosvjeta, III, serija, sv. 5, Zagreb 1956, str. 135-7.

²³⁵ Paulus de Paulo, O. c. str. 429.

²³⁶ Klaić, Acta Keglevichiana, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 42, Zagreb 1917, str. 107-9.

na to je izdao posebnu povelju, u koju je uvrstio prevedenu ispravu. Kaptol je poslije tu povelju prepisao i ovjerio.²³⁶

Kad je g. 1398. buknuo u Splitu ustanak pučana i stoga neki plemići utekli u Trogir i Šibenik, stali su splićani napadati na trogirski teritorij, a Trogirani i splitske izbjeglice odgovore, te poharaju dobra nadbiskupova kao i sustjepanskog samostana. Nadbiskup i samostanski opat se potuže banu, a ban g. 1399. iz Knina pozove Trogirane pred banski sud u Knin, ali oni odgovore, da taj sud nije njima nadležan.²³⁷

Osvit XV. st. još uvijek obilježava previranje. Tad se ponavljaju borbe za ove krajeve, o koje se otimlju kralj Žigmund i pristalice protukralja Ladislava Napuljskog na čelu s bosanskim kraljem, a naročito njegovim vikarom vojvodom Hrvojem Vukčićem. Klaić kaže, da g. 1401. Knin nalazimo u rukama bosanskog kralja Stjepana Ostoje, koji je u njemu, ali kratko vrijeme i stolovao²³⁸ i za to vrijeme primio trogirске izaslanike.²³⁸ No još iste godine opet dolazi do bitke pod Kninom. Tada Hrvoje kao vikar kralja Ostoje pristajući uz stranku Ladislava Napuljskog piše Zadranima, da dignu stijeg tog kralja, a da će ih on i Ostoja štiti. Šišić navodi, da na dokumentu, na kojemu je ovo pisano, postoje lakune, gdje dolazi datiranje, pa stoji samo: »in campo ... anno D. 1401« i iz toga izvodi zaključak, da se ovo odnosi na Kosovo polje zato, što se Hrvoje u ovo doba zadržavao negdje u sjevernoj Dalmaciji, napose oko Knina, što da se vidi po zaključku trogirskog vijeća (Lucius Notae, Starine XIII. str. 225), pa kaže, da se ono »in campo« može odnositi na Kosovo ili Petrovo polje.²⁴⁰ A prirodnije je, da se odnosilo na Kninsko polje, jer je tada u neposrednoj blizini Knina zveketalo oružje. Naime Šišić jednom kaže, da je vojvoda Hrvoje Vukčić nekako početkom g. 1400. navalio na Knin i u njemu podsjeo Erdeljca Antuna Šomkerekija, koji se sretno održao, a Hrvoje da je morao pred banskom vojskom (koja je dolazila sa sjevera) uzmaći.²⁴¹ To je on tvrdio na osnovu jedne isprave (Bárabás Sámua, Codex familiae Teleki I. str. 284, 293, i 299, koje su datirane sa g. 1401. i 1402.), jer da se po njegovu sudu na osnovu razvoja kasnijih događaja opsada može staviti u g. 1400.²⁴² A kasnije spontano navodi, da se to zbilo ljeti g. 1401.²⁴³ Očito je, da se ovdje radi o neskladu, pa se nikako ne može dovesti stolovanje Ostoje u Kninu s vojskom Hrvojevom u Kninskom polju i k tomu obrana, a ne zauzeće Knina od strane Šomkerekija. Analizom predložaka dolazimo do konstatacije, da je Klaić previše zaključio na osnovu Luciusova teksta u »Memorie«, gdje je riječ, da su se Zadrani g. 1401. odlučili prikloniti kralju Ladislavu, kad su čuli, da je Sigismund zatvoren i da je bosanski kralj došao u Knin,²⁴⁴ te drugi

²³⁷ Lucius, Memorie, str. 369.

²³⁸ Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II, Zagreb 1881, str. 57.

²³⁹ Lucius, Memorie, str. 374-5.

²⁴⁰ Šišić, Nekoliko isprava, str. 170-1.

²⁴¹ Šišić, Vojvoda Hrvoje, str. 135.

²⁴² O. c. str. 266, nota 100.

²⁴³ Šišić, Izvori bosanske povijesti, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, str. 5.

²⁴⁴ Lucius, Memorie, str. 374.

put da je Trogir poslao izaslanike bosanskom kralju u Knin.²⁴⁵ Na osnovu ovoga Klaić je izveo zaključak, da je Ostoja u Kninu na kratko vrijeme stolovao. Međutim se Lucius nedužno udaljio od predložka, kad je spomenuo kralja u Kninu. To se najbolje vidi po tomu, što je njegove predloške, koje je sažeo u note, objavio Rački, pa tu stoji i drukčije. Naime Trogirani su zaključili, da se odgovori vicebanu Tvrtku Latičiću, da će izvršiti ono, što su ambasadori pod Kninom uglavili s bosanskim kraljem i vojvodom Hrvojem, te im obećali, da će odrediti izaslanike, koji će ići kralju u Apuliju, onda kad to učine drugi dalmatinski gradovi.²⁴⁶ Ovdje se dakle spominje kralj ne u Kninu nego pod njim. Sad, pošto se radi o istoj godini i pošto se navodi Hrvoje kao i položaj pod Kninom, dolazi nam uska veza i potvrda Šišićevu navodu, da je ono »in campo« zaista u blizini Knina samo što to uklanja vjerojatnost, da se radilo o Kosovu polju i učvršćuje nas u uvjerenju, da je to Kninsko polje, jer je ono, a ne Kosovo »sub Tininio«. Budući da drugi dokumenat govori o obrani Knina, koju je održao Šomkerek, to znači, da su Sigismundovi protivnici, bosanski kralj i vojvoda Hrvoje opsjedali Knin i da su ta izaslanstva k njima dolazila za vrijeme opsjedanja. Iz činjenice, što kralj g. 1402. nagrađuje Šomkerekija zato, što je junački obranio Knin g. 1401., izlazi zaključak, da Ostoja i Hrvoje nisu osvojili Knina. Prema tomu bosanski kralj u Knin nije mogao ni unići, pa se više nikako ne može održati uvriježena Klaićeva tvrdnja, da je kralj Ostoja u njemu još i stolovao. No već g. 1403. okrunjeni protukralj Ladislav Napuljski izdaje diplomu, u kojoj se navodi »in provincia Bani regnorum Dalmatiae et Croatiae in sedem Tininiensem«,²⁴⁷ čime se potvrđuje kontinuitet hrvatske prijestolnice, a pošto se kninsko sijelo navodi uz banovu provinciju, odatle izvodim zaključak, da je banu lično bio dat teritorij oko Knina na uživanje, a što bi značilo, da se to odnosi na županiju. Ovdje bismo imali neku analogiju sa slučajem uživanja Tropolja, što smo prije isticali. Knin se te godine, ne znamo kako, našao u rukama kralja Ladislava; vjerojatno se za nj opredijelio ban ili kastelan i čini se, da je tako ostao sve do g. 1408., jer se tada u prvim koracima Venecije, da kupi od Ladislava, što on drži u rukama, navodi i Knin.²⁴⁸ A poslije bitke kod Doboja iste godine pošalje Sigismund bana Nikolu Gorjanskog, da upokori bana Vuka Vučića, koji je u rukama držao kraj s ove strane Velebita. Vučić dočeka Gorjanskog kod Knina, ali ga Gorjanski tu potuče i time Knin dođe u Sigismundove ruke.²⁴⁹ Godine 1409. kupi Venecija od Ladislava Napuljskog sve ono čime je još raspolagao a to su: Zadar, Novigrad, Vrana i otok Pag i k tomu sva prava na Dalmaciju, što je odmah nastojala realizirati sredstvima, koja su joj u momentima izgledala prikladnija. Još iste godine priznali su mletačku vlast Rab i Nin. A iduće godine šalje Venecija poslanstvo Sigismundu stavljajući mu u izgled razne darove, da bi se dočepala cijele tadašnje Dalmacije, a naročito je

²⁴⁵ O. c. str. 375.

²⁴⁶ Rački, Notae Joannis Lucii, str. 225.

²⁴⁷ Josip, Alačević, Diploma di Ladislao rè di Ungheria, Bullettino di archeologia e storia dalmata, XIV, Spalato 1891, str. 92.

²⁴⁸ Ljubić, Listine, V, Zagreb 1875, str. 132.

²⁴⁹ Rački Pokret na slavenskom jugu, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, III, Zagreb 1868, str. 154.

težila za Šibenikom i Trogirom. Tražila je ljude, koji bi na to sklonili Sigismunda i odredila im nagradu od 5000 dukata, ako uspiju. No težnje Venecije idu dalje od dalmatinskih granica, pa zahvataju i Knin. Ne samo grad Knin, nego i sve njegove pripadštine. Poslanstvo dobije instrukcije, da kralju za sve ponudi 50-60.000 dukata. U uputama se glede Knina kaže, da se uloži sva vještina, da on dođe u mletačke ruke, ali ako bi Knin bio smetnjom, te bi se zbog njega imalo razbiti sporazumjevanje, neka se onda izostavi iz kombinacije.²⁵⁰

Kako je Venecija gledala na važnost Knina, najbolje svjedoči stav njena senata, koji za Knin utvrđuje:

- Tvrđava Knin je mjesto u krajevima, koji okružuju Dalmaciju i koje je nama potrebnije i korisnije nego bilo koje drugo mjesto, jer je glavni ključ i prolaz, kroz koji se dolazi u Dalmaciju i može spriječiti one, koji provaljuju u nju. Osim toga mjesto je položeno u takvom obliku i na položaju, da bi, kad bi on bio u našim rukama, ili nam njegov kastelan bio prijatelj, Šibenčani i Trogirani našli za shodno, da se sasvim poklone našoj volji; inače bi ih u takvoj situaciji naše snage porušile. Promašili smo priliku, kad smo dobili Zadar, da dobijemo i Knin, a poslije se njegov kastelan, videći, da se mi oko toga ne trudimo koliko treba, sporazumio s ugarskim kraljem. Sada pak čujemo, da se kastelan s kraljem ne slaže, pa je dobro, dapače sasvim potrebno, napinjati se i nastojati, da kninskog kastelana privučemo našem prijateljstvu, kako bi prema potrebi mogli činiti ono, što će nam biti korisno. Neka se ovo piše rektorima Zadra zapovijedajući im, da se pobrinu svojom mudrošću, da na svaki mogući način učine kninskog kastelana našim prijateljem, i neka nastoje, da kastelan ne bude naklon Šibenčanima. Što god kastelan reče, pa i slučajno što iznese o izgledima, da bi Knin ustupio Republici, neka se Republika do u tančine obavijesti.²⁵¹

No iz svega ovoga ne ostvari se ništa, a kako je stvar pala u vodu, nije nam izričito poznato. Ali iduće godine (1411) u ove krajeve dolazi ban Karlo Kurjaković s vojskom, što je bilo u vezi sa Sigismundovim ratovanjem s Venecijom. Tada je, u Furlaniji vojevao Pipo de Ozora, a ovdje je Kurjaković slabio Veneciju došavši pod Vranu, pa Ostrovcu i Skradin, koje je Venecija g. 1410. kupila od Sandalja Hranića. Banovim dolaskom bit će da je uklonjen onaj kastelan, koji nije bio u dobrim odnosima s kraljem, to više ako se još i upleo u kakve dogovore s Venecijom. Knin je sada svakako stajao daleko od dohvata Venecije, kad je banova vojska bila isturena prema Zadru. Naime u Bribiru se nalazila posada od 200 ugarskih vojnika, kojima je bila pridodana još stotina iz kninskih strana.²⁵² Godine 1412. novi ban Petar Alben vojevao je uz pomoć Ivaniša Nelipića i Petra iz Myšlina, kojeg je kralj poslao, da pojača šibensku posadu. Šubići su vjerojatno s pomoću one vojske sakupljene u Bribiru oduzeli Veneciji Ostrvicu, ali opći neuspjeh kraljev u Furlaniji oslabi moral u ovim stranama, te se izmučeni Šibenik još iste godine preda Veneciji. Kralj je bio prisiljen da sklopi primirje, i dok se na nj s obje strane pripremalo, vidimo, kako su bile mle-

²⁵⁰ Ljubić, Listine, VI, Zagreb 1878, str. 94-6.

²⁵¹ O. c. str. 125-6.

²⁵² O. c. str. 199.

tačke koncepcije što se tiče Knina. Venecija je u napucima svojim poslanicima, koji su išli na pregovore, naložila imperativno, da se pobrinu za vječnu sigurnost Dalmacije, koja bi bila čvršća, kad bi uz druga mjesta došli i Knin.²⁵³ No primirje uglavljeno na pet godina u Trstu aprila 1413. ostavi svakoj strani ono, što je u taj čas imala u svojoj vlasti, pa tako kombinacija s Kninom opet propale.

Zadržavši na taj način Venecija Šibenik došla je u nove poteškoće, jer se po običaju uvriježenu u ovim stranama na primirja nije mnogo obaziralo, te se na šibenski teritorij sruče napadi susjeda, i to vojske Ivaniša Nelipića, te vojske iz Ostrvice i Knina. U takvim zaletima učestvovali su i sami banovi službenici tako, da su Šibenčani npr. berbu maslina morali obavljati uz osiguranje od stotine pješaka.²⁵⁴ Knin, kojemu se sada mletački teritorij približio, postaje uporište za vršenje napada, pa g. 1415. iz njega izlijeće 60 konjanika i hara po selu Docu kod Novigrada, a Venecija se potuži, da je to drsko kršenje primirja, te naredi zadarskom knezu, da mora takvim štetčinama uzvraćati i da pooštri budnost.²⁵⁵ Godine 1417. na anonimnu prijavu, da u Šibeniku postoje neka tajna vrata, Venecija obznanjuje Šibenčane, da će ban Hrvatske doći u Knin i Ostrvicu da prezimi, a tada se okončava primirje, te će podići više od 700 Vlaha i druge vojske i moći će noću ući u Šibenik na ta vrata, koja postoje kod franjevačkog samostana i izlaze na more. Venecija nalaže, da se to ispita, pa ako od tih vrata postoji opasnost, neka se zatvore i zaspu.²⁵⁶

Čim je istekao rok primirja, nastavila su se neprijateljstva, a u ratu, koji je trajao od 1418. do 1420., kralj Sigismund se za ove strane nije mnogo brinuo pa mu je među ostalim Venecija oduzela Split i Trogir. U tom previranju Knin nije dolazio do izražaja, koliko je bilo očekivati radi njegova položaja. Ne zna se ni za kakvo gibanje iz Knina, pa i ban, kojeg se Venecija plašila, da će kroz tajna vrata ući u Šibenik, nije došao u vrijeme, kad ga je predviđala. U dvogodišnjim strepnjama Splita, da se obrani od Venecije, i odupiranju protiv mletačke struje nekih izagnanika, samo jednom susrećemo, kako Splićani, Sigismundovi privrženici, bacaju oči na banski Knin. To je bilo g. 1418., kad su se rektori i suci Splita obratili vicebanu Stjepanu de Bachavia i zamolili, da se utvrdi, kako splitski izagnanici, pristaje Venecije, plijene splitske brodove, napadaju Splitsko polje s pomoću Poljičana i kako su zauzeli Šoltu. Na to podban povjeri kninskom kaptolu, koji će poslati kanonika, magistra Stjepana, te će on s kraljevim izaslanikom Gašparom poći u Split i ispitati stvar. Ovi su ispitivali građane javno i potajno i utvrdili, da ti izbjegli Splićani zaista aktivno rade u korist Venecije i da su o svemu potanko izvijestili.²⁵⁷ Trogir se uzalud nadao kraljevoj pomoći. U ime ugarskog kralja upravljao je gradom Mikac Vitturi odlučan protivnik Venecije, a bio je gledan kao kraljev admiral. Videći, da se pri-miče Loredanovo podsjeđanje Trogira, pošalje g. 1420. poslanike, da traže

²⁵³ Ljubić, Listine, VII, Zagreb 1882, str. 4.

²⁵⁴ O. c. str. 133, 136.

²⁵⁵ O. c. str. 206-7.

²⁵⁶ O. c. 237.

²⁵⁷ Lucius, Memorie, str. 416.

pomoć i to posebno banu u Knin, a posebno kralju na dvor.²⁵⁸ No od toga ne bi ništa, pa poslije junačkog otpora Trogirana uđe mletački admiral Loredano u grad 22. lipnja 1420. god. Ali Trogir se nije tako lako s tim primirio i neki građani su odmah poduzimali akciju za prevrat, na čemu je naročito radio plemić Nikola Doktrina. On se još nadao, da će stvari pomoći kralj, pa se stavio u vezu s banom u Kninu. Bez sumnje se na tomu radilo unutar i izvan Trogira, kad je g. 1421. špijun u Trogiru u kući žene Nikole Doktrine otkrio kurira iz Knina, koji se probio kroz gradsku stražu i donio neka vrlo sumnjiva pisma, koja su mu uhvaćena i poslana u Veneciju.²⁵⁹ Međutim se i ova akcija razbije o kraljeva neshvatanja, a i nemoć bana.

Padom Dalmacije pod Veneciju utišala se vjeka u Kninu i više nema onih koncentracija vojski, kojima su počinjale sve akcije Ludovika Anžuskoga, Tvrtka, Hrvoja i Sigismunda u politici prema primorju i Dalmaciji, pa Venecija nije više upirala oči u Knin niti se strašila, da se iz njega opet pokrene vojska k obali.

Poznato je, da se, ali samo jednom i to godine 1423. iz Knina i Ostrvice zaputilo 90 konjanika, koji su došli u Karin, da od Mlečana zauzmu Novi-grad, u kojemu je teren pripremao nekadašnji kastelan Viviani preko Nikole Falkonija drvodjelca i zidara. Ali su rektori Zadra otkrili zavjeru i presjekli tu namjeru protjerivanjem ove vojske.²⁶⁰

Nego slabljenjem utjecaja kraljevske vlasti od smrti Ludovika, pa kroz previranja i metež oličan borbom Horvata i Paližne, upletanjem bosanskih vladara i njihovih vikara, te napokon za nesretna vladanja Sigismunda Luksemburškog vladara lakomislena i rasipna, opet se ovdje stvorila pogodna atmosfera za jačanje feudalaca.

U takvoj situaciji uspinje se opet ona ista dinastija, koju je kralj Ludovik potisnuo iz Knina u Cetinu, a to su potomci Vojvode Nelipića. Već onaj isti sin Vojvode Ivan, ne bez učinjenih usluga kralju Ludoviku, dobiva od njega povlastice i širi imetak i utjecaj u Cetini i izvan nje, a po njegovoj smrti sin mu i nasljednik istog imena, koji se za razliku od oca naziva često Ivaniš, dovodi moć svoje kuće do vrhunca. Držeći u rukama goleme posjede kao županiju Cetinu sa Sinjem, u kojem stoluje, i Primorsku s Klisom, pa distrikte Odorju sa Zvonigradom i Prominu s Petrovim poljem i Ključem, Posušje s Čačvinom i još grad Omiš, našao se pod njegovom može se reći izravnom vlašću prostran teritorij od izvora Zrmanje na sjeveru do utoka Cetine na jugu, a od Posušja na istoku do rijeke Krke na zapadu. Pored ove jake materijalne podloge uvodi ga na historijsku pozornicu jaka veza sa ljudima velikog političkog utjecaja, koju on ostvaruje ženidbenim konjunkturama. Sam uzima za ženu Elizabetu, sestru bana i kasnije palatina Detriha Bubeka, udaje sestru Jelenu za Vojvodu Hrvoja Vukčića, koju obudovjelu uzima bosanski kralj Stjepan Ostoja, a kćer Katarinu udaje za Ivana, sina Nikole Krčkoga najmoćnijeg velikaša u sjevernoj Hrvatskoj, dok drugu kćer Margaretu uzima Kurjaković.

²⁵⁸ O. c. str. 348-9.

²⁵⁹ Ljubić, Listine, VIII, Zagreb 1886, str. 106.

²⁶⁰ O. c. str. 254.

Stojeći u tijesnim vezama sa zetom Hrvojem korača s njim u politici dugo vremena istim korakom i snalazi se u prevrtljivim situacijama, te pristajući sad uz bosanskog kralja i s njim skupa uz Ladislava Napuljskog, sad opet uz Sigismunda čuva vješto stečene pozicije i uvijek dobiva nove, ostajući uvijek ljut neprijatelj Venecije, te u njemu protumletački stav Splita, Trogira i Šibenika nalaze pomagača. Split ga dapače pred opasnošću mletačkog zauzeća imenovao svojim knezom. Imao je u Sinju opremljen dvor poput malog vladara, te se spominju: kancelar, nuncije i vojvoda. Tu on skupa s Hrvojem potpuno suvereno pregovara sa Šibenčanima i Trogiranima u uslovima priznavanja Ladislava Napuljskog za kralja, te im 13. V. izdaju ispravu, kojom su potvrdili njihove stare privilegije i dali im nove.²⁶¹ Kad je g. 1420. Venecija zavladala velikim dijelom Dalmacije, Nelipić se, ostavši sam na poprištu, primirio sa situacijom i nezavisno od kralja potpisao g. 1421. primirje s Venecijom,²⁶² kojim ništa od svoga nije izgubio; jedino se obavezao, da ne će kroz svoj teritorij propuštati druge vojske uz izuzetak, da se bude radilo o jačoj turskoj sili. Ovim je rečeno, da ne će propustiti ni kraljevu vojsku, jer nijedna druga vojska osim turske ne može tuda prilaziti k mletačkom posjedu nego kraljeva, a to znači, da se osjećao potpuno nezavisnim, kao nekada djed mu Vojvoda. Isto tako bez ikakva učešća kraljeva predstavnika ili ovlasti vrši g. 1434. razgraničenje između svoga i šibenskog, sada mletačkog posjeda, što mu ovjerava kninski kaptol.²⁶³

No uza sve ovo osamostaljenje, koje je Ivaniš stekao zahvaljujući nemaru Sigismundovu za ove strane, podgrizala ga je mora, što nema muškog potomka, s razloga što je po nasljednom pravu ta golema baština izumrcem muške loze imala pripasti kralju. Da bi to izbjegao i od bojazni vječno nezakitnog Sigismunda, stane na vrijeme smišljati preventivne mjere i odmah pri zarukama svoje kćeri Katarine za Anža sina Nikole Frankopana g. 1411. posinjuje svog zeta,²⁶⁴ kako bi mu posinjak bio direktan baštinik. No u strahu da to ne će biti dovoljno, izabere još jedan put: od god. 1422. dalje stane zalagati kćeri Katarini grad po grad uvijek s motivacijom, da je tobože od nje pozajmljivao novac, koji je utrošio protiv neprijatelja kraljevstva, izriješkom Mlečana i Turaka. Nelipić se zaista morao boriti s Turcima, jer za njegova života Turci, kao što znamo, dva puta nadiru k moru u okolicu Šibenika i Omiša. Prvi put godine 1415,²⁶⁵ a drugi put u februaru 1432. dolaze do Srime kod Šibenika.²⁶⁶ Sve je Nelipićeve zaloge kninski kaptol ovjeravao i vršio uvođenje Katarine u založene objekte,²⁶⁷ pa se oko Knina spominju: Odorja, Zvoningrad, Kamičac, Ključ i Petrovo polje. S druge strane kralj Sigismund u vječnom traganju za pozajmicama bio je prisiljen na česta zalaganja, pa je g. 1430. založio ocu Anžovu, banu Nikoli Fran-

²⁶¹ Lucius, Memorie, str. 376.

²⁶² O. c. str. 342.

²⁶³ Ljubić, Listine, X, Zagreb 1891, str. 67-75.

²⁶⁴ Thaloczzy Lajos - Bárabás Samu, Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus, I, Budapest 1910, str. 189-91.

²⁶⁵ Acta diplomata Ragusina, I, str. 245.

²⁶⁶ Franjo Gudrum, Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestoga stoljeća, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. VI, Zagreb 1902, str. 213.

²⁶⁷ Thaloczzy-Bárabás, O. c. str. 193-255.

kopanu za 28.000 dukata Bihać, Rmanj, Lab, Vrliku, Ostrvicu, Skradin, i sam Knin sa svim Vlasima.²⁶⁸ A iduće godine u Nürnbergu pozajmljuje od bana još 14.000 dukata s tim, da te gradove uživa još za dvije godine, kad će zajam, koji se sad popeo na 42.000 dukata, moći otkupiti kralj ili njegovi nasljednici.²⁶⁹ Nu do otkupa još ne dolazi, iako je ban Nikola umro. Sigismund g. 1434. u Bazelu prenosi svoju obavezu na banova sina novog bana Stjepana i k tomu od njega po putovanju u Italiji i Njemačkoj posuđuje još 3.000 forinti, te sve navedeno zalaže Stjepanu i braći mu.²⁷⁰ Tako se Nelipićev posjed i još kraljev okolo njega našao sav u zalogu Frankopana.

Međutim g. 1435. umre Ivaniš Nelipić, a njegov zet se posvadi s braćom, te braća Stjepan, Bartul, Martin i Sigismund još i u ime polubraće Andrije i Ivana izjave kraljevu nunciju Tomi arhidakonu kninskog kaptola, da ne će dati nikakva dijela braći Anžu, Nikoli i Dujmu.²⁷¹ Ovaj razdor je bez sumnje išao u prilog kralju, koji je samo čekao čas, kad će umrijeti Nelipić, da se sruči na njegove posjede, koje je sada držao zet Anž Frankopan, pa se u onako rezolutnom odgovoru protivne braće nunciju možda mogu naslutiti kraljevi prsti u razdoru, s namjerom da izolira Anža od pomoći braće. Na takvu odluku braće Anž odgovori zauzimanjem založenih mjesta, na koja su imala pravo sva braća, dok su u zalogu, a među tim mjestima bio je glavni Knin. Iz njega je Anž, udružen sa Stjepanom, nećakom pk. vojvode Sandalja Hranića, ugrožavao kraljeve zemlje.²⁷² To dođe Sigismundu kao naručeno, pa odmah iduće godine pošalje s vojskom bana Matka Talovca na Anža, kojeg je opsjedao u Sinju 1436. Čini se, da je Anž poslije opsade umro, na što se 29. januara 1437. u Petrovu polju njegova udova pokori banu Matku i odreče svih prava na očevu baštinu,²⁷³ a ban njoj, sinu Jurju i svim službenicima oprostí nevjeru. Katarina Matku još pozajmi 5.000 dukata, na što joj ban založi Rmanj, te Pavao Utišenić i kninski kanonik Ivan uvedu Katarinu i sina joj u posjed.²⁷⁴ Jedino vojvoda Nelipićev, Ivanac Novaković, koji je držao teritorij južno od Čikole, nije priklonio šije,²⁷⁵ I tako se izbrisao svaki trag dinasta Nelipića, koji su za stoljeće i pol igrali tako važne uloge u političkom životu Hrvatske.

Vjerujem, da je Knin pao u ruke banu Matku prije bitke kod Sinja, jer ga je preko Knina vodio put na vojnu, i u njemu ga Anž nije dočekao nego u Sinju. Vjerojatno je Juraj, sin Stjepana Martinuševića iz Radučića koristeći se viješću o banovu dolasku zauzeo Knin, u kojem je morala biti mala posada, jer je Anžova vojska bila u Sinju, pa zatim Knin predao Matku. Naime kralj Sigismund g. 1437. ističe zasluge Martinuševićeve i kaže, da je nastojao držati i sačuvati kralju neka utvrđenja od »odmetnika« Anža Frankopana, te da je poslije smrti Anžove pomogao urediti odnos između bana Matka i Anžove udove na taj način, da su gradovi ostali kralju.²⁷⁶ Bit će

²⁶⁸ O. c. str. 231-3.

²⁶⁹ O. c. str. 235-8.

²⁷⁰ O. c. str. 247-9.

²⁷¹ O. c. str. 270-1.

²⁷² O. c. str. 279-82.

²⁷³ Thalloczy-Bárabás, O. c. str. 274, 276-82.

²⁷⁴ O. c. str. 294, 299-300. - Klaić, Županija Pset, str. 9.

²⁷⁵ Ljubić, Listine, IX, Zagreb 1890, str. 326.

²⁷⁶ Note chronologiche e documenti raccolti da Giovanni Lucio Traguriense, str. 42-3.

da se među onim sačuvanim gradovima nalazio i Knin. Nije bez krupnijih zasluga Martinušević zavrijedio protuuslugu, da je pri komadanju Nelipičeve baštine dobio od kralja sela Bađanj, Nepekure, Lelčiče i Ljubotić u distriktu Promine.²⁷⁷ Drugom ispravom kralj obdari Jurja sa tri sorte zemlje u selu zvanom Prisap u distriktu »Waczycze«, koje se nalazi kod Ostrvice.²⁷⁸

Od godine 1421. nemamo spomena o kninskom banskom sjedištu, jer je bansku vlast obnašao Ivaniš Nelipić stolujući u Sinju i Klisu. U javnom životu Knina osjeća se samo biskup i kaptol. Kralj Sigismund g. 1428. šalje biskupa Ivana i Ivana kneza Vrličkoga da poravnaju spor između kneza Nelipića i Poljica zbog međa, i oni dođu u Žrnovnicu, te postignu, da se uglati primirje na dvije godine, koje se kasnije produžilo još za pet.²⁷⁹ Ovog istog biskupa kralj upotrebljava češće u javnom životu. Tako g. 1430. obavezuje njega i druge prelate da zaposjednu dvije utvrde, koje se nalaze na međi »nevjernika«, a ništa ne govori o vojsci, s pomoću koje će to učiniti. Iz odgovora biskupova vidi se, da ih je orijentirao na Nelipića i zato su oni pošli k njemu u Klis i neobavljena posla odgovorili, da im ban Hrvatske i Dalmacije Nelipić uskraćuje vojnu potporu.²⁸⁰ Kad se g. 1342. sastao slavonski sabor pod slav. banom Hermanom Celjskim, na kojemu su izdane odredbe, kako će se stati na kraj bezakonju i metežu, koje je preotelo maha za izbivanja kraljeva, bio je tu prisutan i kninski biskup Ivan.²⁸¹

Poslije smrti Sigismundove (1437) nalazimo ovog biskupa u delegaciji, koja poziva na prijesto Vladislava, litavskog kneza. Farlati kaže, da je Vladislav postavši kraljem bio naklon Ivanu, pa budući da se više ne spominje kao kninski biskup, drži, da se mogao odreći kninskog episkopata,²⁸² dašto razumjevi, da se dočepao veće časti i položaja. Naslijedio ga je Dimitrije Čupor, kojeg g. 1439. nalazimo na slavonskom saboru u Križevcima, gdje se raspravljalo o osiguravanju reda i mira u zemlji.²⁸³ Ovaj biskup nije bio zadovoljan s kninskom stolicom i težio je za unosnijom i sjajnijom, pa traži od kralja zagrebačku stolicu, no osta bez odgovora, jer je kralj poginuo (1444). Na to je isposlovao, da se zagrebački biskup Benedikt premjesti u Knin, a on namjesto njega u Zagreb, no Benedikt se nije dao pomaći i kad je umro, naslijedio ga je Baltazar, a tek poslije smrti Baltazarove uspije Čuporu doći u Zagreb, gdje ostane 3 godine, pa ode upravljati biskupijom u Đuru.²⁸⁴

U kninskom kaptolu vrše se dalje notarska akta. Kaptol u katedrali potvrđuje sva ona fingirana Nelipičeva zalaganja gradova kćeri, što se provodi u nizu godina. Tu se prave očitovanja, pa tako g. 1432. kaptol potvrđuje jamčevinu Nikole Ugrinića-Šubića iz Bribira za miraz od 500 dukata, koje mu je u brak donijela Margarita Varta, kći nekog Ivana Tibulića.²⁸⁵ Godine

²⁷⁷ Ibidem.

²⁷⁸ Note chronologiche, str. 55.

²⁷⁹ Lucius, Memorie, str. 254. - Farlati, O. c. str. 295.

²⁸⁰ Lopašić. Spomenici Tržačkih Frankopana, str. 323.

²⁸¹ Klaić, Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i prvom četvrti XVI. stoljeća (1409-1526), Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VIII, Zagreb 1905, str. 140.

²⁸² Farlati, O. c. str. 295.

²⁸³ Klaić, O. c. str. 140.

²⁸⁴ Farlati, O. c. str. 295.

²⁸⁵ Ljubić, Listine, IX, str. 54.

1434. neki vojvoda Juraj javno iskazuje u katedrali, da su on i njegova rodbina dobili zadovoljštinu od cetinskog kneza i bana Ivaniša za svaku štetu i zahtjev, pa se izdaje namira.²⁸⁶ Tu se namiruje i vražda, pa g. 1442. Karlo Krbavski nekoć ban hrv.-dalm. sa sinovima i rodbinom u ime vražde za ubijena oca daju Franku sinu Danijela Piajića iz Sopkovića šest sorti zemlje u vrijednosti od 606 dukata.²⁸⁷ Ta se zemlja nalazila u selu Sebri »in contrata Unagice«, a mjera sorti odgovara onoj u županiji Luci.²⁸⁸ Kninski kaptol provodi istrage, pa tako g. 1435. zamjenik vicebana Ivan Miltinić nalaže kaptolu da provede istragu u Modrušu. Naime Anž Frankopan, posvađen s braćom, optužuje brata Stjepana i ortake, da su u Modrušu i Drežniku izranili nekoliko ljudi i do gola svukli neke poštene žene, pa sad kaptol šalje svog kanonika i lapačkog arcidakona, da skupa sa Stjepanom Mihanovićem od Beličića na licu mjesta ispituju stvar, te od susjeda doznaju pravu istinu.²⁸⁹ Po povratku ovih istražitelja iz Modruša kaptol obavješćuje kralja potvrdno, navodeći, da su to Frankopani vršili naročito u Ozlju i Slunju, pa oko Drežnika.²⁹⁰ Isto se tako kaptolu povjerava posao u pitanju razdiobe baštine, pa baš isti podban na traženje Anžovo traži od kaptola, da pošalje u komisiju nekoga, koji će posvjedočiti, da on i braća mu Nikola i Dujam imaju pravo na očevinu.²⁹¹ U komisiji su hili Toma arcidakon kninski i Grgur Slavičić iz Mogorove Dubrave, pa se sa drugim Frankopanima sastali u Otočcu i donijeli onaj ranije spomenuti odgovor protivne braće. Godine 1448. gubernator Ivan Hunjad nalaže kaptolu, da učestvuju u podjeli nekih zemalja sinu Stjepana Kolunića, kad je kaptol to izvršio, obavjestio je bana Petra Talovca.²⁹² Godine 1437. na kraljev nalog kaptol posreduje za izravnjanje spora zbog pobiranja takse na sedmičnom sajmu u sv. Petru,²⁹³ koju su uzurpirali knezovi Senjski.²⁹⁴ Tri puta susrećemo intervencije kaptola u Očijevu (danas kod Kulen Vakufa) u psetsknoj županiji. Prvi put traže podbani Martin Suke i Ivan iz Bilog sela g. 1420., da kaptol potvrdi Očijevo Kolunićima kao njihov davni posjed, a kaptol je poslao na uvidaj kanonika Petra sa Jurkom Strunčićem kraljevim povjerenikom.²⁹⁵ Godine 1448. dođe pred kninski kaptol plemić Franko Kudelić iz Drinića (de Udrinich) s plemićima Mišljenovićima od Kolunića. On je prethodno pred plemićkim stolom u Driniću pozvao svoje rođake, da mu posude novaca nuđeci im zalog, no oni nisu pristali. Sad dolazi pred kaptol s Mišljenovićima, koji na to pristaju, a Grgur im zalaže svoj dio imetka.²⁹⁶ Taj se imetak nalazio u Očijevu, gdje

²⁸⁶ Lopašić, O. c. str. 323.

²⁸⁷ Lucius, O. c. str. 519.

²⁸⁸ Note chronologiche e documenti raccolti da Giovanni Lucio Traguriense, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, VI, Spalato 1883, str. 78.

²⁸⁹ Thalloczy-Bárabás, O. c. str. 268.

²⁹⁰ O. c. str. 269.

²⁹¹ O. c. str. 267.

²⁹² Lopašić, O. c. str. 324.

²⁹³ Možda kod Starigrada u Podgorju.

²⁹⁴ Lopašić, O. c. str. 324.

²⁹⁵ Klaić, *Županija Pset*, str. 6.

²⁹⁶ O. c. str. 7.

iduće godine uvodi u posjed Mišljenoviće Juraj, kantor kninskog kaptola.²⁹⁷ Kako se vidi, javni poslovi kaptola bili su raznovrsni.

Kninsko sudstvo je zamuklo, još potkraj vladanja Ludovika Anžuskoga, pa od tada sve do g. 1345., dakle za svih previranja, i što nije slučajno, za cijele životne djelatnosti Ivaniša Nelipića nemamo sačuvana ili objavljena dokumenta, iz kojeg bi se nešto saznalo o kninskom banskom sudu, slično kao pred jedno stoljeće za njegova djeda Vojvode Nelipića. Kao da se poslije Ivaniševе smrti vraća život ovoj instituciji i odmah g. 1435. nalazimo, kako zamjenik podbana Miltinić predsjedava banskom sudu, u kojem su Nikola Mardešić iz Butine vasi²⁹⁸ od plemena Bučića? (Bucianorum), Šimun Budojević od plemena Unačca i Vuk Berislavić od roda Ciprijanića (iz Vrlike) zakleti suci kninskih plemića kninskog stola, koji daju na znanje, da je pred njih stupio plemić Andrija Vukšić iz Stare vasi u Bužanima kao opunomoćenik Nikole Krčkog (brata Anžova), koji traži, da se riješi pitanje zaloga u komitatu Bužane. Odluku o ovom traženju donijeli su »na osnovu razboritog savjetovanja između sebe« zamjenik banov i suci skupa s nekim plemićima Hrvatske, koji su također zasjedali u sudu.²⁹⁹

Za banovanja Ivaniša Nelipića spominje se samo jednom podban, i to god. 1428., imenom Tomša iz Ladinovaca, ali taj ne stoluje u Kninu nego u Labu.³⁰⁰ Smrću Nelipićevom sijelo vicebanata kao da se opet povraća u Knin, jer tu susrećemo onog Ivana Miltinića doduše kao podbanova zamjenika. Sigismundovi banovi su u Kninu prigodno i to, ukoliko imamo spomena, do g. 1421., i od g. 1424. spominje nam se Ivaniš Nelipić kao ban Hrvatske i Dalmacije, no taj je potpuno samostalan i ne stoluje u Kninu. Tako možemo zaključiti, da od vremena kralja Ludovika, čije banove pod konac njegova života nalazimo češće u Zadru, ban ne stoluje stalno u Kninu, te se njegovo sijelo ne povraća više Kninu, a drugo je, ako tu prigoda ili drugi uzrok nanese bana. No umjesto bana od sredine XV. stoljeća nalazimo u Kninu vicebana, kad jednoga kad dvojicu, a vezala ih je tu bez sumnje i institucija vrhovnog suda Hrvatske, kojemu su oni predsjedavali. Prvi viceban, kojeg u ovom razdoblju dokumenti spominju, bio je Tomaš Bojničić iz Plavna, s kojim smo se pozabavili u prvom dijelu ove radnje.

Kad je Matko Talovac oduzeo u ime kralja Nelipićevu baštinu, pobrinuo se, da nešto od toga zapane brata Perka, koji je bio hrv. dalm. ban od g. 1438. do 1453. i on silazi u ove krajeve, da usput baštini Knin, Ključ, Petrovac, Sinj, Čačvinu i Klis. No Talovac se nije osjećao sigurnim u Nelipićevoj i Anžovoj baštini, pa je nesiguran u svoju moć tražio podršku od ljute kraljeve protivnice Venecije, u koju šalje kninskog i skradinskog biskupa, te oni izlože vladi, da se mnogo sprema protiv bana s ciljem, da se zbaci sa banske stolice. Ban je još tražio, da se uvrsti u listu plemića velikog vijeća, s tim da ga Venecija zaštiti, da pristojno živi na svojoj vladavini, pa zato nudi Veneciji Klis, Knin i Ostrvicu, pa još dva mjesta, koja mnogo doprinose sigurnosti mletačkog posjeda. No Venecija ovo nije prihvatila

²⁹⁷ O. c. str. 8.

²⁹⁸ To se očituje iz ranijeg dokumenta, Thalloczy-Bárabás, O. c. str. 254.

²⁹⁹ Thalloczy-Bárabás, O. c. str. 256-8. - Kukuljević, Jura regni 1/2, str. 198-9.

³⁰⁰ O. c. str. 214.

³⁰¹ Ljubić, Listine, X, str. 25.

s izgovorom, da ona nikad nije zatim težila,³⁰¹ a ustvari priječio ju je mir, koji je g. 1432. uglavila s kraljem. Ban Perko naide na otpor neupokorenoga Nelipićeve vojvode Ivanca Novakovića, koji je držao grad Ključ na Čikoli, pa mu ga je ban jedno vrijeme oteo. No Ivanac se s time nije mogao pomiriti, te su g. 1450. nastala natezanja oko sporazuma. Ključ je uvijek bio trn u oku Šibenčana, jer su iz njega izlijetale čete još od vremena Konstantina Nelipića i harale po šibenskom teritoriju. To se dakako ponavljalo, dok je grad držao Ivanac, a Šibenčani su, bojeći se, da Ključ po sporazumu ne dođe opet u Ivančeve ruke, nastojali, da se to utvrđenje poruši, te su zamolili Veneciju, da im dopusti, da u tu svrhu pregovaraju s banom Perkom, a Venecija im odobri da mu mogu ponuditi 200 dukata da poruši Ključ.³⁰²

Kad je ban Perko umro, iza njega je ostala žena Margareta i nejakii sinovi Ivan i Stjepan. Njihovom baštinom upravljali su kastelani, a Splitski želeći imati mirno zaleđe, g. 1454. pridobiju kastelane Klisa, Sinja, Čačvine i Petrovca i načine s njima sporazum, po kojemu su kastelani u ime banove djece imali prihvatiti mletačku zaštitu. S druge strane bacio je oko na tu baštinu Stjepan, herceg sv. Save, koji obudovivši htjede, da se zbog baštine ženi Margaretom. Kad su za te namjere doznali Splitski, zamole Veneciju, da im brzo odobri onaj ugovoreni sporazum s kastelanima naglašujući, da je hercegova želja da postane još i knez Splita. Iz teksta sporazuma vidi se, da je izvan kombinacije ostao Knin i Lab (po Šišiću danas utvrda Glavaš na Dinari), jer ga je držao banovac Tomaš Bojničić, s čijim znanjem i u prisustvu kojeg su kastelani pregovarali. Radilo se o Čačvini, Sinju, Klisu, pa Petrovcu u alternativi s Ključem.³⁰³ Međutim se i herceg za tu stvar izravno obratio Veneciji, a Venecija mu je odgovorila, da se ona već sporazumjela s kastelanima, da čuvaju Čačvinu, Sinj, Klis i Petrovac u ime banovih sinova, a pod njenim protektoratom, nastojeći da ne povrijedi ugarskog kralja.³⁰⁴ U isto vrijeme javi se i bosanski kralj, te šalje u Veneciju izaslanike, da upozore Republiku o namjerama kneza Celjskog, koji tobože želi oteti njen posjed u Dalmaciji, pa kralj potiče Veneciju, da uzme grad Knin »quod est caput et principalis locus Croatiae«, a ako Republika to iz bilo kojeg razloga ne će, neka onda savjetuje baštinike pokojnoga bana Perka, da Knin predaju njemu brže nego ikomu drugomu. A Venecija mu odgovori, da je u najnovije vrijeme došlo do poremećaja u odnosima između nje i ugarskog kralja Matijaša, te da ne reflektira na Knin, ali da je toliko sklona bosanskom kralju, da mu želi, da proširi svoju državu više nego sama Republika. Zatim izražava zadovoljstvo, ako kralj dobije Knin, pa bodri kralja, da to požuri i obećava, da će svjetovati Perkove baštinike, da se sporazume s bosanskim kraljem prije nego s kim drugim, te da mu predadu Knin.³⁰⁵ No kralj se Stjepan Toma, dobivši ovako odriježene ruke, ipak nije usudio išta poduzeti protiv Knina, nego je nastojao, da ga nekako dobije pomoću Venecije, pa je g. 1456. opet nastoji kapacitirati ponavljajući brigu za banovu siročad i zastrašivanje s grofom Celjskim govoreći, da će on, ako

³⁰² O. c. str. 326.

³⁰³ Ljubić, Listine, X, str. 25.

³⁰⁴ O. c. str. 29.

³⁰⁵ O. c. str. 46.

mu dođe Knin u ruke, nanijeti štete njegovim i mletačkim podanicima više nego sam turski car. Dobit će, kaže, Celjski iz Knina Ostrvicu, a kako je Ostrvica na međi mletačkog posjeda, tako je Knin na međi njegova, pa on ne će dozvoliti, da Celjski zauzme Knin, a ako dođe pod Knin s vojskom, on će tu vojsku prognati. Stoga, da se pred zajedničkom opasnosti moraju Mlečani brinuti za Ostrvicu, a on će se brinuti za Knin. Zatim kralj prikazuje, kako kastelani uvijek smicalicama zadržavaju grofa Celjskog. Dalje upozorava Veneciju, kako je herceg Stjepan u prijateljstvu s grofom Celjskim, pa da je preko te veze herceg od ugarskog kralja dobio privilegij, kojim mu daruje Split, te će, ako Celjski dobije Hrvatsku, njihove granice biti spojene, kako ona dvojica i žele.³⁰⁶ Venecija je odgovorila kao i prije,³⁰⁷ čak i na ponovno kraljevo traženje g. 1457.,³⁰⁸ pa nije kralju preostalo drugo, nego da godinu dana poslije preko izaslanika Nikole Teste obavijesti Veneciju, da je Hrvatska bez gospodara i da Ugri pretenduju da njom zagospoduju, a da su im Hrvati već izručili Knin bez ičijeg znanja i savjeta.³⁰⁹ Mi ne raspoložemo podacima, koji bi nas detaljnije uputili u ovu promjenu, no možemo se pomoći s drugom okolnosti. Godine 1463. banica Hrvatske Margareta Šperančić šalje u Veneciju izaslanika Nikolu Testu, koji je ujedno i izaslanik bosanskog kralja, da uzajmi koju svotu novca za otkup muža iz turskog ropstva, a zato je spremna založiti utvrde Klis, Knin i Ostrvicu. U tom dokumentu se spominju i njeni sinovi.³¹⁰ Budući da se ova banica zove Margareta, da su g. 1463. Turci zaista zarobili bana Pavla Horvata-Šperančića u bici kod nekog utvrđenja, da je spremna založiti Klis i Knin i da se navode banovi sinovi, ništa drugo nije vjerojatnije, nego da je to ona Margareta, udova Perka Talovca, vlasnica Klisa i Knina i majka one Perkove djece, koja se nije udala za hercega Stjepana, nego ju je uzeo hrvatski ban, Perkov nasljednik, Pavao Šperančić. I zato on kao ban i ženik dolazi u Knin, 1458. i na to se odnosi ona vijest, da se Knin predao u ruke Ugra, jer je ovaj Hrvat, došavši sa sjevera smatran Ugrom. Godine 1460. na biskupskoj stolici u Kninu³¹¹ nalazimo i drugog Šperančića, fratra Franju, što nije puka koincidencija i bit će, da je u ove krajeve jedan privukao drugoga, samo se još ne zna, da li biskup Pavla k Margareti ili Pavao fratra na biskupsku stolicu. Svakako je Pavlova ženidba presjekla pretenzije bosanskog kralja na Knin, a za kratko vrijeme izbacila Perkovu djecu i njihove gradove od mletačke skrbi.

Sredinom XV. st. turski pritisak na Bosnu postaje neizdržljiv, te g. 1463. ona pada u turske ruke, a Turci u svojim zaletima nisu se obazirali na granice Bosne, nego su ih prešli i tom prigodom provalili u dolinu Cetine. Tu dođe do dramatičnog boja, koji je opisao Dalmatinac Nikola Sagudin. Kao pozorište bitke on navodi jedan klanac u Cetini, u kojemu je bilo utvrđenje,

³⁰⁶ O. c. str. 88/

³⁰⁷ O. c. str. 89-90.

³⁰⁸ O. c. str. 114-15.

³⁰⁹ Ljubić, O. c. str. 132. - Nagy Ivan es Nyary Albert, Magyar diplomaziai emlékek király korabol 1458-1490, sv. 4, Monumenta Hungariae historica, IV, Budapest 1875, str. 33-4.

³¹⁰ O. c. str. 8. - Ljubić, Listine, X, str. 271-2.

³¹¹ Stjepan Antoljak, Miscellanea, I, Zadar 195, str. 32-3.

a nedaleko njega nalazio se ban Pavao Horvat Šperančić, koji je namjeravao dočekati Turke, kad se budu vraćali s plijenom, pa je noću požurio u klanac. Dva puta dođe do žestoke bitke, u kojoj su mnogi izginuli, a kad su Turci zarobili bana, ostali su im se predali.³¹² Prema ovom opisu, u kojem se spominje utvrđenje i klanac u dolini Cetine, držim, da to razbojište najbolje odgovara Glavašu, koji se nalazi na leđima Dinare sa strane klanca Uništa, a iznad duboke, danas zvane Pekasove drže.

Nestankom Šperančića zabrinula se njegova udova i sad se opet obraća Veneciji, kako za zajam radi otkupa muža, ako je živ, tako i za budućnost svoju i svojih sinova, ako se ban ne bude mogao otkupiti ili ako su ga Turci ubili. U tu svrhu ona zalaže gradove Klis, Knin i Ostrvicu, a Venecija joj posuđuje novac s tim, da drži zalog, koliko smatra, da će joj biti potreban s obzirom na situaciju u Dalmaciji. No od ponudnog zaloga Venecija prihvati samo Klis, jer se u ovim momentima bojala, da bi joj Petrovac, Knin i Ostrvica nanijeli neugodnosti kod kralja Matijaša.³¹³ Venecija se obavezuje dalje, da će se brinuti za dostojno življenje banice i njenih sinova na njihovim posjedima, a susjedima će naložiti, da ih ne smetaju.³¹⁴

Kralj Matijaš Korvin je prilično otklonio tursku opasnost iz ovih krajeva, jer je Turcima oteo zapadnu Bosnu, u kojoj je načinio posebnu oblast Jajačku banovinu. Ovim oživi Knin, koji je dugo vremena bio prepušten odrazu prilika okolice i u uspostavljenoj vezi s ostalim teritorijem ugarsko-hrvatske države dijeli sada s njim sudbinu. Kralj Matijaš odabira kninskog biskupa za misije u ostvarivanju pomoći protiv Turaka. Tako već g. 1462. nalazimo biskupa Marka kao Matijaševa izaslanika kod pape, koji je tražio pomoć za kraljevu vojnu. On donosi odgovor kralju, da se papa čudi, što kralj ne može obraniti granice od Turaka i potiče ga, da napane Turke do utrobe njihove zemlje, pa će mu tada papa dati najveću pomoć. A kralj s čuđenjem odgovara i kaže, da te godine Turci nisu mogli staviti ni stope preko granice.³¹⁵ Matijaš piše papi g. 1463., da mu je poslao nekoliko oratora, a poslije šalje samo ovog Marka, kojeg je promovirao kao posebnog oratora i naredio mu, da izvijesti papu o onom, što je mogao poduzeti protiv Turaka.³¹⁶ Ovaj isti kninski biskup je kraljev orator i g. 1465., koji javlja kralju o toku prijedloga, da se njegov kancelar, kaločki biskup imenuje kardinalom,³¹⁷ što Farlati pogrešno stavlja u g. 1468.³¹⁸ Ovaj orator također posreduje i u pitanju uređenja zagrebačke biskupije.³¹⁹ Ove godine biskup Marko po kraljevom nalogu ide dva puta u Rim.³²⁰ Kninski biskup g. 1466. dođe s kraljevim pismom u Veneciju radi traženja pomoći, gdje je izložio zadatak njegova puta papi. Iznio je, koliko je kralj spremio pješaka i konjanika za napad na turska utvrđenja i zatim, koliko je velik broj turske vojske u

³¹³ Ljubić, Listine, X, str. 315.

³¹⁴ O. c. str. 271-2.

³¹⁵ Vilmos Fráknoi, Mátiás király levelei, I, Budapest 1895, str. 109-12.

³¹⁶ Fráknoi, Mathiae Corvini Hungariae regis epistola ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae, Budapest 1891, str. 24 i 25. - Isti, Mátiás Király levelei, I, str. 39, 42.

³¹⁷ O. c. str. 91-2.

³¹⁸ Farlati, O. c. str. 296.

³¹⁹ Fráknoi, Mátiás király levelei, I, str. 93-95, 101-3.

³²⁰ Fraknoi, Mathiae Corvini regis Hungariae epistolae, str. 39-40.

Srbiji, Bugarskoj i Makedoniji, koja se sprema da napane Bosnu i druge kršćanske krajeve, za što je potrebna pomoć veće sile.³²¹ Dvije godine poslije kralj navodi, da se u istim zemljama sakupila velika vojska i da su Turci navukli velike količine namirnica i poručuje, da je već pripremio konjanike i pješake, a da treba od pape novčane pomoći.³²² Tom prigodom se posljednji put spominje kninski biskup Marko, a iduće godine nalazimo na kninskoj stolici biskupa Nikolu, koji je bio doktor decretorum. Kralj kao da je povezao kninsku biskupsku stolicu s dužnošću izaslanstva kod pape, pa odmah novog biskupa Nikolu g. 1467. šalje papi, da mu potanko izloži situaciju s obzirom na tursku opasnost.³²³ Godine 1480, kralj opet šalje Nikolu skupa s Ivanom Vitezom, prepozitom varadskim papi Sikstu IV., da ga obavijesti o nekim kraljevim stvarima.³²⁴ Dok je Nikola boravio u Rimu, kralj Matijaš je preko njega poslao neka pisma papi, a među tima i jedno, koje se odnosilo na spor u Nikolinoj dijecezi. To Nikolini kralj saopćuje u povjerenju, pa kaže, da vjeruje, da biskup ima toliki autoritet kod pape, da će od njega dobiti pozitivno rješenje, jer se radi o svetoj stvari bogu na čast, a vjernicima na odanost. Kralj ga još savjetuje, da stvar izvodi potajno, da ne bi neprijatelji i zaštitnici onoga župnika poduzeli što protivno.³²⁵ Iz ovoga se vidi, da se radilo o sporu biskupa Nikole sa nekim župnikom u dijecezi. Posljednji put susrećemo kninskog biskupa u službi kraljeva oratora g. 1481. Tada kralj šalje istog Nikolu u Dubrovnik, da mu utjera tribut u iznosu od 1000 dukata. Na povratku su mu Dubrovčani dali novaca i stavili mu na raspoloženje brod, kojim je pošao do Senja.³²⁶

Spominje se godine 1467., da je u Kninu boravio kapetan Hrvatske Ladislav Markus, kojemu su Dubrovčani odlučili dati 200 libara praha za bombe i puške.³²⁷ Tog kapetana mletački izvori nazivaju banom. Taj Ladislav Markus g. 1469. uglavljuje neku nagodbu sa Šibenčanima, što je Republika potvrdila. U mletačkom aktu se navodi, da su tom prigodom Markusa zastupali krbavski knez Nikola Mršinić i banovac »Tarpaval« (= Pavao Tar.). U tekstu se među ostalim kaže, da se svi Šibenčani, kako građani tako službenici, koji su uhvaćeni i nalaze se u tamnicama bana u Kninu ili drugdje na njegovim zemljama, imaju pustiti na slobodu sa svim svojim stvarima, a obratno će učiniti i šibenski knez s banovim podložnicima. Zbog čega je došlo do obostranog zatvaranja ljudi, nije poznato. Inače se vidi, da se radilo i o neredima na međama, jer se u istoj nagodbi uglavljuje: »Ako postoji nesporazum između bana i Šibenika u pogledu međa u Žitnici ili na drugim mjestima oko šibenskih granica, neka grad pošalje dvojicu Šibenčana da to urede s banom. Ako se ne slože, neka im onda ban pridruži svoju dvojicu, koji će pristupiti na samo mjesto i pošteno razgledati, ako su razmetnute međe.«³²⁸ Bit će, da se ovaj kapetan Hrvatske, koji inače boravi

³²¹ Nagy-Nyary, O. c. I, Budapest 1875, str. 281.

³²² Ljubić, O. c. str. 306.

³²³ Fraknoi, Mátiás király levelei, pod datumom od 22. IV.

³²⁴ Nagy-Nyary, O. c. IV, str. 330.

³²⁵ Fraknoi, O. c. II, Budapest 1895, str. 34.

³²⁶ Gelcich, Diplomatarium relationum rei publicae Ragusanae cum regno Hungariae,

strana 34.

³²⁷ O. c. str. 784.

³²⁸ Ljubić, O. c. str. 440.

u Senju, našao u Kninu radi turske opasnosti, jer iste godine Venecija javlja svom poslaniku kod pape o pritisku turskih četa u ovim stranama. Tu se kaže, da su Turci poslije zauzeća Bosne nanijeli pokolj i propast, da su srušili državu hercega Stjepana i da su srušili i zauzeli »Banat Cetine« (ovo zar po tomu, što je u Cetini boravio i bio potučen i zarobljen ban Pavao Šperančić) i da su u čestim navalama opljačkali cijelu Hrvatsku tako, da je Krbava ostala nenapučena. Zatim da su Turci došli u Dalmaciju i pojavili se iznenada na međama Zadra i Šibenika, te da su ovih zadnjih dana nanijeli velike nedaće.³²⁹ Radilo se o turskim naletima po otvorenu prostoru, od kojih je postradao i franjevački samostan u Kninu,³³⁰ pa sad već s nesigurnosti počinje komešanje među stanovništvom.

Godine 1484. u Kninu nalazimo bana Matiju Gereba od Vingrada, gdje izdaje plemiću Ivanu Kučiću iz Razvadjavasi (danas Razvadje u Promini) pismo, kojim mu dozvoljava, da može sve Vlahe osim kraljevskih dovesti i naseliti ih na svojim posjedima. Tako dovedeni Vlasi bit će oslobođeni od svih daća i službi, na koje su bili obvezni banu Hrvatske i Dalmacije. Ovu povlasticu ban izdaje s motivacijom, da je Kučić u ratu s Turcima njemu pravio razne usluge i često lijevao krv.³³¹

Kninski vrhovni sud spominje se g. 1459. i 1485. Ni u jednom od ova dva slučaja nije se radilo o strankama, nego o traženju informacija i o načelnom razjašnjavanju u pogledu nadležnosti ovog suda drugima, pa odnosa među samim drugim, nižim sudovima.

Godine 1459. odgovara iz Knina sud, kojemu predsjedava Mihajlo Živković iz Prozora (današnja Vrlika), Šimunu i Marku Nozdronji, koji su tražili, da im se objasni, kako u Hrvatskoj teče nasljedno pravo u pogledu hereditarnih posjeda evikticija i tekovina i kako silaze baštinstva i patrimonialia plemića od dvanaest rodova kraljevstva Hrvatske na muške potomke itd.³³²

U onom drugom slučaju obratio se g. 1485. Ivan Frankopan banovcu Ivan Pećibanu, koji je stolovao u Labu, da mu objasni, da li je sudsko sijelo u Ostrošcu od početka od starih vremena uvijek bilo kao i sada prema odredbi kralja Sigismunda podložno sudskom sijelu komitata Sokola i da li je samo sijelo Sokola bilo oduvijek jedno od sudskih sijela, koje je pripadalo vrhovnom sijelu svih Hrvata u Kninu. Dalje, jesu li se parničke stvari sijela Ostrošca i Sokola pokrenule i razvijale po starom pravu na način, da se prizivalo na rečeno sudsko sijelo, koje je opće i vrhovno ili pak ne.³³³ Po naredbi vicebana kaptol je to provjerio na sudu, pa je uz kanonika Tomu Radivojčića, vrličkog đakona, pristupio sudu u Kninu i Toma Bučić te je sudsko vijeće odgovorilo, da je Ostrožac sudski uvijek bio podređen Sokolu, da je Sokol s drugim sudskim sijelima pripadao Kninu i da su se parnice vođene u Ostrožcu i Sokolu prizivale na kninski sud.³³⁴

³²⁹ O. c. str. 423.

³³⁰ Za pape Pavla II. spominju se franjevački samostani, koje su orobili Turci u: Bistrici, Cetini, Vrlici i Kninu. Theiner, Monumenta Hungariae, II, Romae 1860, str. 410.

³³¹ Emil Laszowski, Prilog za povijest Vlaha u Dalmaciji. Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva, XVI, Zagreb 19, str. 318-19.

³³² Ljubić, O. c. str. 146.

³³³ Thalloczy-Bárabás, O. c. II, str. 162.

³³⁴ O. c. str. 164-5.

Kninski kaptol obavlja iste poslove, koje smo dosada susreli, pa tako nalazimo, da uvodi u posjed Dujma Frankopana u Novi i u njegove pripadštine u Lici g. 1464., što obavlja Pavao Utišenić kninski kanonik.³³⁵ Isto tako uvodi Ivan Bučić iz Razvađavasi s kraljevim povjerenikom Jurjem Stifanićem iz Radučića, pa kninskim kanonikom Andrijom Hužićem braću Martinuševiće u kupljena sela u komitatu Luke.³³⁶ Članovi kaptola često obavljaju komisije, pa tako g. 1475. u Hotesu i Ostrvici u komitatu Bužane, u kojoj su bili Juraj Arcidakon lapački i kanonik Matej,³³⁷ a dvije godine kasnije za sličnu stvar odlazi lektor Martin.³³⁸ Spor oko Hotesa i Ostrvice odugovlačio se, te g. 1483. Petar Zrinski šalje svog špana Matiju Jukovića, da stvar iznese pred kninski kaptol,³³⁹ a kralj Matijaš još g. 1486. traži od kninskog kaptola, da pošalje svog čovjeka u komisiju u pogledu uređivanja Frankopanskih posjeda u Lici, te kaptol šalje Tomu Radivojevića,³⁴⁰ kojeg smo jednom već sreli kao dakona vrličkog. Pored toga kaptol ovjerava oporuke, pravi notarska pisma i prepisuje privilegije, koje ovjerava. Tako godine 1481. ovjerava oporuku Martina Stanšića, skradinskog kneza, iz koje se vidi, da je nad svim drugim komesarima baštinka i dobara bio Juraj Čulinović³⁴¹ poznati slikar. Godine 1484. kaptol izdaje notarska pisma za onih pet sela u županiji lučkoj, što su ih kupila braća Toma, Stjepan, Jakov, Juraj i Šimun pk. Ivana Martinuševića iz Bogočina (u Promini),³⁴² a g. 1487. kaptol pripisuje privilegij iz g. 1263., koji je kralj Bela ispustio Fridriku i Bartulu Krčkom.

Za biskupa Nikole spominje se izričito biskupska palača u Kninu »Datum Tinii in pal. nostro episc anno Domini 1487.«³⁴³ Uz momenat ovog spominjanja vezano je ime Pavla Potačića, kojeg Nikola kooptira u kolegij kninskog kaptola, a taj Potačić je bio uzrokom teške raspre između kaptola i kninskog građanstva. Kad je iduće godine umro Bartolomej, župnik crkve sv. Stjepana, o kojoj smo prije govorili, Kninjani su izabrali novog župnika ovog Pavla Potačića, koji je ujedno bio arcidakon Sappotensis (= ?) i arhiprezbiter grada Bribira. Biskup Nikola se usprotivio ovom izboru, kako Farlati kaže, bilo s razloga da je pogrešno izabran, bilo da je smatrao, da po kanonskim propisima Potačić ne može pored one tri dužnosti obnašati i ovu četvrtu. Nikola je odbacio ovaj izbor i ponudio župu kanoniku Tomi Radoviću. To će biti onaj Toma, kojeg smo prije sreli kao vrličkog dakona, pa kaptolskog izaslanika, samo što mu strani pisci drugčije tradiraju prezime, Radivojević-Radović. Sad se kaptol i građanstvo Knina ljuto sukobe, pa je stvar došla do pape, koji je naredio duvanjskom biskupu Vidu de Ruschis i generalnom vikaru splitske metropolije Bartolomeju, da ispitaju

³³⁵ O. c. str. 71, 80.

³³⁶ Vincenzo Miagostovich, Per un diario Sibenicense, Rivista dalmatica, n. s. V, Zara 1907, str. 41-5.

³³⁷ Thalloczy-Bárabás, O. c. str. 131.

³³⁸ O. c. str. 147.

³³⁹ O. c. str. 161.

³⁴⁰ O. c. str. 169, 171. - Lopašić, O. c. str. 326.

³⁴¹ Juraj Čulinović u Šibeniku. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLIII, Split 1920, str. 141.

³⁴² Miagostovich, O. c. str. 41-5.

³⁴³ Farlati, O. c. str. 296.

stvar i donesu presudu. Spor je trajao pet, šest godina. Na koncu je bio potvrđen Radović, što je Potačić teško podnosio i kako Farlati, koji je sva akta o tom sporu imao u ruci, kaže, želio se svetiti, pa je zadavao velike smetnje kako biskupu tako i novom paroku Radoviću, nu kad nije mogao ništa polučiti, nije mu preostalo nego da se ubije (*quam vivendi finem fecit*).³⁴⁴ Neprežaljivo je, što nam dokumenti, s kojima je raspolagao Farlati, nisu dostupni. On sam kaže, da je do g. 1493. spor toliko narastao, da se ispisao dosije od 450 stranica i da se iz tog materijala vidi ovo: prostranstvo i značaj grada Knina i njegove dijeceze, uloga odličnika a napose građana nižeg reda, suda i uprave. No kako je njemu bilo najviše, do prošlosti, koja se uglavnom odnosi na crkvu, on je sumarno odatle uzeo, što mu se dopalo za njegovo djelo, pa o kninskoj crkvi kaže, da se iz ovih spisa vidi gordost kaptola, koji po broju kanonika i njihovim častima i stepenu dostojanstva nije bio manji od ostalih u Dalmaciji. Dalje kaže, da je u to doba bio kustos, odnosno vikar Andrija Bakaravić, da se iz ovih akata vide plemstvo i crkve, koje su potpadale pod dijecezu i da su neka mjesta imala arcidakona, među kojima se ističe vrlički, pod kojim su bili župnici cijelog vrličkog distrikta.³⁴⁵

Uparedo s ovim Farlati iznosi, valjda iz istog arhivskog fonda, drugi spor u prošlosti kninske crkve. Kada se razmahao pređašnji spor, umro je g. 1490. biskup Nikola, a sedisvakancija je trajala cijelu godinu, pa je kustos i vikar Andrija Bakaravić, koji je upravljao biskupijom, odredio, da župnici plaćaju vanredne namete u novcu, koji bi se imali trošiti za domaćinstvo, obred i nabavu drugog pribora. Upravljači crkava po dijecezi pobune se na to, pa se Grgur Desetović iz Zrmanje, neki Vid i prepošti drugih crkava, naročito vrlički arcidakon, prituže splitskom nadbiskupu, na što generalni vikar nadbiskupije zabrani Andriji ubiranje ovih nameta.³⁴⁶

Dok se još javio spor između građana i kaptola, upravo kad je umro biskup Nikola za vrijeme interne borbe između župnika i vikara Andrije, umre kralj Matijaš, a na izbor novog kralja pošli su delegati sa raznih strana među kojima i sad već odrasli sinovi Perka Taloveca, pa ukoliko su oni još što imali sa Kninom, nije isključeno da su odatle bili delegirani. Inače su iz okolice Knina prisustvovali braća Halapić iz Kamička,³⁴⁷ dosada nepoznato ime.

Smrću kralja Matijaša Korvina nestaje gorljivog turskog neprijatelja, kojemu je izgon Turaka sa Balkana bio životni cilj. Njegova smrt se odmah osjetila na ovim stranama, te Turci već g. 1492. upadaju u Cetinu i ljuto je orobe.³⁴⁸ Venecija sada zaplašena za svoj posjed u Dalmaciji gleda u Kninu, koji je tako reći na turskoj granici, tvrdu kulu na Krajini, pa sad, kao nekoć pred strahom od ugarsko-hrvatskih vladara obraća Kninu veliku pažnju. Godine 1493. mletačka vlada izvještava svog poslanika pri rimskoj kuriji o provali Turaka u Hrvatsku i tu otprilike kaže:

³⁴⁴ O. c. str. 296-7.

³⁴⁵ L. c.

³⁴⁶ O. c. str. 296.

³⁴⁷ Petar Karlič, Izbor i krunisanje Vladislava kralja češkoga za kralja ugarskoga i hrvatskoga, Nastavni vjesnik, XIV, Zagreb 1905, str. 414.

³⁴⁸ Augustin Theiner, Vetera monumenta Slavorum Meridionalium, I, Romae 1863, str. 532-33.

Dok smo vam spremali ova priložena pisma, primili smo od naših rektora iz Zadra pisma, koja sadržavaju neke novosti o Turcima, koji silaze u strane Knina, mjesta u Hrvatskoj pod ugarskim kraljem od veoma važna značaja. Turci su u Dalmaciji učinili veliki pokolj nad plemićima, kako ćete iz priloženog primjerka ovim pismima vidjeti.³⁴⁹ Mlečani dalje nalažu izaslaniku, da obavijesti papu o ovomu i da mu mora pročitati onaj prilog, te da mu izloži čvrsto, kolika je velika važnost Knina, koji se nalazi na granici Dalmacije, a da sultan Bajazid teži da podloži cijelu Hrvatsku, pa neka poslanik od pape traži pomoć.³⁵⁰ Vijest, koja je o Hrvatskoj i o Kninu stigla u Veneciju, odmah prenosi izaslanik grada Milana u Veneciji, Tadija Vimercati milanskom vojvodi, pa kaže, da mu je dužd pri odlasku rekao, da je dobio obavijest iz Zadra, kako su se Turci utaborili kod nekog utvrđenja u Hrvatskoj, koje se zove Knin, a da su ljudi, koji su se nalazili u tvrđavi, držeci, da se radi o malom broju Turaka, izišli na Turke te su ih Turci pobili do jednoga, a bilo ih je oko sto i pedeset.³⁵¹ Petnaest dana poslije Mlečani javljaju svom izaslaniku na papinskoj kuriji, da su se Turci utvrdili oko Knina.³⁵²

Prvi susret s Turcima u ovom kraju zabilježen je g. 1415., kad su prodrli u šibenski okoliš i zauzeli kraljevski grad Zvoničac (danas Zvonik kod Mirilovića) i u nj zatvorili zarobljene žene i djecu.³⁵³

Zvoničac je bio uz Nelipićeve teritorij na južnom dijelu kninskog komitata, pa je prema tomu stradao i kninski okoliš, jer se kroz njega prihodilo u okolicu Šibenika, no sam Knin je mogao ostati pošteđen. Isti takav prohod, vidjesmo, ponovio se g. 1432., kad su Turci došli do Srime, no ne znamo поближе, što je oko Knina stradalo i da li se što pod njim dešavalo. Svakako je jasno, kad je g. 1469. postradao franjevački samostan, koji je, vidjesmo, bio izvan zidina kninske tvrđave, da to nije bio jedini objekt na udaru, a naš izvještaj nije potpun, jer se odnosi samo na franjevačke samostane, te se drugo ne nabraja. Prema tomu ovo je prvi pouzdani podatak, da su na tlo kninskog podgrađa ugazili Turci g. 1469. No sve su to mogli biti ili su bili naleti i već je to dovoljno, da se nezaštićeno pučanstvo po selima stane gibati. Ali g. 1493. tursko kopito se zaustavi čvršće u oklici i njihove se čete utabore kod samog grada, da ga opsjedaju. Budući da se ovaj izgubljeni izvještaj spominje neposredno prije i poslije, nego što se u dokumentu navode nove prilike oko Knina, vjerujem, da se onaj pokolj plemića odnosi na kninsku okolicu. Na svaki način godina 1493. ostavila je duboku razdjelnicu u životu Knina, iako su se branioi održali.

Godine 1497. Turci nakane izvršiti veliki zalet do Ljubljane i Furlandije, a kako nisu imali Knina u svojim rukama, stali su na brzinu graditi neku

³⁴⁹ Šišić koji je imao u ruci ova pisma tvrdi, da ovog priloga tu nema, Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s turcima, II, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 38, Zagreb 1937, str. 163

³⁵⁰ L. c.

³⁵¹ Šišić, O. c. str. 163-4.

³⁵² O. c. str. 165.

³⁵³ Ljubić, Listine, VII, str. 207-8.

utvrdu blizu Vrane, koju su orijentirali prema Kninu.³⁵⁴ Iz ovoga se vidi, da su htjeli imati čisto zaleđe, pa su se bojali, da ne budu iz Knina napadnuti i zato su sagradili i onako orijentirali ovu tvrđavu, što potvrđuje, da je u Kninu bila jaka posada. Uistinu tada je u njemu bio ratoborni banovac Marčinko jamačno s pojačanom posadom, što je moralo uvjetovati iskustvo iz g. 1493. i oprez od ponovnog turskog napada. Fabjanić ovaj dolazak Turaka stavlja u godinu 1498. i kaže, da je to preludij u Bajazidove namjere protiv Venecije i Ugarske i da se masa vojske sručila sa bosanskih brda sve do mora prešavši preko kninske i šibenske dijeceze s takvim terorom, da su stanovnici, nemoćni da se obrane od iznenadnog napada, potražili spasa bijegom na otoke i otočiće.³⁵⁵ Godina 1499. prođe u znaku grčevitih priprema za obranu, pa radi velike važnosti utvrđenja Knina, Sinja i Ostrvice kralj Vladislav II. postavlja u njih posebne gubernatore.³⁵⁶ U Knin dolazi hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban Ivan Korvin, čim je čuo da nadiru dvije turske vojske. On doskora javlja rektorima Zadra, da jedna turska vojska nemilo pljačka šibenski teritorij, a druga u potpunosti robi i pustoši distrikt Prominu i odatle izvlači najveći plijen. Ban je odmah iz Knina poslao vojsku, koja je dohvatila obje turske tako, da se jedva koji Turčin spasio, a oteli su im čitav plijen i oslobodili sve stanovnike, koje su Turci pohvatali, da ih sa sobom povedu.³⁵⁷ Malo dana poslije Turci opet provale i nađu se pod Kninom, no ne opreme posla tako, da je Skender-paša sa 2000 Turaka produžio prema sjevernoj Dalmaciji, opljačkao ju je i zauzeo Mali Zemunik.³⁵⁸ Skender-pašu doskora zamjeni drugi paša, te pode prema Kninu, gdje se utaborio 4 milje daleko od njega, na što zaderski rektor stane poduzimati mjere za obranu Nadina.³⁵⁹ Međutim je ban bio već napustio Knin i otišao u Zagreb. Njegovu odsutnost iskoriste Mlečani, koji su bili jako zabrinuti za svoj posjed, pa stanu sindici i knez Zadra iz predostrožnosti obilaziti Vranu, Nin, Novigrad i Nadin, a u sam Knin pošalju straže, ali ih stanovnici Knina nisu htjeli primiti, dok ne doznaju Korvinov stav prema ovom koraku Venecije.³⁶⁰ Venecija se na to zadovolji s obavještenjima o kretanju i namjerama Turaka, koja će im iz Knina biti poslana,³⁶¹ pa odmah krene glasnik u Zadar s povjerljivim pismom, u kojemu je javljeno, da Skender paša u Bosni sakuplja vojsku s namjerom, da napane mjesta ugarskog kralja, a da zapovjedništvo posade sumnja, da će im Korvin moći dati pomoć, iako su ga obavijestili u Zagreb, da Turci namjeravaju udariti na Knin i druga mjesta Banadega.³⁶² Čini se, da su zapovjednici Knina tražili pomoći od Zadra, jer nalazimo, da su Zadrani dali glasniku tri barila praha.³⁶³ Međutim su Zadrani uspjeli da proture svoje straže u

³⁵⁴ Marin Sanudo, Diarii, Arkiv za poviestnicu jugoslovensku, V, Zagreb 1859, str. 12.

³⁵⁵ Donato Fabianich, Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione fino a' giorni nostri, I, Zara 1863, str. 239.

³⁵⁶ Sanudo, O. c. str. 19.

³⁵⁷ O. c. str. 25-6.

³⁵⁸ O. c. str. 42.

³⁵⁹ O. c. str. 51.

³⁶⁰ O. c. str. 53.

³⁶¹ O. c. str. 54.

³⁶² O. c. str. 66.

³⁶³ L. c.

Knin, valjda pomoću darova banovcu Marčinku, koji im sad javlja po glasniku, da on te straže drži u Kninu bez naređenja Ivana Korvina, no da ih dalje ne može držati, dok Zadranu ne pošalju izaslanika Korvinu i dobiju od njega pristanak. U ovo vrijeme banovac Marčinko je po nalogu Korvinovu na čas napustio Knin i pošao sa pedeset konjanika u Ostrvicu da pregleda banova mjesta. Marčinko je odatle javio u Zadar, da Skender paša zaista okuplja vojsku, s kojom će navaliti na ove krajeve. Usput je podvukao, da će ostati nekoliko dana u Ostrvici, pa nudi zadarskim rektorima tj. Veneciji uslužnost i naglašava, kako drži u svojim mjestima njihove straže, za što nema dozvole od svoga bana. Rektori Zadra kao da su shvatili, da Marčinko ovim iznudi darove, izašalju Marčinku Ivana Tetrika, da mu na svemu zahvali, te mu pošalju neznatne stvari na utaženje ličnih slabosti (šećera, papra i slatkiša!).³⁶⁴ Kad je Tetriko, koji je valjda s Marčinkom pošao u Knin, tu zatekao Korvinov negativan odgovor u pogledu držanja straža u Kninu, te kad se povratio u Zadar, obavijestio je rektore, kako mu je Marčinko rekao, da više ne može držati u Kninu čak ni mletačke glasnike, jer da mu tako naređuje ban Korvin. Ali da će on zato, kad budu nadirali Turci, dati alarmni znak, no ne bombardama, nego vatrom.³⁶⁵ No odsustvo banovo imalo je i drugih razloga. Ban je napustio Zagreb i došao u Bihać na krštenje svoga sina, a Skender paša je za tu prigodu poslao darove zato, da mu Korvin pusti slobodan prolaz, da napane Veneciju na drugoj strani, u Furlandiji.³⁶⁶ Vijest o pregovaranju Korvina i Skender paše donio je u Zadar i Tetriko na spomenutom povratku iz Knina i još je saznao, da su Turci preko Kožulovca došli 15 milja povrh Knina i da kane nanijeti štete zadarskom kotaru.³⁶⁷ Ustvari je o ovim pripremanjima Turaka već bio javio iz Knina pouzdanik, dok su ga još mogli Zadranu držati u Kninu. On javlja, da se Turci skupljaju u Vrhbosni i da će krenuti na Nadin i Vranu, koju je tih dana upravo zadesio težak požar, u kojem je izgorjelo 310 kuća.³⁶⁸ Domalo se Tetriko nađe opet u Kninu, odakle augusta mjeseca javlja u Zadar, da se Turci zaista okupljaju u Vrhbosni, a viceban također javlja, da će Turci doći ili odmah ili da uopće ne će doći.³⁶⁹ Malo zatim banovac javlja iz Knina u Zadar potanje: Skender paša je sakupio 16-20.000 ljudi, viceban je isturio neke ljude, a već su se Skenderovi Martolozi uputili, pa ne zna, da li će udariti na Zadar, ili na Jajce ili na Istru ili na Furlandiju. O pripremanju četa u Vrhbosni obavijestio je također i kninski kastelan Pavao Mišljenović.³⁷⁰

Marčinko je spomenuo, da su prema Bosni bile isturene neke čete, pa su možda one uočile, da tamo ima ranjivih strana i s tim se može dovesti u vezu nakana Marčinkova, da udružen s Poljičaninom vojvodom Žarkom Dražojevićem g. 1500. prijeđe Cetinu, zaleti se do Bistrice (Livno) te zarobi

³⁶⁴ O. c. str. 76-7.

³⁶⁵ O. c. str. 81.

³⁶⁶ O. c. str. 77.

³⁶⁷ O. c. str. 81.

³⁶⁸ O. c. str. 78.

³⁶⁹ O. c. str. 84.

³⁷⁰ O. c. str. 86.

³⁷¹ O. c. str. 107.

18 Turaka, koji su im išli u susret i s njima 30 konja, pa se s tim plijenom Marčinko i Žarko povrate u Knin.³⁷¹ Banovac se ove godine još dva puta zaletio na tursko područje. Prvi put u kolovozu opet skupa s vojvodom Žarkom i još s knezom Kožulom iz Ostrvice, pa s Marinom Dudašićem, a snagom od 300 konjanika. Provalili su sve do Rakitnoga i zaplijenili 4000 sitnozubate stoke, 900 goveda, 110 konja, a 50 ljudi su zarobili.³⁷² Drugi put u studenom Marčinko i Žarko poplijene 4000 sitne stoke, 2000 goveda te zarobe 16 ljudi.³⁷³ Iz Knina banovac opet javlja u Zadar, kako je Skender paša bio spreman da napane zadarski kraj, ali su ga spriječile velike kiše.³⁷⁴ Odmah zatim javlja ponovo i još više slabi vjerojatnost o napadu na zadarski kraj tim, što Skender pašin sin mora pokrenuti čete u drugom pravcu, u pomoć Turcima, koje su Ugri potukli kod Smedereva. Ujedno javlja, da kreće u Ostrvicu, gdje će održati sastanak s rektorima Zadra.³⁷⁵ Bit će da je na ovom sastanku uglavljeno mletačko sudjelovanje u izdržavanju straža, koje uzdržava Hrvatska odnosno viceban, a zaista one podjednako služe sigurnosti obiju strana. Sada se uredi tako, da umjesto vlastitih straža, koje su Mlečani nastojali pridodavati stražama u Kninu, a i po drugim mjestima Hrvatske, doprinose u novcu uzdržavanju hrvatskih straža. Ali se to plaćanje u praksi provodilo s poteškoćama, pa kad je jednom Tetriko pohodio hrvatske straže, potužili su mu se stražari na neplaćanje njihove službe i za primjer su naveli, kako neki Pavao Katić nije bio isplaćen za nekoliko mjeseci, te će se Katić potužiti vicebanu.³⁷⁶

Kritični momenti izdižu Knin na pozornicu, u koju su bile uprte oči iz dalekih strana, pa novostvorenom situacijom u najjačoj točki pograničja Knin postaje u neku ruku centrom obavještajne službe. Svo učestalo gibanje zadarskih izaslanika, straža, kurira nije drugo nego otvorena obavještajna služba u momentu korisna i poduprta od zapovjedništva Knina. Ali s druge strane ubacuju i Turci svoje ljude. Banovac Marčinko g. 1501. hvata i utamničuje jednog franjevca s dvojicom kršćana, nekog Zadrana i negog Ugra, koju je dvojicu Skender paša bio zarobio. Oni su nosili na prodaju crkvena ruha i druge crkvene stvari, a to je bila maska, jer im je prava namjera bila, da ispitaju situaciju u Zadru i Vrani.³⁷⁷

Godine 1501. nalazimo u Kninu uz Marčinka i drugog banovca, Ivana Simonovića, porijeklom iz Krbave. Po tomu, što jedan i drugi viceban posebno od Zadrana traže istu stvar, može se naslućivati neslaganje među njima; stara praksa osobito u najkritičnijim momentima. Ovu slutnju bi potkrijepila činjenica, što je još iste godine ban Korvin naredio, da se Marčinko utamniči i baci u okove.³⁷⁸ To je smirilo Marčinkova brata, koji je bio u Kninu, i valjda osjećajući banovčevu zaštitu, često ugrožavao okolicu Zadra. Čini se, da je istom prigodom maknut i Simonović s položaja,

³⁷² Anonimus, Il conte Žarko Dražojević, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, IV, Spalato 1881, str. 116.

³⁷³ Idem, *ibidem*.

³⁷⁴ Sanudo, *Diarii*, str. 140.

³⁷⁵ O. c. str. 141.

³⁷⁶ O. c. *Arkiv*, VI, Zagreb 1863, str. 162.

³⁷⁷ O. c. str. 163.

³⁷⁸ O. c. str. 198.

jer još iste godine, nalazimo dva druga banovca: vojvodu Kožula i Pavla Štrbca, obojicu iz Ostrvice.³⁷⁹

Ove godine izgledalo je, da će se prilike u Kninu i u sjevernoj Dalmaciji poboljšati, jer se na zadarskim međama očekivao ban Ivan Korvin s pješadijom i konjicom u namjeri da odatle navali na Turke. A posebno traženje banovca Marčinka i Simonovića sastojalo se u tomu, što su se obratili na zadarske rektore i tražili da pripreme stradiote, pa da skupa krenu na Turke, ali rektori odgovore, da to ne mogu učiniti bez dozvole Republike.³⁸⁰ No Korvinovu koncepciju ofenzive zaustave Turci, koji su sami imali na umu ofenzivu na Šibenik i Zadar. To je banu javio jajački banovac kao i to, da će to biti do koji dan, jer da Turci već sakupljaju vojsku u Bosni. Ban Korvin na brzu ruku stane organizirati vojsku dajući tajne naloge svim podanicima, da se na to pripreme i da skupe 1000 konjanika i 2000 pješaka, te ostane pri koncepciji, da Mlečani pridruže ovoj snazi svu svoju konjicu u Dalmaciji.³⁸¹ Sam pošalje 800 konjanika, da istočno od Knina ugrožavaju Turke u Bosni.³⁸² Nema nikakve vijesti o odluci Venecije u pogledu ujedinjavanja i pridržavanja konjice, ali iz poruke banovca Štrbcina saznaje se, da je ipak uspjele okupiti neku vojsku. On naime kaže, da se Turci okupljaju u Vrhbosni, ali da ne znaju, na koju će stranu krenuti i drži vjerojatnim, da se sakupljaju zato, da zaštite svoja mjesta, jer su možda predosjetili, da je »naša« vojska sakupljena i spremna. Po ovom izrazu »naša vojska« dade se naslućivati, da su Mlečani ipak pridružili nešto konjice. Ali banovac Kožul, koji je u Ostrvicu došao iz Knina, javlja Zadranima, da su Turci zauzeli 20 napuštenih utvrda i da se njegova vojska ne može naći na bojnopolju s njima.³⁸³ Banovci su, kako se vidi, okupljali vojsku svaki pod svoj stijeg. Međutim Kožul u pismu nastavlja dalje i utješno. Javlja, kako mu je došao kraljev službenik od vojvode Korvina i da mu je izložio, kako će kralj doći s ogromnom vojskom, u kojoj će biti i carske (austrijske), pa da će još s drugim vojskama udariti na Turke. Dalje, da je jedan carski službenik već došao u Bihać da ispita putove i da se nada, da će on produžiti do Knina. Kožul završava obavijest, da su sva gospoda udružena da se bore protiv Turaka.³⁸⁴

Međutim prije ikakva pokreta izazvaše turske vojske borbu na više strana (Srbija, Bosna). Korvin se zabavio u borbama u Bosni, a iste godine dio onog odreda od 800 konjanika, što ih je isturio Korvin, kojemu su se pridružili banovci i Žarko Dražojević u ukupnom broju od 900 konjanika i 300 pješaka, prodre u Hercegovinu i po uspješnom okršaju upljačka bogat plijen. No pri povlačenju iznenada na njih navale Turci pojačanom snagom, da su morali ostaviti sav plijen, a Korvinovi ljudi se rasprše i pobjegnu u brda, dok je Žarko bio ranjen, te se povukao sa malim preostatom svojih ljudi. Ugarske trupe su bile skoro uništene, a stradali su mnogi mletački stradioti, po čemu vidimo, da je Venecija zaista pridružila nešto konjice na ono banovo tra-

³⁷⁹ O. c. str. 214.

³⁸⁰ O. c. str. 196.

³⁸¹ O. c. str. 198.

³⁸² O. c. str. 207.

³⁸³ O. c. str. 214-15.

³⁸⁴ L. c.

ženje. Anonimni pisac nalazi u predlošku uzrok porazu i iznosi, da je do njega došlo zbog lošeg vođenja kapetana. Dva hrvatska vicebana izgubila su u bici duh, te su okrenuli leđa, a za njima to učine sve poglavice mletačkih trupa osim Martina Budišića, koji je ostao zarobljen. U porazu je pokrilo zemlju samih konjanika pet stotina.³⁸⁵

Koncepcija o velikoj ofenzivi na Turke se rasplinula, jer se umjesto koncentriranog prodora vojska razlila na razne strane. Za ove krajeve poraz u Bosni bio je osjetljiv s tolikog gubitka ljudi i moralnog udara u onakoj oskudici vojske. Zato kad je trebalo poduprijeti koncentriranu navalu Korvina, erdeljskog i temeškog vojvode iduće godine, oba vicebana iz Knina nisu mogli sakupiti više od 400 konjanika, s kojima uđu u Bosnu, zapale neki grad, sakupe stoku i odatle povedu sobom 50 ljudi. Pri povraćaju susretnu 40 Martologa, koji su se upravo vraćali s plijenom iz Cetine, pa izbave taj plijen, a neke Martologe sasijeku na komadiće.³⁸⁶ Uzvrat nije bio uskraćen: rujna mjeseca 2600 turskih konjanika prelazi Cetinu, pa dođu pod Knin, te sa sobom odvedu 50 ljudi i 3000 glava stoke.³⁸⁷ Dalja neprijateljstva prekinu pripreme za primirje, koje su poslije duga natezanja sultan Bajazid i kralj Vladislav II. uglavili 20. VIII. 1503. Rok primirja je bio ugovoren na 7 godina, a pred izmak se opet produžio 6. VII. 1510. godine. Vidjeli smo, da se na ovom pograničju primirje nikad nije do kraja poštovalo, ali su okršaji ovaj put ipak bili rjeđi. Tako je u dokumentima registriran samo jedan nalet Turaka kod Knina kroz prvi rok primirja, i to g. 1504. Tada je u Knin došao herceg Korvin, no ne s naročitim brojem vojske, a spomenuo se samo u jednom okršaju, kad je valjda izletio iz tvrđave, te izišao ususret Turcima, koji su pljačkali po okolišu. Tom prigodom je upao u Tursku zasjedu i umakao Turcima tako reći iz ruku. Turci su tada opet opljačkali kraj i odveli sa sobom stanovnike.³⁸⁸ No bana je u Kninu spopala groznica, od koje je doskora umro u Krapini.³⁸⁹

Naravno, da je primirje značilo samo predah i hvatanje vremena za pripreme, koje vode u rat. U tom znaku još iste godine državni sabor Ugarske donosi proračun, iz kojeg se vidi, da se hrvatskim velikašima, a naročito pograničju određuje novac za obranu. Tu se navodi, da je npr. vojvodi Kožulu za držanje vojske određeno 250 forinti, kninskom biskupu 250, a plemićima, koji su se sklonili u Knin 400. Dok se daje potpora podgrađu Knina u iznosu od 200 forinti, a za uzdržavanje straža 400 forinti.³⁹⁰ Iz ovoga vidimo, kako je kninska okolica postala zaista nesigurna, kad plemići napuštaju svoja sijela i sabijaju se u Knin. Međutim veći iznos daje se za fortifikacije, pa Knin dobija 4000 forinti, od čega je polovica raspoređena za obnovu varoši Knina i za Kapitul, a polovica za iskop jarka, kojim bi se dvije vode imale povezati.³⁹¹ U jednom dokumentu navodi se iznos plaća, koje pojedinci primaju

³⁸⁵ Anonimus, Il conte Žarko Dražojević, str. 116.

³⁸⁶ Sanudo, O. c. str. 224.

³⁸⁷ O. c. str. 227.

³⁸⁸ O. c. str. 290.

³⁸⁹ Klaić, Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, II. dio, 3, Zagreb 1904, str. 233.

³⁹⁰ Klaić, O. c. str. 235. — Isti, Knin za turskog vladanja, Vjesnik hrvatskog arheološkoga društva, XV, Zagreb 1928, str. 257-8.

³⁹¹ Klaić, L. c.

za održavanje obrane, pa se iz toga može izvući neki raspored u kninskoj okolici. Tu se spominju kninski Vlasi, koji su vjerojatno branili sela naročito oko Zrmanje i Vlasi Pavla Čubretića u pograničju (Vrlika). Daju se iznosi za uzdržavanje vojske: Šimunu Kegleviću (Kegalj na Zrmanji), Nikoli Benkoviću (Plavno), Ivanu Forčiću sucu (Knin), Kučiću kastelanu Knina, pa stražama u Razvađu i Ramljanina i zatim stražama na Otoku uz Ključ, za koji se kaže, da nikad nisu mogli pronaći, gdje se taj Otok nalazi.³⁹²

Iako je sada vladalo relativno zatišje, ono nam dolazi kao smireno more, da se u njemu vidi što su sve otprilike razorili i nanijeli valovi dugotrajnog nevremena. Već smo se susreli s komešanjem pučanstva još za turskog naleta sredinom XV. stoljeća. Fabjanić na osnovu dokumenata kaže, da je stanovništvo, doduše više okolica Šibenika nego Knina, tražilo zaštite na otocima. Mi nikad dotada ne susrećemo, da se neko iz okolice Knina selio u druge krajeve. Opasnost je najviše prijetila otvorenim selima, jer se prve faze navale manifestiraju u zaletima Turaka, kad stradaju otvorena sela, već poradi pljačke materijalnih dobara i ljudstva, koje je neprijatelju dohvatnije u selu, pa tako stradaju seljaci, a plemići neprivezani radom za zemlju kao seljaci i imajući sredstva za život bježe u bližnja utvrđenja, te smo ih susreli u samom Kninu. Iako se ne može na jednom slučaju izvoditi čvrst zaključak o nekom općem gibanju, mi ipak možemo otpočeti jednim primjerom, zato što za njim dolaze drugi, koji ga naknadno analogijom potvrđuju osobito zato, što svi slučajevi imaju uzroka u istim okolnostima. Naime god. 1483. mi u Bihaću nalazimo ne kao službenika, nego kao običnog svjedoka, nekog Vuka Bezavinića, za kojeg se kaže da je iz Kosova.³⁹³ On je napustio svoj kraj i duže se nalazio u Bihaću, kad je došao u priliku da svjedoči u sudu, koji je izvan njegova područja. Dvije godine poslije poznati Juraj Martinušević seli iz ovih krajeva u Ugarsku. God. 1501. u Zadru Mandalena i sinovi joj Antun i Luka prodaju vinograd, koji se nalazi u Bodulištini u okolici Zadra. Za Magdalenu se kaže, da je udova majstora Andrije kovača iz Knina.³⁹⁴ Iste godine opet u Zadru nalazimo Luciju i brata joj Antuna pk. Jurja kovača iz Knina, da prodaju vinograd u istom mjestu.³⁹⁵ A g. 1510. Draga ud. Tome Radikovića daruje vinograd i masline Petru Martiću iz Knina, koji je bio prerađivač koža u Zadru.³⁹⁶ Početkom XVI. stoljeća dakle već susrećemo Kninjane u Zadru, koji su tu ustaljeni, raspoložu već nekretninama, što znači, da su došli u Zadar, prije nego ih dokumenti spominju, ali ne mnogo godina prije, kad se živo zna i spominje, da su iz Knina. Ovo su samo zatečena imena u dokumentima, koja su objavljena, a koja potvrđuju migraciju iz Knina i okolice i mi moramo još pomišljati na one, koji se nalaze u neobjavljenim dokumentima kao i na to, da su mnogi izgubljeni propašću dokumenata i da je najveći broj onih, čija imena nisu

³⁹² Lajos Thalloczy-Antal Hodinka, Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum, I, Budapest 1903, Monumenta Hungarica historica XXXI, str. 16-19.

³⁹³ Lopašić, Bihać i Bihačka krajina, Zagreb 1890, str. 299.

³⁹⁴ Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii ladre, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 42, Zagreb 1949, str. 320.

³⁹⁵ O. c. str. 332.

³⁹⁶ O. c. str. 315.

nikad bila bilježena, a to su odreda seljačka. Uzevši u obzir onu tursku opsadu Knina g. 1493., koja je preteča bitke na Krbavskom polju i pokolj učinjen u okolici, koji se ne odnosi samo na plemiće, jer se plemići u dokumentima navode, budući da se u to doba o drugima ne vodi mnogo računa, shvatit ćemo, da je ispred povadenih sabalja masi bio jedini spas u bijegu, i zato možemo zaključiti, da je u nizu dosadašnjih turskih narstaja pučanstvo iz kninske okolice najviše selilo oko g. 1493. To se vidi i po tomu, što zamire sav javni život.

Kninski vrhovni sud se više nikad ne spominje, a samo se g. 1504. spominje sudac Ivan Forčić kao vojni funkcioner, pa ono što se navodi, da je sudac, još ne potvrđuje, da je tada sud bio aktivan; on je taj naziv mogao nositi od ranijeg doba, ili je čak mogao biti sudac nižeg, a ne vrhovnog suda. Poslije godine 1493. ne spominje se ni viceban u kakvoj civilnoj funkciji, nego isključivo u vojničkoj. Sva se nastojanja usredotočuju na obranu i obrana prožima sve, pa i sam biskup uzdržava 25 konjanika. Od starih institucija jedino u kaptolu nalazimo preostatke nekadašnjeg javnog života. Tu g. 1494. Juraj Mikuličić posinjuje svoga šurjaka Ivana Keglevića i prodaje mu razna imanja među kojima Prgojce i Dvorac u kninskoj županiji, te kaptol uvede Keglevića u posjed.³⁹⁷ Godine 1497. kralj Vladislav nalaže kaptolu, da osnaži darovštine nekad dane Nikoli i Ivanu Frankopanu.³⁹⁸

Ovo što smo naveli, to su posljednji znaci javnog života u Kninu, koji se možda nepresječenom niti povlačio od vremena hrvatskih vladara do pod konac XV. stoljeća. Česti ratovi i turske provale pretvorili su banove u vojna lica, koja se zadržavaju po bojištima, zato nemaju stalnog sijela, u Kninu njihovu političku vlast zamjenjuju banovci, no i njih zahvaća vrtlog neprestanog ratovanja, pa se preobrazuju u vojskovođe i sve manje čujemo za njihovu djelatnost u drugim poslovima. Snažni poremećaji s turskih navala sile narod na seljenje i u takvim prilikama sve, što ostaje, usmjeruje organizacione snage u obrambene svrhe, te odumire, ono, što s tim nije u vezi; nestaje posljednjih preostataka županijskog uređenja, pa vrhovnog suda i državnog notarijata, da se ugase posljednji znaci višestoljetne prijestolnice.

U razdoblju primirja utvrđen je položaj na Kapitolu oko crkve sv. Bartolomeja. To je izvršeno g. 1504. zastalno onom pomoći od 2000 forinti, a vrijeme utvrđivanja potvrđuju dva dokaza: ugrađeni stećak, koji se u bedemu vidio sve do g. 1942., kad je zid porušio okupator i Merkatorov atlas, u kojem se g. 1632. nalazi uvršten Kapitul kao fortifikacija.³⁹⁹ Sam položaj Kapitula malo ili ništa ne doprinosi kninskoj tvrđavi i nije bio s njom fortifikacijski povezan. To utvrđenje služilo je samo za sebe, pa držim, da je za jednog zaleta Turaka postradao kaptol ispod kninske tvrđave i da se zatim preselio u crkvu sv. Bartolomeja, te se odatle položaj naziva Kapitul, koji se poslije i utvrđio. Stoga kaptol daje života, pa g. 1506. vidimo, da se javlja u Skradinu kao tumač bana Andrije Bota jedan lektor kninskog kaptola.⁴⁰⁰ A g. 1509. nalazimo kninskog kanonika Andriju kao sekretara

³⁹⁷ Lopašić, O. c. str. 146-7.

³⁹⁸ Lopašić, Spomenici Tržačkih Frankopana, str. 327-8.

³⁹⁹ Gunjača, O položaju Kninske katedrale, str. 49, 53.

⁴⁰⁰ Miagostovich, O. c. str. 58.

⁴⁰¹ Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, I, Zagreb 1876, str. 109.

istog bana.⁴⁰¹ Opustošeni Knin i prorijeđeno pučanstvo snade g. 1505. još i teška glad, koja je harala »v Zadri i po svoj Dalmaciji i po svemu svitu«⁴⁰², k tomu je 1510. godine malo manje od polovice naroda umrlo od kuge.⁴⁰³ Iz kninske okolice iseljeni Marko Mišljenović-Horvat iz Kamičca, valjda brat onog kninskog kastelana Pavla Mišljenovića, postaje kastelanom Budima i prisustvuje poznatom saboru g. 1505. na Rakoškom polju,⁴⁰⁴ a iduće godine zamjenjuje svrgnutog bana Franju Balašu od Gjernata i postaje suban Andriji Botu od Bajne.⁴⁰⁵

Pred izmak primirbenog roka stane knez Kožul kod Knina g. 1510. pregovarati s knezom i kapetanom Šibenika o obrani ovih krajeva. No uto se primirje produžilo, ali pogranične Turke, valjda pripremljene za navalu, kad prvi rok svrši, ovo nije omelo, pa je već 3. V. 1511. kraljev dvorjanik Blaž Raškaj u ime kraljevo na saboru u Budimu mogao izjaviti, da Turci neprestano nasreću prema Kninu i na druga mjesta u Hrvatskoj, te da će cijela Hrvatska biti izgubljena, ako se sabor ne pobrine za pomoć.⁴⁰⁶ Godine 1510. haračilo je pod Kninom do 1000 turskih konjanika, te se govorilo, da su Turci uhvatili vicebana Hrvatske s nećakom bana Andrije i jednog drugog plemića, koji je zapovijedao s četom od 30 konjanika.⁴⁰⁷ Turski pritisak nije popuštao, a kralj, nemoćan da što poduzme, moli Veneciju preko pečujskog biskupa, da se pobrine za potrebe Knina, Klisa i Sinja, te biskup daje obol od 600 dukata u tu svrhu.⁴⁰⁸ Već siječnja 1513. nalaže mu u Budimu palatin i ban Emerik Peren, da skoči u pomoć Kninu, jer je čuo, da su ga Turci opsjeli, pa mu naređuje, da skupi sve pješake pa Slavoniji, te da podigne na noge sve, što može, i da što prije odu Kninu u pomoć ne zazirući od napora i troška.⁴⁰⁹ Ne znamo, da li se zaista tada što pod Kninom dešavalo, ali je pouzdano, da je iste godine utvrđenje »Sdrigna« palo u turske ruke, iz kojeg sada, kako dokumenat kaže, prijeti opasnost Omišu i da Turci nastoje ići prema Kninu i Klisu.⁴¹⁰ Uzevši ove okolnosti Omiša, Klisa i Knina onda onaj »Sdrigna«, ne može biti drugo nego pogrešno pisani Sinj, jer samo njegovo zauzeće uvjetuje opasnosti za sva navedena mjesta. Međutim u veljači g. 1514. sruči se 10.000 turske vojske na Knin. Posada je pala u duboku krizu, kad je, kao da je izbezumljena, zaboravila na to, da Krka od Skradinskog slapa uzvodno nije plovna, pa tražila od Šibenika pomoć od nekoliko brodova, koji će nakrcani ljudstvom otploviti uz rijeku. Šibenski knez Donado im je odgovorio, da rijeka nije plovna, a u Veneciju je javio, da Turci hoće da dobiju Knin, koji je važan prolaz za ugarskog kralja.⁴¹¹ Nu već 10. III. zna se u Zadru, da su se Turci sa posade podigli, ali i to,

⁴⁰² Ljetopis fra Šimuna Klimentovića, Arkiv za poviestnicu jugoslavensku, IV, Zagreb 1857. str. 31.

⁴⁰³ Dispazzi di Pietro Pasqualigo, Ed Ljubić, O. c. str. 125.

⁴⁰⁴ Kukuljević, Jura regni I/2, str. 255.

⁴⁰⁵ Klaić, Povjest Hrvata, II/3, str. 234.

⁴⁰⁶ Klaić, O. c. str. 246.

⁴⁰⁷ Dispazzi di Pietro Pasqualigo, 125.

⁴⁰⁸ O. c. str. 130.

⁴⁰⁹ Matija Mesić, Grada mojih razprava u »Radu«, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, V, Zagreb 1873, str. 159.

⁴¹⁰ Sanudo, O. c. str. 402.

⁴¹¹ O. c. str. 409.

da su zapalili kninsku varoš (podgrađe).⁴¹² U dnevniku Marcantonija Michiela⁴¹³ čitamo, da su Turci napustili opsadu Knina sa štetom i brukom, pa su zato nametnuli tlaku od 12 aspri po kući u cijeloj Turskoj. No to je bez sumnje zakašnjela i deformirana vijest. Iste godine proćulo se, da se Turci imaju opet navratiti na Knin,⁴¹⁴ ali svi su izgledi, da je ta vijest bila proizvoljna.

Naši historici spominju, da su za ove opsade Turci sretno suzbijeni i da su pod Kninom ostavili 500 mrtvih, a ne daju važnost činjenici, da su tom prigodom Turci zapalili kninsku varoš. To je zadnji udes Knina, što ga je snašao, poslije nego se pućanstvo decimiralo seljenjem, glađu, kugom i sabljama; poslije nego mu je ekonomska podloga otimanjem plodina i stoke propala. Tako Knin od opustjelog naselja g. 1514. postaje još i garište, u kojem je sve okonćano, pa se iz tolikih razloga nije mogao restituirati nikakav život. Ostala je samo sura tvrđava, koja se dizala iznad pogorjele varoši. I odsada, kad je rijeć o Kninu, rijeć je o sasvim drugoj slici, o njegovu preostatku, o samoj tvrđavi, dakle samo o njegovoj strateškoj važnosti i ključnoj poziciji, koja se s izgubljenih okolnih krajeva još i umanjuje. Pa ni u takvom Kninu sve do g. 1519. ništa ne ćujemo. Tada drži Stjepan Posedarski govor u Rimu, u kojem iznosi zasluge Ivana Torkvata, za kojeg kaće, da mu je kraj (Krbava) opustio, a da svejedno vodi brigu za Knin i Klis, što zanemaruju oni, kojima je to dućnost.⁴¹⁵ Na prilike u jućnim krajevima Hrvatske osvrće se Ivan Mauro kapetan trirema, te g. 1520. piše u Veneciju, da su u ovim stranama Hrvatske seljaci oćajni i raspoloćeni da napuste kraj, ako im se ne pomogne, jer trpe mnogo štete od Turaka, a da se inaće sami snalaze, te po selima grade zaklone, u koje pribjegavaju, da bi se zaćtili pred navalama. Dalje, da najveća opskrba treba Kninu, iz kojeg bi se, kad bi u njemu bilo mnogo konjice, mogla obraniti cijela Dalmacija.⁴¹⁶ No kad su neprekidni vapaji na sve strane za pomoć ostali bezuspješni, dozlogrdilo je to kapetanima Knina i Skradina, te se zapute ugarskom kralju i izloće mu, kako se bosanski paša sa 8.000 ljudi sprema na Knin, Ostrvicu i Skradin, a da ta mjesta nisu spremna za obranu. Pred kraljem se još odreknu obrane ovih gradova izrijekom, da bez svoje krivnje ne ćele biti okrivljeni za nevjeru, kako to predviđa državno ustrojstvo (ako panu gradovi u ruke neprijatelju). Kad je to ćuo kralj, osjetio se skupa s dostojanstvenicima nelagodno, te kralj nije htio primiti odreke i upro je svu mogućnost, da nagovori kapetane, da se vrate ćuvanju spomenutih mjesta, te je toboće odredio pomoć od 1000 pješaka i 1000 konjanika.⁴¹⁷ Teško je vjerovati, da je do te ili bar tolike pomoći došlo, jer iduće godine Turci upadaju u kninsku krajinu ne samo da pljaćkaju, nego s ćvrstom namjerom, da zauzmu Knin. Ovakva ćvrsta namjera Turaka ne naiće s druge

⁴¹² O. c. str. 410.

⁴¹³ Ljubić, *Commissiones et relationes*, I, str. 139.

⁴¹⁴ Sanudo, O. c. str. 434.

⁴¹⁵ Dušan Preradović, *Oratio Stipana Posedarskog (1519)*. *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXII, Spalato 1899, str. 190-1.

⁴¹⁶ *Exemplum literarum scriptarum per cl. d. Joannem Mauro uti capitaneo triremium bastardarum*, Ed. Ljubić, *Commissiones et relationes*, str. 156.

⁴¹⁷ *Arkiv za poviestnicu jugoslavensku*, VIII, Zagreb 1865, str. 141.

strane na kompaktnost. Plemići se međusobno optužuju čak i kad traže pomoć protiv Turaka kod pape. Jedva skrpljene čete protiv Turaka ban nastoji iskoristiti i usmjeriti ili protiv svojih ličnih takmaca, a sam branitelj Knina Mihajlo Vojković ostavlja oružje poslano za Knin u svom gradu Klokoču. Već u svibnju 1522. godine upanu Turci u kninski okoliš te se u Kninskom polju odigraju tri bitke,⁴¹⁸ a 3. lipnja javlja Sigismund Weixelberger svim kapetanima u Kranjskoj, kako mu je dotrčala banova straža i javila, da su se Turci s ogromnom količinom vojnika, naprava i bombardara slegli u Knin i da ga čvrsto osvajaju.⁴¹⁹ Ne znamo točno, kako se odigrala ova posljednja bitka za Knin. Dosada se često uzimalo, da je Knin pao g. 1521., a to na osnovu vijesti Ivana Tomašića, koji bilježi »1521« Turci dobiju utvrde Hrvatske: Knin, Skradin i Ostrvicu. Knin je predao Rašanin imenom Dimitrije bez ikakve smetnje.⁴²⁰ No već prema gornjem izlaganju vidimo, da je ova godina netočna. Bit će sasvim pouzdan navod fra Šimuna Glavića, u kojemu stoji: »1522 na 29. maja uzeše Turci Knin i Skradin prvi dan (ponedjeljak) poslije podne, pa poslije isti paša pođe pod Klis i poide malo pošten ispod njega.«⁴²¹ Ova se vijest daje kontrolirati sa dva navoda: Prvo u izvještaju, koji se iz Šibenika šalje u Zadar, 7. VI. kaže se, da su Turci zauzeli Knin sporazumom »a patto«, koji se učinio 28. V. 1522. A drugo, najranije sačuvana vijest o padu Knina očituje se iz koraka Dubrovčana, koji su 6. VI. uputili hercegovačkom sandžaku u Mostar izaslanstvo s darovima, koji će mu čestitati na sretnu povratku njegove vojske iz Hrvatske i na pobjedi, kojom je imperiji turskog cara podvrgao Knin i Skradin.⁴²² Vijest iz Šibenika govori o sporazumu ugovorenom 28. V., što zaista pretihodi ulasku Turaka u Knin dan poslije, kako navodi Glavić, a Dubrovčani već 6. VI. znaju, da je sandžak u Mostaru, pa se sve to slaže i govori nam, da je sandžak napustio Knin, čim ga je zauzeo.

Kninom je bio zapovijedao plemić Mihajlo Vojković iz Klokoča. Klaić navodi, da su tursku vojsku od 25.000 ljudi predvodili bosanski i hercegovački sandžaci, i da su pod Knin doveli mnogo topova. Prema Klaiću ban se spremao da pođe upomoć opsjedniku Knina, pa je bio kivan na Vojkovića, što ga je prije vremena predao, i zato ga, prema nekim vijestima, dao okovana dovesti u Udbinu.⁴²³ Čim su Slunjski Frankopani čuli za Vojkovićev slučaj, odmah su zauzeli njegov Klokoč i u njemu našli municiju, razne bojne sprave i sve topove, koje je kralj poslao za obranu Knina.⁴²⁴

Onaj izvještaj iz Šibenika kaže nam dalje, da je uvjet sporazuma bio, da se spasi posada Knina, dok su Skradinjani pobjegli niz Krku u Šibenik, da se spase.⁴²⁵ Inače su Turci i u Kninu i u Skradinu dobro postupali s onima, koji su htjeli ostati i pustili su ih uživati njihov posjed plaćajući Turcima

⁴¹⁸ O. c. str. 150.

⁴¹⁹ Thalloczy-Hodinka, O. c. str. 138.

⁴²⁰ Chronicon breve regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae, Arkiv za poviestnicu jugoslavensku, IX, Zagreb 1868, str. 24.

⁴²¹ Ljetopis fra Šimuna Glavića, Arkiv za poviestnicu jugoslavensku IV, str. 44.

⁴²² Giuseppe Praga, Resistenze europee all'imperialismo turco nei secoli XV e XVI, Archivio storico per la Dalmazia, XV, Roma 1933, str. 249.

⁴²³ Klaić, O. c. str. 320.

⁴²⁴ Thalloczy-Hodinka, O. c. str. 151.

⁴²⁵ Arkiv za poviestnicu jugoslavensku, VIII, str. 150.

uobičajeni harač.⁴²⁶ I tako poslije punog stoljeća, otkada je počelo zalije-
tanje Turaka u kninsku okolicu, uspije Turcima zavladati Kninom, koji će
u svojim rukama držati punih stopedeset godina.

Iako se za kninski kaptol čulo poslije opsade Knina g. 1493., otada se
nikad više u Kninu ne spominje biskup. Postradali posjedi i nesigurnost,
koja je nastala čestim provalama Turaka, prisilile su ga, da se skloni u
sigurnije krajeve na sjeveru, gdje odavna ima unosna imanja u Cazinu i
Pounju.⁴²⁷ Sada on boravi u Cazinu i pedeset godina gaji nadu u povratak,
no kad je pao Cazin u turske ruke, likvidirao se ustvari svaki preostatak
kninske biskupije, te je ubuduće čast kninskog biskupa samo titularna.
Pored biskupa selio je u ove krajeve i narod iz kninske krajine, pa se tako
g. 1531. spominju u Bihaću službenici »Thomas de Thyninio« i »Michael
Thnyanyn«.⁴²⁸ Toma Kninjanin se u roku od 20 godina spominje još dva
puta u popisu konjanika i pješaka u Bihaću, i to g. 1540.⁴²⁹ i 1551.⁴³⁰ Među
bihačke građane ubrajaju se g. 1547 plemići i vojni službenici Toma Kata-
lenić i Ivan Hlapčić obojica iz Knina, koji su bili svjedoci u sporu za selo
Menić kod Cazina,⁴³¹ a svjedoče opet godine 1549. u pravdi Doroteje Bla-
gajske sa Antunom Bakšićem.⁴³² Godine 1522. zamjenik kraljev biskup iz
Dura izdaje plemićima Ivanu i Šimunu Horvatu za njihove zasluge privi-
legij na sva kraljevska prava posjeda Grabarje u županiji varaždinskoj.⁴³³
Tu se kaže, da su ovi Horvati alias Suselych, zvani de Lukarych, a Sušelj
i Lukar su sela u današnjoj Promini kao i Kamićac, gdje su Horvati-Mišlje-
novići. I još g. 1567. nalazimo Ivana Forčića porijeklom iz Butine vasi kod
Knina u komisiji za ispravak granica u Štajerskoj i Kranjskoj i taj nosi
naslov vicebana.⁴³⁴ Dijaspora Kninjana vršila se u dva pravca: prije uglav-
nom prema primorju, a kasnije na sjever.

Spočetka se hrvatske čete nisu lako pomirile s padom Knina i zato se
odmah u rujnu iste godine zalijeću pod nj, gdje među ostalim zarobe
i samog pašina zlatara, koji je banu Ivanu Karloviću izjavio, kako paša ima
12.000 konjanika i da će s njima krenuti na Graz ili k Soči.⁴³⁵ Ovi protu-
zaleti se prave u nadi, da će uskoro doći do oslobođenja Knina, jer se na
tomu i radilo, pa je po ugovoru od 22. XII. 1522. nadvojvoda austrijski
Ferdinand imao zapremeti Senj, Krupu, Knin, Skradin, Klis i Ostrvicu,⁴³⁶
no od toga nije bilo ništa. Godine 1529. i 1530. zabilježena su još dva zaleta

⁴²⁶ O. c. str. 151.

⁴²⁷ Lopašić, Bihać i bihačka krajina, str. 157.

⁴²⁸ Laszowski, Monumenta Habsburgica, II, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 38, Zagreb 1916, str. 23.

⁴²⁹ Lopašić, Spomenici Hrvatske Krajine. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 20, Zagreb 1889, str. 395.

⁴³⁰ O. c. str. 411.

⁴³¹ Laszowski, O. c. III, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 40, Zagreb 1917, str. 279-80.

⁴³² O. c. str. 339.

⁴³³ O. c. str. 420.

⁴³⁴ Kukuljević, Jura regni, III, Zagreb 1862, str. 37.

⁴³⁵ Thalloczy-Hodinka, O. c. str. 192.

⁴³⁶ Lopašić, Bihać i Bihačka krajina, str. 61.

u kninski okoliš. Prvi put zarobe 24 Turčina i stoke,⁴³⁷ a drugi put došlo je 100 konjanika iz Bihaća do Knina i Cetine, gdje je Ćarambaša Bidojević bio prikupio čete.^{437a} Odmah godine 1523. Turci dolaze da zaštite Knin, odakle sandžak, za kojeg izvor kaže, da je bestijalan, teži napadati Dalmaciju, ali ga sprečava Porta i upućuje ga na hrvatski teritorij.⁴³⁸ U Kninu će Turci vršiti koncentracije snaga, pa je već možda u vezi s time ona izjava zarobljenog zlatara o pohodu na Graz i Soču, a ban Ivan Karlović govori g. 1529., kako su Turci u Kninu sakupili čete, ali da se ne zna, kamo će krenuti.⁴³⁹ Početkom svibnja 1532. Bernardo Balbi knez i kapetan Šibenika javlja, da je Murat vojvoda otišao prema Kninu i da je čuo, kako se u Kninu vrše velike pripreme s mnoštvom konjanika i pješaka, ali da se zapravo ne zna, hoće li nahrupiti u Hrvatsku ili će ići zatim, da u brdima odsiječe Hrvatima putove, ako bi htjeli napadati tursko zaleđe, kad paša bude išao na Beč.⁴⁴⁰ Bit će da su se ove pripreme odnosile na pohod Bihaću, kad su na prilazima turske čete doživjele poraz i ostavile mnogo mrtvih. Na taj je poraz sandžak zapovjedio, da se na znak artiljerije, koja će se paljbom prenositi iz mjesta u mjesto po sjevernoj Dalmaciji i okolišu Knina, sprema svi za oružje sposobni i da se za 8 dana okupe u Kninu snabdjevjeni kruhom.⁴⁴¹ Godine 1537. u Kninu se okupilo 20.000 Turaka u namjeri, da osvoje Zadar, pa se od toga odmah odvojilo 2.000 pješaka i 400 konjanika krenuvši prema Nadinu.⁴⁴² Međutim je Camilo Orsino za Veneciju preoteo Obrovac. Istodobno urbinatski knez se ponudio Veneciji, da će protjerati Turke ne samo iz okolice Zadra nego i iz Knina i stavio je svoje uvjete, koji su se sastojali u vojnoj opskrbi, a ti su bili čedni. No Venecija se nije htjela u to upuštati ograničivši svoje želje, da sačuva Obrovac, te da preotme Nadin i Vranu.⁴⁴³ Kad su Turci naumili osvojiti Bihać opet se operiše iz Knina, pa g. 1566. zapovjednik Ripča Ivan Izačić javlja generalu Lenkoviću, da se na njegov grad spremaju tri turska sandžaka i da Turci skrivaju jednu vojsku u Kninu, a drugu u Sinju i »kako trave bude« udarit će na Ripač.⁴⁴⁴ kod Bihaća. Slično se javlja senjskom potkapetanu, da se turska vojska sprema da dođe u Knin, odakle će krenuti na Bihać.⁴⁴⁵ U tu svrhu se u Kninu uređivao top »deli Margeta«, poznat kao najdotjeraniji i najveći tip turskog topa (Deli Margeta ili Margareta) i još su se pripremala uža za

⁴³⁷ Šišić, *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb 1912, str. 177. — Laszowski, O. c. I. str. 367. — Lopašić, O. c. str. 61.

⁴³⁸ Sanudo, O. c. Arkiv VIII, str. 157.

⁴³⁹ Šišić, L. c.

⁴⁴⁰ Sanudo ap. Rački, *Izvori za jugoslavensku povijest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526–1533*, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 21, Zagreb 1889, str. 140.

⁴⁴¹ O. c. str. 146.

⁴⁴² Francesco Longo, *Descrizione della guerra seguita tra la serenissima republica di Venetia e sultan Solimano imperator de Turchi l'anno 1537*, Ed. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae*, II, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, VIII, Zagreb 1877, str. 121.

⁴⁴³ O. c. 123.

⁴⁴⁴ Ivan Bojničić, *Izvjestja o kretnjama turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI. vijeka*, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, XVI, Zagreb 1914, str. 77.

⁴⁴⁵ O. c. str. 81.

vuču brodova kao i ljestve za navalu na bedeme.⁴⁴⁶ Godine 1571. zabrinuli su se Zadranici na vijest, da su sandžaci Bosne i Skoplja otputovali i ostavili samo male straže, a da su u Knin već došli mnogi majstori artiljerije, te uzeli sve male i oštećene topove i zamjenili ih s velikim, da s njima pođu pod Zadar, pa Zadranici zatraže od Venecije oružja i municije.⁴⁴⁷ Knin kao jako tursko uporište služiti će i za defenzivne akcije Turaka, pa čim koncem XVI. stoljeća počinju dobivati udarce, ovaj centar dolazi do izražaja. Tako g. 1596., kad je Alberti na kratko vrijeme oteo Turcima Klis, te ga Turci stali preotimati, bili su Klis topovima, koje su dovukli iz Knina.⁴⁴⁸ Od kolike je važnosti Knin bio za Turke, ili bolje, koliko su straha od njihova Knina imali Mlečici, najbolje pokazuje izvještaj Zane di Lezze, u kojem g. 1571. kaže, da su Turci zabavljeni na Levantu, ali kad bi odatle htjeli krenuti svoje snage na ove krajeve i kad bi počeli tući artiljerijom od Knina dalje, ne bi bilo nijednog mjesta u Dalmaciji i Albaniji, koje ne bi obuhvatio golem strah.⁴⁴⁹

Kao što je uz strateški značaj Knin bio važan centar do turske okupacije, tako i pod turskom dominacijom postaje sijelom Ličkog i Zakrčog sandžakata, koji je osnovan oko g. 1580. s punim imenom sandžak Lički i Krbavski i Zakrčki (teritorij zapadno od rijeke Krke) i Kotarski, obično zvan Krčki. Sandžakbeg je redovno boravio u Kninu, a u sandžakatu je bilo 29 utvrđenih mjesta.⁴⁵⁰ U izvještaju Osman-age Beširevića iz g. 1639. providuru u Zadru spominje se, da čehaja begov sjedi u Kninu, a to je prvi dostojanstvenik u vezirovoj ili begovoj⁴⁵¹ sviti.

Pojavom Turaka u ovim stranama nastaje bitna promjena u izmjeni i sastavu pučanstva. U prošlosti Dalmacije samo su grčki kolonisti, rimski imperij i mletačka neznatna sporadična infiltracija vršili morskim putem male i lokalizirane etničke promjene, a svaka druga i do korijena veća promjena dolazila je kopnenim putem. Bosansko zaleđe neprekidan je rezervoar novih valova, kojim se u raznim pokretima razlijevao po Dalmaciji. Tako stoljećima ustaljeno hrvatsko pučanstvo kopna sadašnje srednje i sjeverne Dalmacije doživljava u svom etničkom sastavu prvu poznatu promjenu infiltracijom Vlaha sa bosanskih brda, koje u kninskoj krajini susrećemo u XIV. stoljeću, a ti prvi Vlasi katolici po vjeri⁴⁵² stapaju se sa zatečenim pučanstvom. Turski naleti, vidjesmo, trijebe pučanstvo i narod iz kninskog kraja postepeno i sve više pred njima seli bez obzira na to, da li su Hrvati ili Vlasi, dok pred zauzeće Knina sav kraj skoro ne opusti. Turci na opustjelo tlo dovode nove stanovnike iz Bosne i kako je tu u vjerskom pogledu sastav pučanstva bio ispremiještan, takav i seli pod imenom Martologa i

⁴⁴⁶ O. c. str. 83.

⁴⁴⁷ Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, II, *Zagrabiae* 1875, str. 58.

⁴⁴⁸ Karlo Horvat, *Noviji historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja*, *Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu*, 31, Sarajevo 1909, str. 45.

⁴⁴⁹ *Relazione di Zane da Lezze*, Ed. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae*, III, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, 11, Zagreb 1880, str. 261.

⁴⁵⁰ Klaić, *Knin za turskog vladanja*, str. 259-60.

⁴⁵¹ Antoljak, *Miscellanea*, I, str. 50.

⁴⁵² Šišić, *Hrvatska historiografija od XVI. do XX. stoljeća*, *Jugoslavenski istoriski časopis*, I, Ljubljana-Zagreb-Beograd 1935, str. 32. nota, 19.

Morlaka (crnih Vlaha), kako ih nazivaju mletački dokumenti i nastanjuju se, ali se ne ustaljuju, jer ih vihor izmjeničnog ratovanja donosi i raznosi, što ćemo susretati dalje.

Donedavno se malo šta znalo o Kninu za turskog vladanja, ali objavljivanjem dokumenata, koje je pribrao pk. Boško Desnica, unijelo se mnogo svijetla u historiju ovih krajeva, naročito kad ih je na pozornicu iznijelo dugotrajno mletačko-tursko ratovanje, koje se začelo zbog ukrštenih interesa na Levantu, a našlo je odjeka i protuakcija u današnjoj Dalmaciji. Kad je g. 1645. planuo Kandijski rat između Turske i Venecije, bosanski paša po zapovijedi Porte napane Dalmaciju, kako bi za nju privezao mletačke snage i tako olakšao situaciju na Istoku. Ti napadi su otpočeli odmah g. 1645., pa su Turci istrčali do Ražanca i naumili uznemiravati Zadar i Šibenik, te u svrhu zauzimanja ovog posljednjeg sakupe 6.000 vojnika u Drnišu, ali do napada nije došlo. Glavnu mletačku snagu sačinjavali su Hrvati sa malog mletačkog posjeda, kojima su pred nepodnosivosti turskog zuluma sporadično pridolazili stanovnici sa turskog teritorija i tu nalazili zaklona, a mletačka vlast ne samo da ih je tolerirala, nego je izazivala njihovo migriranje, budući da joj je time pristizao stalan vojnički kadar. Okupljala ih je pod zastavu kršćanstva, da se obaraju na nekrsta i krvlju plaćaju neporavnane račune mletačko-turskih interesa, a Venecija će ih lako prepustiti Turcima, kad joj to bude konveniralo. Kad je izbio rat, pružila se prilika masovnog migriranja, što je kod Turaka izazvalo snebivanje, jer sa odlaskom radne snage ostala su neobrađena polja i još je povučena stoka, čime je u živac pogođena ekonomska podloga neradnih Turaka. Za samu jednu godinu ratovanja Turci su osjetili toliki ekonomski udarac, da je bosanski paša g. 1647. došao s vojskom u Knin u namjeri da povrati odbjegli stanovnike, na što Venecija poduzme mjere opreza i naredi, da se sve ljudstvo nesposobno za oružje kao i stoka prevezu na Pag.⁴⁵³ Novi bosanski paša Tekeli Mustafa dođe u srpnju u Knin sa 4.000 vojske, pa pođe u Drniš, gdje mu se potuže na štete, što su ih Krajišnici (Morlaci) nanijeli Turcima i njihovim podložnicima, a Mustafa im se osveti i još pošalje kaznenu ekspediciju, koja grdno potuče Krajišnike u neposrednoj blizini Zadra (Diklo-Bokanjac).⁴⁵⁴ Iste godine je Tekelija opsjedao Šibenik,⁴⁵⁵ a poslije neuspjele opsade povрати se sa 20.000 vojnika u Knin.⁴⁵⁶ Mlečani stanu privlačiti stanovnike Petrova polja i Promine na seobu u svoje područje, što su uspješno provodili preko fratara, i to definitora bosanske provincije fra Nikole Ružića, vikara visovačkog samostana fratra Sirotkovića, paroka petropoljskih sela Brainovića i kneza trinaest sela u Petrovu polju Jakova Mikelića, pa pojedinaca iz Promine. Ovi sami traže, da se stanovnici sklone na mletački teritorij i postavljaju uvjete, da odmah u ovaj kraj dođe mletačka vojska, s kojom će paleći vlastite kuće i rušeći sela udarati na Turke, a poslije se s vojskom povući u zaštićen kraj s tim, da im Mlečani osiguraju spašen život i pokretnu imo-

⁴⁵³ Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka, I, Beograd 1950, str. 15-16.

⁴⁵⁴ O. c. str. 19-23.

⁴⁵⁵ Boško Desnica, Opsada Šibenika 1647. god. Ulomak iz »Historia della Guerra di Dalmatia tra Venetiani e Turchi del Dottor Francesco Dinfico dall'anno 1645 sino alla pace e separatione de confini 1671«, Šibenik 1939.

⁴⁵⁶ Farlati, O. c. str. 498.

vinu.⁴⁵⁷ Za ovo vrijeme je vođa uskočenih Krajišnika don Stjepan Šurić u okolici Knina izvodio brze zalete; porušio je most na Krci kod Nečvena u Promini, zapalio Zvoningrad i mlinove na Zrmanji, te iznenada napao Strmicu zapalivši obližnja mjesta i zarobivši dosta Turaka.⁴⁵⁸ General Foscolo, providur i glavni zapovjednik u ovome ratu, iskoristio je ponudu Petropoljaca i Prominaca, a kad ju je primio, zahvalio se pismeno defintoru Ružiću, koji je inače priveo mnogo Krajišnika među kojima i Vuka Mandušića.⁴⁵⁹ Foscolo je uvidio veliku prednost ove ponude i g. 1648. poslao vojsku k Drnišu važnom turskom utvrđenju, te ga pomoću ovog naroda zauzme. Tu se istakao Surić, koji je s Krajišnicima prešao nabujalu Čikolu i sukobio se s četama Tekeli paše, koji je sam dotrčao u pomoć posadi i oteo mu glavni barjak, koji je Foscolo skupa s drugim bogatim plijenom poslao u Veneciju.⁴⁶⁰

Dok je Foscolo na brodu usidrenu kod Skradina čekao ishod pothvata na Drniš i kad mu je došla vijest o zauzeću Drniša, javio je čoban sa Milekina brda (sjeverno od Knina) u Visovac, da su Turci napustili Knin. Starješina samostana donio je tu vijest Foscolu, a on ga odmah poslao u Drniš s nalogom, da vojska iz Drniša smjesta krene na Knin.⁴⁶¹ Prvi su prošli Krajišnici na čelu sa zapovjednikom Surićem,⁴⁶² dok Klaić navodi, da je Surić za opsade Drniša s druge strane robio i prodro do Knina te natjerao ličkog pašu u bijeg.⁴⁶³ Ovdje se izvori ne slažu s Klaićevim navodom, jer je Surić sudjelovao u bici kod Drniša, a glas o padu Drniša stigao je u isti čas u Skradin kad i onaj dalji sa Milekina brda, pa izgleda, da su Turci napustili Knin još prije, nego je Drniš pao. Klaić dalje kaže: »Kad je na to Foscolo s glavnom vojskom stigao pred Knin, nije mu se nitko opirao, pa je onda 27. veljače 1648. mogao zauzeti grad bez ikakve zapreke. Tu je našao osam topova i nekih 9–10.000 topovskih zrna i drugih kugala, od kojih su neke teške i po 90 funti. Najveći i najdotjeraniji bio je top Margareta ili Margita, o kojem su pjevali i u narodnim pjesama, i na kojem je bilo zapisano ime austrijskoga nadvojvode Ferdinanda i godina 1580. Kako nije bilo moguće tolike topove i drugu ratnu municiju odvesti, biše topovi rastavljeni, a obilata municija ili raspršena ili u Krku i Butišnicu na najdubljim mjestima bačena. Za samu tvrdinju određeno bi, da se razvali i posve sa zemljom sravni.

Oni međutim, kojima bi zadaća povjerena, da tvrdinju razvale, s nemara to propustiše. Tako se zgodi, da je okolišni puk sa svojim harambašama to mjesto zauzeo, i odanle uznemirivao susjedne Turke i njihove gradove. To dade god. 1652. Sijavus-paši i njegovu nasljedniku Fazlipaši povoda, te su

⁴⁵⁷ Desnica, Istorija Kotarskih uskoka, I, str. 27–8.

⁴⁵⁸ O. c. str. 33–4.

⁴⁵⁹ Petar Kolendić, Fra Pavao Posilović i njegovo »Nasljadenje«, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 206, Zagreb 1915, str. 190.

⁴⁶⁰ Desnica, L. c.

⁴⁶¹ Zlatović, Franovci države presvetoga otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, str. 93.

⁴⁶² Desnica, O. c. str. 33–4.

⁴⁶³ Klaić. O. c. str. 260.

ondješnji svijet rastjerali i Knin ponovo stali iz ruševina podizati i utvrđivati, pače i oružati.«⁴⁶⁴

Iz Zlatovićeve navoda vidi se, da Foscolo nije došao pod Knin, nego je dao naređenje iz Skradina, da vojvode produže za Knin. U pogledu donošenja odluke o rušenju tvrđave Zlatović kaže: »...vojvode vijeće učiniše što da rade? pošto, govore, tvrđava je puno od mora udaljena i teško da bi joj se u nuždi moglo pomoći, zaključiše, da se raskopa i zapusti. U zao čas Foscolo potvrdi njihovu odluku i tužne krajine (= Krajišnici) raskopase nešto zidina, isto tako i u Drnišu, pa se vojska vrati k moru. Strašna i nepojmljiva pogreška, koju su kasnije krvlju platili!«⁴⁶⁵

Narod popalivši kuće i pridruživši se navali na Drniš napušta Prominu i Petrovo polje, pa u broju od 10.000 dođe u Šibenik te se smješta okolo grada i uz obalu od Grebašnice do Tisnoga.⁴⁶⁶ Zlatović i Klaić se ne podudaraju u godini preotimanja Knina od strane Turaka. Klaić je još g. 1882. napisao, da su Knin preuzeli Turci g. 1653.⁴⁶⁷ i sad to ovdje proširuje izrazom, da su to učinili Sijavuspaša i nasljednik mu Fazlipaša, pa je malo čudan izvor iz kojeg izlazi, da su dvojica (predšasnik i nasljednik) rastjerali goloruk svijet iz tvrđave, čemu je dovoljan samo jedan, jer taj čin ne traje dugo. A Zlatović se uglavnom služi Vinjalićevim rukopisom »Compendio storico« ističući, da Vinjalić, bliži onom vremenu sam kaže, da nije pisao nego ono, što je »štio u izvornih svijedočbah ili čuo od onih koji pristupovahu događajim.«⁴⁶⁸ Zato je uvjerljiviji navod Zlatovićeve, da je Tekelija paša još iste godine 1648. skupa sa Jafer Alajbegom, koji je popalio Dicmo i Konjsko, iz Cetine preko Kijeva krenuo u Knin, te popravio tvrđavu smjestio u nju jaku posadu, pa onda krenuo u Bukovicu i Kotare i utaborio se pod Otresom.⁴⁶⁹ S druge strane izvorno doznajemo, da je paša zaista bio pod Otresom (nedaleko Ostrvice) u srpnju 1648. i da je zatim došlo do bitke kod Zečeva, gdje je poginuo Vuk Mandušić.⁴⁷⁰ I tu se kaže, da su se poslije bitke Turci povukli prema Kninu: »andando verso Knin subitamente non sapendo se per fermarsi o ridursi a Kliuno«. Iz svega izlazi jasno, da paša iz Cetine i Kijeva nije mogao ići pod Biograd i u Otres, a da mimoide Knin, pa je iz Knina pošao. Dakle već je 1648. Knin bio u njegovim rukama, što potvrđuje izvor, da se poslije bitke u Zečevu u Knin vraća. Prema tome, Knin nije bio u mletačkim rukama od g. 1648. do 1652. kako kaže Klaić i kako je dosada po njemu svatko uzimao, nego samo g. 1648. i to kratko vrijeme, jer su ga Krajišnici i Mlečani zauzeli 27. II. 1648., a pošto je paša u srpnju iste godine krenuo iz već popravljenog Knina, morao se u njemu naći, prije nego ga je popravio, što u svakom slučaju znači, da je Knin manje od pola godine bio slobodan.

Sada se pod Kninom ponavljaju od davnine česti prizori zalijetanja. Do godine 1653. bilo je nekoliko Krajiških naleta do Knina. Tada generalni

⁴⁶⁴ L. c.

⁴⁶⁵ Zlatović, L. c.

⁴⁶⁶ Zlatović, L. c. - Isti, Predgrade Šibenika, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XII, Spalato 1889, str. 22.

⁴⁶⁷ Klaić, *Opis Zemalja*, II, str. 58.

⁴⁶⁸ Zlatović, *Franovci*, str. 100.

⁴⁶⁹ O. c. str. 100-1.

⁴⁷⁰ Desnica, O. c. str. 46-50.

providur svjedoči o junaštvu Ilije Smiljanića, govoreći među ostalim, kako se on dva puta istakao pod Kninom, te je jednom došao sa samih 200 konjanika na domak kninske tvrđave, pa su ga napali Turci, a on im se hrabro opro i zarobio nekoliko istaknutih glava.⁴⁷¹ Dne 22. X. 1653. naletio je velik broj Krajišnika pod Knin, gdje pobiju sedamdeset Turaka, među kojima i dva kninska age, od koji se jedan zvao Hasan Kuna, i njemu je Grgur Galiotović iz Vojnića (Kotari) odrubio gravu i pokazao ju providuru Dolfinu a ovaj ga »obdario« podavanjem jedne mjere dvopeka mjesečno dok traje rat.⁴⁷²

Videći, kolike su opasnosti stale ponovo prijetiti iz Knina i ne mogavši nikad dovoljno okajati propust, što su Mlečani g. 1648. napustili Knin, stade g. 1653. providur Lorenzo Dolfin snivati o njegovu zauzeću. Zlatović po Vinjaliću daje ovaj interesantan opis od početka do kraja ovog pothvata: »(Dolfin) posla mjerače, da razvide i izvijeste. Jedan se, po imenu Alberti, preko Bukovice došulja do napogled tvrđave, koje je samo vrh vidio i kazao, da ne bi bilo muke, da se ista osvoji.

Drugi neki Aleksandro Magli dođe naprama Drnišu i prevaren uze onu kulinu za kninsku tvrđavu i izjavi da se veoma lahko može osvojiti.

Djeneral bez oklijevanja pokupi vojsku i diže krajine. Kotarska imadaše paziti okolo Obrovca, da iz Like ne bi Turci došli u pomoć. Vojvoda Benzon i djeneral Scotto dokazivahu djeneralu jakost tvrđave i nezgode opsade i jurišanja, na što se nije moglo poći sa onako slabom silom i malahnom vojskom. Djeneral se rugao strašivicama i pod moraš naredio, da se krene na posao.

Bijaše dan 8. ožujka 1654., kad vojska dođe na pogled Knina, onda se stoprv Dolfin osjeti, da je bio prevaren, ali prekasno! Vojvoda Caprara zapovjedi krajinama, da udare odmah na juriš, nego mu serdari odgovoriše, da je on stariji i vještiji njegovi vojnici, da će oni uz njih biti. Bijaše grubo, a bilo se i goremu bojati. Serdar Smiljanić zareže sa svojom krajinom u Hrsovac, da ne bi onuda Turci iz Bosne navalili, ali razumivši, da su Turci krenuli iz Livna preko Cetine Kninu u pomoć, da Fazli paša vodi veliku vojsku, serdari svjetovaše providura, da digne opsadu i obezbijedi onu šaku vojske, kojom ne može Turke dočekati. Dolfinu se to činjaše sramotno; naredi Smiljaniću, da svojom krajinom zasjedne u Topolje; ali mu on reče, da bi tad Turci mogli prodrijeti s Grahova i uhvatiti ih među dvie vatre; svakako da on s malicom ljudi ne pouzdava se svu vojsku zaustaviti. Ja ću, reče držat se planine i štititi našu vojsku, kako ću u svakom slučaju priletiti u pomoć ... U to banu velika vojska Turaka, pokraj Kozjaka sađe na Kosovo i udari na vojsku pod Kninom. Izenađeni i smeteni vojvode ne znadoše kuda ni što! Serdar Smiljanić doleti sa svojom krajinom i zakrili providurov šator, dokle pređe Butižnicu i Radiljevac. Straža iz grada videći kršćane pometene i bježeće, izleti iz tvrđave i zaredi sjeći, ter nastade bježanja na sve strane. Turci osvojiše djeneralov šator, džebanu i svu ratnu spravu. Da serdar Smiljanić ne bude na Butižnici štitio uzmak pometene kršćanske vojske, ne bi zar nijedan bio iznio žive glave.

⁴⁷¹ O. c. str. 68.

⁴⁷² O. c. str. 69.

Ovaj je poraz kršćanskom krvlju zabilježen na 20. ožujka 1654., u njemu izvan ostaloga silnoga gubitka propadoše tri topa i preko 3.000 ljudi najviše mletačkih plaćenika.

Djeneral Dolfin bijaše opozvan i pedepsan, a zamjeni ga početkom god. 1655. providur Ivan Ant. Zeno. Za njegova vladanja ne bijaše nikakvih ovećih ratnih poduzeća, izvan što su krajine slijedile zadirktivati i na Turke četovati. Videć da ne može što poduzeti, zamoli da bude dignut, ter ga god. 1656. zamjeni djeneral Anton Bernardo.⁴⁷³

Sada nastane istraga za ovaj poraz, pa kad je bila okončana, dužd Francesco Molin naređuje g. 1655. novom providuru Antoniju Zenu, da se na vješt način uhapse inžinir Aleksandar Magli iz Firenze, pa zapovjednici raznih rodova vojske: Juraj Podarski, Petar Soppe, Vasilije Sloven i Vuk Crnica. Maglia je teretilo ovo: U noći uoči bitke nije izveo artiljeriju, da se od neprijatelja brani, kako je morao, na široko je ukonačio vojsku, te je jedan dio teško mogao doći u pomoć drugomu, napadao je kninsku tvrđavu bez ljestava, nije usavršio poljske rovove, kako se mora, nije pregledavao položaje koliko je morao i napokon je na dan same bitke u momentu, kad je bila najviše potrebna njegova stručnost, podbacio i konačno se sramotno povukao. Dalje se naređuje, da se Magli zadrži i dobro čuva u tamnicama avogadora, a ako se ne pronade, da se tu mora sam prijaviti u roku od mjesec dana, inače će se postupiti »in contumacia.«⁴⁷⁴ Ostali su optuženi, da su u vrijeme početka bitke napustili svoja mjesta, a naročito se okrivljuje Sloven, koji je napustio povjerenom nu mjesto na mostu rijeke, te se svi dali nedostojno u bijeg, iako su Poseđarski i Soppe bili prikoreni i opomenuti, da se zaustave. Naređeno je, da se na oprezan način i oni pohapse.⁴⁷⁵ Međutim je poslije dva mjeseca zadarski kapetan Loredan javio avogadorima, da je on iste noći, kad je primio naređenje, dao svom pripremošću i pozornošću pregledati stanove sve petorice i da su pretragu vršili oficiri u pratnji patrole, ali nikoga nisu pronašli. Kapetanu je preostalo samo to, da na uobičajenom mjestu afišira oglase protiv njih.⁴⁷⁶

Od ovog poraza pod Kninom pa sve do kraja Kandijskog rata (1669) nije registriran nijedan zalet Krajišnika prema Kninu, nego su se naprotiv, da bi se spriječio prodor turske konjice iz Knina, g. 1656. poduzele mjere opreza. Pod vodstvom harambaše Ilije Milkovića organizirala se živa straža duž rijeke Krke na taj način, da su mobilisani pogranični stanovnici, pa je iz svake kuće po jedan čovjek bio zadužen da čuva položaje na Krci, a ako bi se usprotivio, imao mu se za kaznu, uz drugo, ubiti i jedan vol.⁴⁷⁷ Sada se iz Knina stanu zalijetati Turci, pa g. 1659. u Cetini rane Janka Mitrovića i Iliju Milkovića, ali izgube 64 čovjeka.⁴⁷⁸

Otkada su Turci g. 1648. preuzeli Knin, nisu doduše iz njega za cijelo vrijeme kandijskog rata izveli nikakve značajne akcije, doli pljačkaških pohoda uglavnom po sjevernoj Dalmaciji. Tako je g. 1662. 4.000 Turaka

⁴⁷³ Zlatović, O. c. str. 118-19.

⁴⁷⁴ Desnica, O. c. str. 80-1.

⁴⁷⁵ O. c. str. 81-2.

⁴⁷⁶ O. c. str. 82-3.

⁴⁷⁷ O. c. str. 88-9.

⁴⁷⁸ O. c. str. 101-2.

izletjelo iz Knina da pljačka, te na povratku kod Otresa posijeku Krajišnike, koji su se za njima zaletjeli da im preotmu žene i djecu, koje su bili povelili u ropstvo.⁴⁷⁹ Iduće godine ponavljaju pljačkaški pohod i pojačanim snagama iz Banjaluke, Sarajeva i Livna, pa se turska glavnina povratila u Knin, a za njima je providur poslao dva konfidenta, da ispituju njihovo stanje i nakane bojeći se, da se opet ne navrate.⁴⁸⁰

Iz ovih vremena imamo jedan podatak o sastavu turskog ljudstva u Kninu. Godine 1663. utekao je iz Knina krajiški kapetan Andrija Radonić, kojeg su Turci 1658. zarobili te iskazao, da turska vojska, koja se zalijeće na mletački teritorij stalno boravi u Kninu. Brojno stanje im iznosi oko 3.000 ljudi, sve konjanika izuzev 200 pješaka, a glavni komandant je bosanski Alajbeg Fetibegović i tu ima mnoge podređene, među kojima je Alajbeg Čenglić, Turčin Fidurović kapetan Knina, kapetan Bišća i Turčin Atlagić sa mnogo drugih.⁴⁸¹ Posljednji ispad u trajanju rata učinit će Turci iz Knina g. 1668. Ibrahim-aga Kovačević, za kojeg izvor kaže, da je bio vrlo neugodan neprijatelj na granici, krene iz Knina sa cvijetom posade od 120 konjanika da opljačka kraj oko Biograda, ali im Krajišnici, da osvete poraz kod Otresa, pripreme na povratku zasjedu u potoku Bribirčići, iz kojeg samo 15 Turaka iznese život zahvaljujući brzini njihovih konja. Sav plijen ostane, a nijedan uhvaćeni Turčin ne iznese živu glavu, jer je jedan od njih, kad se predao, ubio onoga kome se predao, što je raspalilo Krajišnike, te posjeku sve do jednoga.⁴⁸²

Dok je rat rajao, Austrija kao nasljednica ugarsko-hrvatske krune ponadala se, da će joj se izgonom Turaka povratiti ovi krajevi, pa se stala pripremati na to i imenovala kninskim biskupom Kristofora Rochasa, kojeg potvrdi papa. Taj se već g. 1668. nade u Šibeniku pripreman, da ode u Knin, kad se Knin zauzme, a čekajući na to pripremao je u Šibeniku klerike, pa je njegov đak bio Ivan Vidović, prvi kninski župnik, a kasnije trogirski biskup.⁴⁸³ No iduće godine uglavljen je između Venecije i Turske mir, po kojem Mlečanima ostane zauzeti Klis i ono što posjeduju. Držeći, da će im dopasti onaj teritorij, kojim su Krajišnici krstarili, a taj praktično nije bio ničiji, postavi Venecija straže uz Zrmanju i Krku na ovim točkama: Ervenik, Mokro polje, Šupljaja i Roški slap,⁴⁸⁴ ali na kratko vrijeme, jer su Turci uporno stajali na tome, da to nisu osvojili, nego da su to bili prolazni slučajevi, kao što su bili i turski naleti do Zadra i Šibenika. Tako u turskim rukama ostane i dalje Knin. Rochas produži boravak u Šibeniku, pa g. 1680. ode u Rim i izvijesti papu, da se na teritoriju kninske biskupije nalazi više od 8.000 vjernika, a da pastvu vrše četiri-pet franjevaca iz Visovca, iz druge dijeceze (skradinske).⁴⁸⁵

U razdoblju između Kandijskog i Morejskog rata vladalo je prilično zatišje. Muhamed-beg Duraković, sandžak krčki i zapovjednik pograničja

⁴⁷⁹ O. c. str. 106-7.

⁴⁸⁰ O. c. str. 111-12.

⁴⁸¹ O. c. str. 108.

⁴⁸² O. c. str. 136-7.

⁴⁸³ Farlati, O. c. str. 300.

⁴⁸⁴ Desnica, O. c. str. 135-7.

⁴⁸⁵ Theiner, O. c. str. 214.

nastavlja sijelo u Vrani, a u Kninu se spominje kapetan i zapovjednik Muhamed-beg Atlagić,⁴⁸⁶ i uza nj je glavna ličnost na granici beg Filipović⁸⁴⁷ dok na sastanku pograničnih predstavnika u Vrani radi uredjenja pograničnih odnosa g. 1679. nalazimo Alagu Djodviliju i Omer-agu Vidimlića iz Knina.⁴⁸⁸

Godine 1683. zavojštio je Kara Mustafa na Beč, a njegovim trupama pridružile su se snage iz Dalmacije, pa su Durabeg, Atlagić, Feratpašić i Filipović napustili svoj mjesta i našli se u opsadi Beča. Međutim turski poraz kod Beča urodio je paničnim strahom kod turskih posada u Dalmaciji, te providur javlja u Veneciju, da se Turci povlače u utvrđenija mjesta, koja su podesna za otpor i da je sama Durabegovica napustila Vranu i pobjegla u Plavno, a Krčki sandžak bojeći se Senjana, ubrzao je odlazak prema Livnu.⁴⁸⁹ S druge strane stanovništvo je bilo opijeno zbog turskog poraza, pa se krajišnici nezaustavljivo i bez ičijeg utjecaja dižu na ustanak. Turci su se od straha pred njima zbili u same tri tvrđave: Ostrvicu, Knin i Skradin.⁴⁹⁰ Međutim se Krčki sanžak povratio u Knin i odatle poslao jaku pomoć Ostrvici, koju su ugrožavali Krajišnici.⁴⁹¹ Uto su Turci s neodrživosti napustili Vranu i izručili ju Krajišnicima.⁴⁹² Venecija isprva u neodlučnosti, a poslije u cjenkanju, da se pridruži Ligi, otezala je s ulaskom u rat, obuzdavala je Krajišnike, ne htijući prije vremena izazvati Turke protiv sebe, pa traži mir na granicama i piše kninskom dizdaru Medhed-agi kao i drugim turskim zapovjednicima u Obrovcu i Udbini, da obuzdaju Krajišnike turske podložnike.⁴⁹³ Međutim Krajišnike nitko ne može obuzdati i samo pred strahom od njih Turci napuštaju Benkovac, Perušić i Ostrvicu, a pri tom Krajišnici koriste njihovu paniku i pljačkaju im stoku, od čega ih – kaže providur – ne mogu odvratiti nikakve protumjere starješina. Providur također javlja, da Turci namjeravaju napustiti Knin i Drniš od straha pred ustankom njihovih podanika u tom kraju, koji nastavaju pedeset sela i sačinjavaju brojno ljudstvo sposobno za oružje. Neprestano hježanje Turaka iskoriste stanovnici bez obzira, da li su podanici mletački ili turski, te im plijene stoku.⁴⁹⁴ Osjećajući slabost turske vlasti ovako udruženi stanovnici gore od želje da navale na Drniš i Livno, no providur ulaže sve sile da ih razdvoji i u tomu spriječi.⁴⁹⁵ Pod takvim pritiskom Turci ove iste godine (1683) napuštaju Obrovac, Karin, Atlagića kulu i Skradin.⁴⁹⁶

Kad je u Sarajevo dopro glas o svim ovim nepogodnostima za Turke, krenuo je k Livnu čehaja novog paše da upozna narav ovog preokreta i da ispita namjere Venecije, te je livanjski sandžak-beg o svemu, što je doznao, obavijestio sultana.⁴⁹⁷ Uto u Knin dođe Kajmakan, podsandžak krčki Mu-

⁴⁸⁶ Desnica, O. c. str. 171.

⁴⁸⁷ O. c. str. 181.

⁴⁸⁸ O. c. str. 214–15.

⁴⁸⁹ O. c. str. 230–1.

⁴⁹⁰ O. c. str. 257–8.

⁴⁹¹ O. c. str. 261.

⁴⁹² O. c. str. 264–5.

⁴⁹³ O. c. str. 266.

⁴⁹⁴ O. c. str. 266–7.

⁴⁹⁵ O. c. str. 280–2.

⁴⁹⁶ L. c.

⁴⁹⁷ O. c. str. 282–3.

stafa, gdje nađe mučnu situaciju i sam piše, da je našao kraj opljačkan i pust, budući da su sultanovi podanici prešli na mletačku stranu. O tomu su ga izvijestile age, kao i to, da su uskoci (Krajišnici) koji su podčinjeni Zadru, odvukli iz kninske okolice plijen dijelomice u Zadar, a djelomice u Novigrad. Zato sandžak piše providuru i traži, da ga pismeno obavijesti, da li je primio prebjeglo stanovništvo na svoj teritorij i da li se slaže s postupkom uskoka protiv dobrog mira, kako bi točno mogao obavijestiti sultana.⁴⁹⁸ Na ovu otvorenu prijetnju sa sultanom providur odgovori suzdržljivo, bacajući sa vlasti svu odgovornost, a što se tiče plijena, kaže, da se ne nalazi ni u Zadru ni u Novigradu, nego vjerojatno u drugim turskim mjestima, gdje su se sklonili izbjegli stanovnici i još naglašava želju za sačuvanjem mira na granici.⁴⁹⁹

Za to vrijeme je sva sjeverna Dalmacija ostala bez Turaka tako, da Ivan Alberti javlja providuru, da Turaka nema nigdje prije Knina.⁵⁰⁰ Kraj je, kontroliran i nastavan od Krajišnika, faktično bio u vlasti mletačkoj, samo u službenom stavu Venecija to stanje ne prihvaća i zato su za nju svi stanovnici, koji su poslije kandijskog rata ostali na turskom području službeno smatrani kao turski podanici, makar se naveliko Venecija koristila njima. Mirovanja, do kojeg je Veneciji u ovom času bilo toliko stalo, a još više Turcima, nikako nije bilo. Stoga se generalni providur Donato jada duždu, da je samo izgledalo, da će Krajišnici održati zadanu riječ u pogledu pošte turskog teritorija. Ali, nastavlja, taj je narod po prirodi nestalan i prevrtljiv, željan pljačke i otimačine, pa su samo nekoliko dana obustavili pokrete, a sad su ih ponovo otpočeli. Krajišnici su bez obzira sa kojeg teritorija, čak i sa šibenskog, pod vodstvom Ilije Mitrovića došli pod Drniš, a turska posada se oprla, ali i pristala, da se mirno evakuira, pa napuste kuće, a čim su Krajišnici iz kuća iznijeli, što im je trebalo, zapale ih.⁵⁰¹

Krajišnici ne obazirući se na mletačke želje vrše pritisak na sve stanovništvo, traže od njih, da se priključe, a ako se usprotive, ne štede ih, pljačkaju, ne žacajući se čak ni oružanih akcija. U krajevima bližim turskim utvrđenjima vlada nesigurnost i pomutnja; Krajišnici nepošteditno pljačkaju stanovnike, ako im se ne priključe, a ako im se priključe, no ne htjedu seliti sa ognjišta, eto turske osvete, i k tomu Venecija ne ušavši još u rat ne priznaje službeno nikakvu promjenu. Ne htijući se pridružiti Krajišnicima Petropoljci, da bi ostali na domovima, predvođeni kapelanom Tintićem i gvardijanom fra Andrijom Resicom, pa harambašom Nakićem, zatraže od providura, da ih primi kao svoje podanike, i gorljivo obećavaju udio u ratu protiv Turaka. U molbi tvrde, da govore u ime svih stanovnika od Prologa do Krke, gdje može da bude 1000 kuća.⁵⁰² Krajišnici su često zlorabili ovako izraslu moć, te su vršili napade na ljude svoje krvi radi pljačke. Tako su dva puta napadali Ervenik i Žegar, pa su stanovnici pobjegli u turski Knin, gdje su ih Turci srdačno primili.⁵⁰³ Krajišnici iz Kotara

⁴⁹⁸ O. c. str. 285.

⁴⁹⁹ O. c. str. 287.

⁵⁰⁰ O. c. str. 288.

⁵⁰¹ O. c. str. 290-1.

⁵⁰² O. c. str. 295-6.

⁵⁰³ O. c. str. 297-8.

navaljuju na stanovnike sela Pađena, da ih prisile na prijelaz u mletačko područje, pa su im plijenili stoku, a kad su zbog otpora stali upotrebljavati oružje Pađenci su se dali u bijeg prema Kninu. Krajišnici su ih pratili, sve dok nisu bili na domet kninskih topova. Kad su ih opazili Turci, izletjelo je iz Knina 40 konjanika s begom na čelu, a pod njihovim rastrtim barjakom bilo je i pribjeglih stanovnika. U bici, koja se zametnula, pobijedili su Krajišnici iz Kotara i odvucli plijen preko Mokrog polja i Nunića.⁵⁰⁴ Po drugim izvještajima radilo se o udruženim snagama kotarskih i šibenskih Krajišnika, koji su imali nakanu da upanu u tursko područje, pa su usput došli u Pađene, gdje se razvio otpor i sve se svršilo s onim okršajem, a ustvari su se Turci bili toliko uplašili, da su počeli napuštati Knin. Nato su dobili pojačanje, te se sredinom prosinca 1683. posada popela na 1000 ljudi.⁵⁰⁵ Gibanje u narodu ne prestaje, pa se iz Zagore podiže 15.000 obitelji, koji se približe mletačkim granicama u težnji, da se oslobode od Turaka i pređu na mletačku stranu, što izaziva zabrinutost kod krčkog sandžaka u Kninu, pa on ne prestaje da tim stanovnicima laska i obećava opći oprost, samo da se povrate na ognjišta. Providur ujedno javlja senatu, da iščezava nepovjerenje, koje je bilo nastalo između samih podanika mletačkih i turskih.⁵⁰⁶

Dok je Venecija u interesu svojih pozicija prema Ligi težila da ostane u miru s Turcima i nije iskoristila ovako jeftinu snagu, koju su stanovnici sami nudili, počela je Austrija bacati poglede na ovako živi i borbeni kadar, pa je car ponudio Veneciji, da će on opskrbiti Krajišnike municijom, kako bi oni skupa sa Senjanima molestirali Turke.⁵⁰⁷ S druge strane Turci čine sve, da zaustave emigraciju, pa pošalju u Sinj glavare kninskih sela na dogovor.⁵⁰⁸ Početkom godine 1684. opet Turci pozivlju zagorske poglavice u Cetinu dajući im vjeru, da im se ne će dogoditi nikakvo zlo i traže od njih, da se izjave, da li su za turskog cara ili za kralja (ugarskoga tj. austrijskog cara). Tom prigodom su im dali do znanja, da je Durak-beg postavljen za serdara nad 5-6000 ljudi i da se primiće paša sa 10.000 Turaka.⁵⁰⁹ Napokon je vojska došla u Knin sa svih strana što se protumačilo namjerom, da će napasti Kotare,⁵¹⁰ ili vjerojatnije, da su došli da zaplaše stanovnike i prisile ih da se vrata pod tursku vlast.⁵¹¹

No stanovništvo se iselilo u tolikoj mjeri, da je Rochas, videći da nema mnogo vjernika uvjerio starješine, da je obnova kninske biskupije bespredmetna, pa napušta misiju i g. 1687. postaje biskup Neustadta.⁵¹² U Kninu je tada bio kapetan Mustafa-beg Firdusović, a dizdar Mehmed-aga.⁵¹³ Duskora se u Kninu našao i Durak-beg, kojemu je neki Obrad Tomašević donio pisma od stanovnika Vrane, a kojeg je providur zamolio, da tom prigodom

⁵⁰⁴ O. c. str. 300-1.

⁵⁰⁵ O. c. str. 302-3, 304-6.

⁵⁰⁶ O. c. str. 308-9.

⁵⁰⁷ L. c.

⁵⁰⁸ O. c. str. 303.

⁵⁰⁹ O. c. str. 325.

⁵¹⁰ O. c. str. 328.

⁵¹¹ O. c. str. 333-4.

⁵¹² Farlati, O. c. str. 300.

⁵¹³ Desnica, O. c. str. 335.

ispita, što namjeravaju i što rade Turci. Tomašević je na povratku otprilike izvjestio ovo:

— U Kninu se nalazi oko 1500 Turaka, a prošlog petka došlo je iz Banje Luke 400 sejmena i čekaju još veći broj milicije. Taj dan je također stiglo više od 300 konja natovarenih prahom, kuglama i sa oko 1000 bombi, a sa onim sejmenima došlo je mnogo konja sa živežom, kojeg ima mnogo u kninskoj tvrđavi, jer su se Turci snabdjeli za mnogo sedmica. Upitao me Durak beg, da li je stanovnicima, koji su se povukli u Vranu, princip podijelio oružje i municiju, a ja sam mu odgovorio, da ne znam. Na to je Durak rekao »Kako ne znate, ako je svima poznato, da su Morlaci dobili određeni dio oružja sa toliko kugla«. Ukoliko sam mogao razumjeti, Durak-beg je obaviješten o svemu, što se u ovim stranama radi. Rečeno mi je u Kninu, da je u Livno prispio paša sa 1000 ljudi i da će doći u ovaj kotar da sazna od našeg generala, da li će biti rat ili mir. Turci koji se nalaze u Kninu iz bližih su krajeva: iz Glamoča, Sinja, Duvna, Livna, Gračaca, Like ...⁵¹⁴

U mjesecu svibnju 1684. god. 200 Krajišnika krene na Knin, kako bi neprijatelju nanijeli štete, pa ako im pođe za rukom poduzeli bi nešto i protiv kninske tvrđave. Kad se šibenski odred Krajišnika uputio prema ugovorenom mjestu za sastanak sa kotarskim Krajišnicima, primijetili su na putu mnoge stope u pravcu Šibenika, pa su ocijenili, da su se Turci podigli da pljačkaju njihov kraj, te su odlučili da ih sačekaju u zasjedi. I zaista su poslije malo vremena opazili, kako se prema njima kreće više od stotine Turaka, koji su sa sobom vukli stoku i po kojeg zarobljenika. No pre nagliše se i napanu kolonu prije vremena tako, da su četrdeset Turaka što ubili, što zarobili i oslobodili skoro čitav plijen.

Drugi dio Krajišnika, koji se iz okolice Zadra približio Kninu, podijelio se na tri odreda. Jedan odred naiđe na 500 turskih pješaka i konjanika, koji su upravo izišli iz Knina i zaputili se u pravcu Kistanja. To je bio najslabiji odred, a Turci misleći, da je to sve, sruče se na njih. No ubrzo napadnutima priteknu u pomoć ona dva druga odreda, te potuku Turke tako, da ih je stotadeset pokrilo zemlju, nekoliko ih je zarobljeno, a 90 konja pane u ruke Krajišnicima. Ostali Turci pobjeغوše. Poginuo je samo jedan Krajišnik, a tri su bila ranjena.⁵¹⁵ Naumljeni pohod na Knin svršio se ovom bitkom. Kad je zatim stigla vijest, da se u Kninu okupilo 3000 vojnika s namjerom, da napanu zadarski ili šibenski okoliš, poslao je providur Mocenigo regularne čete i Krajišnike, da brane pristupe. Krajišnici se nađu sučelice kninskoj tvrđavi, pa neprijatelj za nekoliko dana nije izišao iz nje, te su Turci konačno odustali od namjere i raspustili sakupljeni odred.⁵¹⁶

U ovo doba nadvlađa u Veneciji propapistička struja konzervativnu, pri čemu se istakao senator Petar Valier, te je Venecija tom strujom utjecala na Svetu ligu (Austrija i Poljska), jer su papinskim posredovanjem bili zagarantirani mletački interesi. Na to se u Dalmaciji odmah stanu vršiti ratne pripreme. U ratnom vijeću, koje je sazvaо providur Mocenigo 12. IX.

⁵¹⁴ O. c. str. 341–2.

⁵¹⁵ Desnica, O. c. II, str. 12–13.

⁵¹⁶ O. c. str. 23, 28.

1684. g., trebalo je da se stvori plan akcije i trebalo je da se donese odluka, gdje da se napanu neprijatelj, jer je bilo više mogućnosti: u Lici, Kninu, Sinju, Opuzenu ili u Hercegovini. Na tom vijeću su bili prisutni krajiški poglavari: Posedarski, Stojan Mitrović, Bartolačić i Smiljanić. Od zapovjednika redovite vojske nalazili su se Emo, Michiel, Grimaldi, Radoš, i del Borro. Sve krajiške poglavice su se složile u tome, da je najbolje zauzeti Knin, ali se pritom pokažu različita mišljenja u načinu operacija. Tako je Bortulačić predlagao, da se vojska sakupi u Skradinu, a Mitrović predlaže sakupljanje u Lici radi lakšeg dovlačenja artiljerije i malog broja utvrđenja, dok je Posedarski predlagao, da se iz okolice Zadra ravno krene na Knin. K njima se pridruži mišljenje dal Borroa, koji kaže, da je dobro otpočeti Kninom, a tako isto Radoš, koji je naglasio, da se time osiguravaju granice i olakšava se prodor u Sinj i Livno. Michiel se također izjasnio za Knin s motivacijom, da će druga osvajanja biti laka, kad se zauzme Knin. Grimaldi je predložio Sinj zbog napredovanja k Livnu, pa Knin ne bi dolazio u obzir, jer bi u tom slučaju ostao daleko i iziskivao mnogo vojske, da se održi u rukama. Emo je predlagao, da ratna akcija pođe iz Splita, odakle su laka osvajanja na sve strane, pa će tako doći na red i Knin.⁵¹⁷ No do akcije još ne dolazi, nego se samo vrše pripreme, pa tako dolazi do nakane, da se na Krki podigne most zbog prijelaza stanovnika i Krajišnika zadarskog i šibenskog područja.⁵¹⁸ Međutim su se čarkanja nastavljala, što vidimo iz odluke providura Valijera od 21. II. 1685. g., kojom se daje udovici i sinu Dragoja Abramovića mjera dvopeka, mjesečno zato, što je Dragoje »prošlih sedmica« poginuo u sukobu s odredom kninskih Turaka ubivši prije Čeivan-agu Lopušića (po ovim Lopušićima nazvani su Lopuški mlini i Lopuška glavica u Biskupiji) jednog od glavnih, a najopasnijih ljudi na granici.⁵¹⁹

Ubrzo se odlučio vanredni komesar i providur Marin Michiel, da pregleda kraj od Zadra do Knina, koji su bili držali i napustili Turci. Pošao je u društvu krajiških poglavica Jankovića i Smiljanića, pa o tom putu u vezi sa Kninom javlja senatu otprilike ovo:

– Započinje šuma, koja se proteže do Knina, a na njenu rubu nalazi se jedna obrušena crkva imenom Šuplja crkva,⁵²⁰ blizu koje protječe Krka. Konačno sam prispio blizu Knina, a to je tvrđava smještena na grebenu, koji sa sjeverozapada optače Krka,⁵²¹ a široka druga rječica, koja silazi sa sjeveroistoka⁵²² i pravi jedno jezerce, iznad kojeg je varoš, koja je s jednim zidom na sjevernoj strani povezana s tvrđavom i čini se, da se samo s ove strane može napasti Knin. Tvrđava, kako se čini (jer ju Michiel gleda izdaleka sa sjeverozapada), ne zauzima čitavu hrid, te malo niže pretječe hridi. S one strane je plodno polje s raznim brdašcima i malim barama, koje se

⁵¹⁷ O. c. str. 41.

⁵¹⁸ O. c. str. 57.

⁵¹⁹ O. c. str. 56.

⁵²⁰ To su ostaci lukova rimskog pretorijuma u Burnumu, danas Ivoševci kod Kistanja, koji se još i danas vide. Ne znajući za njihovu funkciju narod ih je pripisao crkvi, što se jedno vrijeme uvrijedilo, te se lokalitet zvao Šuplja crkva, pa Šupljaja.

⁵²¹ Pogrešno, jer je za Krku uzeo Radljevac s Butižnicom.

⁵²² To je Krka.

proteže pet milja od sjeverozapada k jugu, a široko je tri milje. S druge strane potočića je jedno brdo, sa kojeg se može uznemirivati tvrđava. Jedan vijenac brda optače polje, a ta brda su pokrivena snijegom samo djelomično sa turske strane. Samo s južne strane je uska dolina, koja vodi u Drniš, a odatle u Livno. Tako je teško doći u pomoć tvrđavi, kad su brda pokrivena snijegom ...

Poslao sam uhode u Knin da vide, koliko vojske dnevno silazi iz ovog grada. Do mjesta ugovorenog za sastanak s uhodama putovao sam cijelu noć. Doznao sam, da je tokom jednog dana malo vojske izišlo iz grada, a izveli su samo 8 konja na pojenje. Kavalir Janko me uvjeravao, da Turci sigurno nisu u veliku broju i da im drugi ne mogu stići iz obližnjih mjesta, jer ih tuda nije bilo. Otišao sam prema Kninu s ove strane rijeke, gdje sam na jednoj ravnici zaustavio jedan odred naše konjice, te odavle poslao 10 Krajišnika na malu udaljenost od grada, da vide da li se na neki način mogu namamiti Turci iz tvrđave, pa sam naredio da im popale sve kuće, a kad su to izvršili nijedan Turčin nije izvurio iz tvrđave. Zatim sam otišao prema gradu i našao se trista koračaja daleko od njega, hoteći ga dobro promatrati, pa sam se tako zadržao $\frac{3}{4}$ sata. Turci su samo ispalili tri topovska hitca malog kalibra. Poslije tri sata, za koje su vrijeme Krajišnici opustošili sve, do čega su došli, uspjelo im je vidjeti četiri Turčina, od kojih su jednoga zarobili, pa sam od ovog zarobljenika izvukao iskaz, koji prilažem ovom pismu. Odavle sam pošao u Skradin.⁵²³

Malo dana poslije Stojan Janković izvještava Valijera, da iz Knina danju bježe turske obitelji, a noću odlaze vojnici, pa se posada dnevno smanjuje.⁵²⁴ No Valier se zadržao na drugim stranama, umjesto da udari na ovako evakuirani Knin, pa kad je htio nešto poduzeti, usvoji onu koncepciju, koju je na ratnom vijeću u Zadru iznio Grimaldi i krene na Sinj, gdje aprila 1685. g. doživi grdan fijasko.⁵²⁵

Novi providur Cornaro htio je osvetiti Valijerov poraz pod Sinjom na istom proprištu. Još za Valijerove akcije kod Sinja Turci su pojačali opreznost, pa su u Knin poslali nešto vojske. A kako je Cornarov plan bio usmjeren na Sinj, postojala je bojazan da Turci izvrše iz Knina napad prema Kotarima, isturio je on Stojana Jankovića s Krajišnicima u Bribir, da štiti napad iz Knina, odnosno da uznemiriva tursku posadu u njemu, što se odigrava od početka godine 1686. Već u siječnju Stojan Janković nemajući dovoljno ljudstva, a ne navikao na mirovanje skupi po Kotarima 120 ljudi te s njima, Bribirskom posadom i Krajišnicima iz Skradina, u svemu sa 300 ljudi ode prema Kninu da spriječi Turcima eventualno pojačanje. Približivši se Kninu pošalje 10 konjanika, da se sakriju u jednoj kući, koju su Turci napustili. a ta se nalazila ispod vrata same tvrđave. Cilj mu je bio, da se ovi ljudi pritaje, te kad svi Turci izidu iz tvrđave, da se pokažu njima za leđima, a Stojan će ih, koji se sa 80 konjanika kamuflirao puškomet daleko u šumi, iznenaditi i tako će se naći svi Turci opkoljeni, pa će ih pohvatati. Međutim ona deseterica nisu imali strpljenja, te čim su

⁵²³ Desnica, O. c. 59-60.

⁵²⁴ O. c. str. 62.

⁵²⁵ Gunjača, Stari Sinjski Grad, krvavo proprište, tri opsade u tri godine. Mogućnosti, VI, sv. 2, Split 1959, str. 141-5.

vidjeli prve Turke, kojih je bilo samo osam, pojave im se za leđima, pa ih tako zarobe sedam, a osmomu odsijeku glavu. Usput zaplijene 26 volova, koje su od velike gladi, pošto ih je Venecija često držala bez ikakve hrane čak i bez kruha, sve poklali i pojeli na putu. Zarobljenici su iskazali, da su im poglavice uvijek govorile o dolasku pomoći u tvrđavu, ali da se ona nikad nije pomaljala.⁵²⁶ Michiel popunjuje ovaj izvještaj, valjda prema daljem iskazu zarobljenika i kaže, da kninska posada oskudijeva hranom, budući da je cijena žitu prekomjerna. Osim toga je doznao od sužnjeva iz Bosne, Like i Krbave, da paša kupi vojsku i živežne namirnice, pa će s velikom vojskom doći u Knin i odatle napadati Kotare.⁵²⁷ Neko pojačanje je zaista došlo, pa su se Turci obijesno zalijetali izvan Knina, a suzbijao ih harambaša Božo Miljković.⁵²⁸ Znajući za oskudicu posade u hrani, naumio je Stojan Janković da je ugrozi još više, te pred žetvu uništi žito na polju, zapali oko 25 mlinova i sruši utvrđenje iznad Krke, koje je štitalo najveći dio tih mlinova,⁵²⁹ na što Turci odveć utučeni hitno zatraže pomoć od bosanskog paše.⁵³⁰ Za Cornarove opsade Sinja stigne Turcima pojačanje i hrana u Knin, pa se ponovi onaj strah od njihova napada na Kotare.⁵³¹ Mjeseca studenoga g. 1686. zaista dođe 16.000 Turaka u Kotare i utabore se u Morpolači, a bio im je glavni cilj, da odbjele stanovnike povrate pod sultanovu vlast. Međutim se naglo povuku ne učinivši veće štete, jer su popalili samo nekoliko kućica. Po iskazu jednog zarobljenika uzrok naglom povratku u Knin bio bi u dobivenoj vijesti, da providur sakuplja vojsku u Skradinu, a druga vojska da ima doći iz Zadra, pa su se pobojali, da ne budu ukliješteni i zato da su se povukli.⁵³²

Osvajanjem Drniša, Skradina, Zadvarja i Sinja, pa cijelog teritorija zapadno od Krke preostali su Turcima u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji pored Imotskoga još samo Vrlika i Knin. Sad je Knin najisturenija točka, u koju se s jedne i druge strane oštrije upiru oči. Ponavljaju se sad obostrani zaleti⁵³³ i vrše pripreme kako za napad tako i za obranu.

Pod konac g. 1687. počinju se vršiti pripreme za konačno zauzeće Knina: Providur konjice Antun Zeno organizira sigurnost na okolnom pograničju, želeći da odmakne granicu zbog slobodnije obrade zemljišta, što zapravo nosi sobom blokadu Knina. Zeno je s poglavicama Kaštela, Trogira i Šibenika uglavio, da se pod svaku cijenu mora držati zauzeti Drniš, koji će čuvati Krajišnici, a Šibenčani će poslati pojačanje od 200 ljudi. Trogirani će čuvati Ribinju kulu iznad Petrova polja, Klišani Maljkovsku šumu na Svilaji, Cetinjani neki most Inlisetu (= ?), a Skradinjani kulu u Nečvenu i s Bukovčanima pograničje (zapadno od Krke).⁵³⁴ Zeno je još po šumama postavio zasjede, koje bi imale napasti karavane, koje bi snabdijevale

⁵²⁶ Desnica, O. c. str. 130-1.

⁵²⁷ O. c. str. 132-3, 136.

⁵²⁸ O. c. str. 140.

⁵²⁹ Ta je tvrđava bila u Topolju kao i veći dio mlinica.

⁵³⁰ Desnica, O. c. str. 141.

⁵³¹ O. c. str. 158, 159, 160.

⁵³² O. c. str. 164-5.

⁵³³ O. c. str. 170, 174.

⁵³⁴ O. c. str. 203-5.

Knin.⁵³⁵ Zatim je šibenski knez imao napraviti most na Krci kod Skrađina, a kapetanima konjice je Zeno naredio, da novače stanovništvo.⁵³⁶ Zeno je poslao one zasjede po šumama, kad je čuo, da se iz Banje Luke priprema velika karavana, da krene sa živežom u Knin, a kako se to otezalo, zasjede su se, izložene gladi i nevoljama na otvorenu i promrzle, povukle svojim kućama. Pri povratku su ti ljudi htjeli zapodjeti kakav okršaj pod Kninom, ali ih nabujala rijeka i poplave spriječe, te se namjera svršila obostranim puškaranjem. Uto krišom dođe u Knin bosanski paša Atlagić, da se u njemu zadrži i da se brine za pograničje, što je zabrinjavalo Zena, najviše zbog toga, što je Atlagić uživao ugled kod stanovnika.⁵³⁷ Upravo kad su se Krajišnici raspustili kućama, jer su službovali bez ikakve plate i primali su samo po libru kruha i to neredovito, stane pristizati u Knin turski karavan od 1500 tovara sa živežom uz osiguranje od 3000 vrsnih konjanika. Sad Turci iskoriste prigodu i do dva dana paša pokrene ovu konjicu prema Kotarima i dođe do sela Popovića, te opljačka teritorij od Nadina do Novigrada i navali na Karin, ali se Karinjani uspješno opru u svojoj tvrđavi. Vojska je nemilosrdno harala, te je pokupila sve živo; uz stoku još i čobane, žene i djecu. Mlečane sad uhvati strah, da se Turci s ovom snagom ne dokopaju Drniša,⁵³⁸ na koji su ljubomorno pazili, naročito s obzirom na namuđenu operaciju protiv Knina za koju je Drniš glavna baza. Iz Knina je paša otišao na Vrelo Cetine, gdje se utaborio. Neki Čeh Alat utekao je iz ovog tabora i donio vijest, da će paša preko Vukovića mosta⁵³⁹ krenuti za Livno. Taj Čeh je bio u onom pohodu na Kotare, te dao podatke o tom turskom pothvatu iznijevši brojno stanje turske vojske, u kojoj je sudjevalo 5000 boraca, a od toga 1000 Tatara, koji da su najviše hvatali žene i djecu.⁵⁴⁰ Prema drugom izvještaju u Kninu je ostao svrgnuti paša Atlagić s nećakom Durakbega, te očekivao pojačanje od 200 konja.⁵⁴¹ Odlaskom paše u Livno preostalo je strahovanje za Drniš.

Kako je ove godine (1688) prispijevala žetva, sračunao je Zeno, da će kninski Turci biti zabavljeni poljskim radovima, pa je naumio oko Knina štogod izvesti. U tu svrhu dogovorio se s kapetanom Šibenika i guvernerom Drniša Fenzijem, da se na dogovoreni dan pridruže kotarskim Krajišnjicima, te da složno uznemire kninske Turke. Kad su Kotarani krenuli, dođe im obavijest iz Drniša, da je u Knin prispjela velika turska konjica, pa da im se drniški Krajišnici ne mogu pridružiti. Kotarani upanu sami pod Knin, posijeku 15 glava, među kojima i jednog odmetnika, zapovjednika bombardijera, koji je utekao iz Šibenika i bio glavni upravljač turskog topa pri napadu na Sinj prošle godine. Neki Turci se pri bijegu utope u rijeci, mnogi su bili ranjeni, a neki se sa hridina strmoglavili. Krajišnici pohvataju 40 konja i zapale veliku količinu sijena pripravljena da se preveze na sigurno mjesto pod gradom, čemu je Zeno pridavao naročitu važnost.⁵⁴²

⁵³⁵ O. c. str. 206-7.

⁵³⁶ O. c. str. 210.

⁵³⁷ O. c. str. 213-14.

⁵³⁸ O. c. str. 216-18.

⁵³⁹ U selu Koljanima, sada pod akumulativnim jezerom Peruče.

⁵⁴⁰ Desnica, O. c. str. 219.

⁵⁴¹ O. c. str. 220-21.

⁵⁴² O. c. str. 229-30.

Koncem srpnja približe se akcije za konačni napad na Knin, a teren je bio pripreman i na taj način, što je isključen glavni strah od turske pomoći iz Bosne, jer je austrijska vojska pala pod Gradišku i time prikovala turske čete u Bosni. Zato se 1. kolovoza sastane u Skradinu ratno vijeće, koje je razmotrilo motive napada na Knin i načinilo plan. Kao razlog navodi se, da je to najveća želja stanovnika, da je Knin veoma važna tvrđava, iz koje posada dnevno uznemiruje stanovnike i da je tokom rata osim izgubljenih glava palo u ropstvo 600 mletačkih podanika. Međutim bi osvojenje donijelo siguran posjed prostranog kraja i bile bi razriješene ruke za druge operacije. Konstatiralo se, da bi napad na tvrđavu predstavljao težak pothvat s obzirom na njen položaj kao i na događaje, koji su se nekoć pod njom zbili (aluzija na poraz g. 1654). Dalje, da se u tvrđavi nalazi 500–600 branitelja i da su u njoj Atlagić i Durakbegović. Utvrdili su, da do tvrđave treba tri dana marša zbog dovođenja artiljerije.

Kao operativna baza izabran je Skradin gdje je po završenom vijećanju došlo do ukrcavanja vojnika na brodove, koje je (vojniké i brodove) Cornaro držao spremne još u Splitu, pa se ovdje prebacio, da bude što bliže Kninu. Cornaro je izdao naređenje Zenu, da se s vojskom i konjicom iz Kotara približi, te da povede i konje bolesnih vojnika, koje neka zajašu dragoni kako bi bio što snažniji ovaj rod vojske. Također je naredio, da se prema njemu uputi vojska sa teritorija Splita, Trogira i Šibenika, pa je svima ususret poslao lađu s porukom, da dođu izravno njemu, a čim prispiju, nastat će pokret prema Kninu.⁵⁴³

Cornaro se nađe u Kninu 28. VIII 1688. poslije pet dana marša, koji je otežavala vuča topova i neprohodnost izabranog puta. Smjesta se oglasila baterija, koja je za odgovor iz tvrđave dobila samo puškaranje i odmah su se stali kopati rovovi da se približe bedemima. Cornaro izvještava, da se u tvrđavi nalazi Atlagić, a da je kvalitet i broj branitelja, koji su vrlo ratoborni, čine u momentu veoma značajnom, ne bez namjere, da s uspjeha sebi podigne cijenu ili, ne uspije li, da bude zato razumljen. Dok se Cornaro nalazio na maršu, prispije Sulejman paša pod Drniš, gdje doživi poraz i tom prigodom pogibe Alajbeg Filipović.⁵⁴⁴

U daljem toku opsjeđanja Cornaro izviješćuje, da je imao mnogo truda, dok je učvrstio baterije s obzirom na močvare, koje se nalaze ispod prvog zidnog pojasa grada. Otvorio je također i utvrđenje, koje je sa svake strane bilo opasano zidovima. Zbog toga je jedan odred prešao vodu, da bi s leđa napao neprijatelja napravivši najprije rovove, odakle su topovi ciljali na hrid. Odlučeno je s ove strane izvršiti napad. Građani Splita i Klišani bili su određeni za penjanje, da na više strana zabave Turke i da im priušte što veći metež, dok je s protivne strane prošao general konjice, da podupre Krajišnike i pohvata one Turke, koji su tuda pokušali bježati. Dok se napad vršio, neprijatelji su bili ometani neprekidnom vatrom zapovjednika artiljerije Grimanija, koji je naredio, da dobar broj vojnika prepliva rijeku i uđe u grad. Takav prepad pomeo je Turke te su se povukli iza drugog bedemskog pojasa, što je omogućilo ulazak u grad (naselje). Turci su sada

⁵⁴³ O. c. str. 235–7.

⁵⁴⁴ O. c. str. 237–8.

u drugom dijelu tvrđave imali iznad sebe dva utvrđenja. Međutim je Dal Borro, koji je upravljao ovim napadom u osvojenu varoš razmjestio ljudstvo, a Krajišnici i dio regularnih vojnika dali su se odmah u pljačku. Kad su ovo opazili Turci, učinili su snažan napad i unijeli među Krajišnike toliki metež, da su se dali u strmoglavi bijeg, ali je protuakcijom Cornara opet stečena zauzeta pozicija no uz prilične žrtve, dok je Turaka ostalo stotinu što mrtvih, što ranjenih, a među njima i kapetan. Operacije se nastavljaju da bi se osvojila dva druga pojasa tvrđave, koji su neprekidno pod vatrom, ali će izgon neprijatelja biti težak zbog litica i položaja, koji im je mnogo u prilog. Cornaro završava izvještaj viješću, da je zauzeta Vrlika.⁵⁴⁵

Za vrijeme opsade Cornaro dođe do dragocjenih podataka, koje mu je pružio Milan Babić iz sela Sunaja u blizini Bilaja. Taj čovjek je u proljeće došao s Alagom Čicijom u Knin kao njegov poslužitelj, pa se u noći od 6 na 7. IX. spustio konopom niz bedeme kroz otvor za top i onda se po litici spustio do pred rov, da se preda. On je dao neposredne podatke, iz kojih se vidi stanje u tvrđavi prije njena pada:

– U početku je bilo u Kninu oko 600 Turaka branitelja, ali su mnogi ubijeni, otkada se napada grad, a ima i ranjenih. Upravo na dan napada ostala je stotina što mrtvih, što ranjenih, a među ranjenima je ostao i kapetan Firdusović, koji je kasnije podlegao ranama. Svaki dan pogiba po koji Turčin tako, da će ih sada biti preko 300 sposobnih za oružje, a osim toga i nešto malo kršćana. U tvrđavi se nalazi paša Atlagić sa sinom i nećakom, Mehmed Crnčić sandžak krčki, dizdar i 40 aga. Na svakog agu pripada redovito 40–50 ljudi, a sada poneki od njih imaju samo 5–6, drugi od 10–12, a neki najviše 15. Čekalo se na pomoć drugih, ali im nije uspjelo doći prije mletačke opsade. Imaju mnogo praha i olova, jer su nekoliko puta prije opsade bili snabdjeveni. Također dobro stoje i sa živežom, imaju mnogo stoke i žita, a također i žrvnjeva, da ga melju. U tvrđavi imaju također dosta vode, jer su napunili sve sudove, vjedra i drugo, što su imali. Zastalno su se odredili braniti i nema jednoga, koji bi se usudio govoriti o predaji, jer se boji da bi mu otkinuli glavu. Na momente očekuju bosanskog pašu, ali su mnogo zbunjeni, jer im se nitko ne vraća s odgovorom, iako su dosad poslali 15 do 20 ljudi, da ga podstreknu na pomoć. Unutar tvrđave uz drugi pojas načinili su rov i napunili zemljom jednu kuću, koja im je najbliža i čuva je 25 ljudi. Drže veliku količinu kamenja spremnu, da ga upotrijebe, kad budu napadnuti, a napadu će se oprijeti na sve moguće načine. Na desnoj strani tvrđave drže okrenut veliki top, da tuče s boka napadače u slučaju, da se budu uspinjali u tvrđavu. U slučaju da budu napadnuti s leđa, postavili su veliki broj kamenja na daske i grede, koji su skupa povezane s nakanom da ih ospu na napadača.⁵⁴⁶

Do 11. IX. dva gornja utvrđenja su bila pod neprekidnom vatrom. Turci su nekoliko puta za vrijeme opsade bili pozivani na predaju, ali su odgovarali uvijek paljbom. No prorijedeni, bez pristigle pomoći i u najskrajnijoj oskudici vode 11. IX. istaknu bijelu zastavu tražeći pregovaranje. Paša je poslao dva parlamentarca, dva glavna age, da iznesu uvjete o predaji grada

⁵⁴⁵ O. c. str. 240–2.

⁵⁴⁶ O. c. str. 238–40.

tražeći, da im se pusti slobodan izlaz s obiteljima, sa oružjem, prtljagom i pratljom. Cornaro to odbije, našto se paša sa sinom i nećakom krčkim sandžakom i sa pet aga pojavi u Cornarovu šatoru, da se pokori.⁵⁴⁷ Ovim činom završila se dugotrajna i obostrana borba oko Knina, koja je puna dva stoljeća toliko puta krvlju natopila kninsko tlo.

U tvrđavi je zatečeno stopešest sužnjeva, koje su Turci držali u lancima. Na licu mjesta likvidirani su oni podanici Venecije, koji su utekli u tursku službu i baratali s artiljerijom. Iz tvrđave je izišlo preko 1000 ljudi, među kojima i 300 odabranih ratnika. U obrani tvrđave poginulo je preko 200 Turaka. Svi ovi ratnici poslani su na galije u Skradin. Pašu Atlagića sa sinom i nećakom Alibegom, koji je odličan ratnik, ali odveć okrutan i nesnosan u ovim krajevima, Cornaro šalje u Veneciju. Također šalje s njima Krčkog sandžaka, dizdara i sve poglavice naglašavajući, da ih ni na jedan način ne može ovdje držati, a najviše zato, što imaju dobre veze s Krajišnicima (!). Cornaro je napisao ovaj izvještaj vladi u Veneciju i pri koncu pohvalio sve istaknutije oficire i šibenskog biskupa Calegarija, koji je lično održavao u logoru pastvu,⁵⁴⁸ a ni slovom nije spomenuo Krajišnike, koji su vlastitim snagama očistili sav teritorij od Zadra do Krke, i neprekidnim prolijevanjem krvi trajno slabili tursku posadu u Kninu, te su pri samom osvajanju bez dvojbe držali najizloženije položaje i stupali u najopasnije navale, što je bilo redovito. Oni, koji su najviše doprinosili pobjedama u odnosu stranih komandanata njihove vlasti, služili su kao rezerva, na koju će se baciti krivnja za svaki eventualni neuspjeh, makar on potekao s kukavičluka bilo kojeg mletačkog funkcionera.

Kad je Cornaro ušao u tvrđavu, zatekao je 11 izvrsno građenih topova, dao je popisati municiju i hranu, naročito žito, koje je blokirao i ostavio za sjetvu stanovnicima, koje će naseliti. Prvog dana dao je jednu mošeju pretvoriti u crkvu i čistiti tvrđavu od leševa, smeća i ruševina. U tvrđavi je postavio providura Antonija Loredana, a Andriju Longa za kastelana, dok je inženjeru Alberghettiju povjerio izradu njena nacрта. Odmah je dao nalog providuru Loredanu, da popravi tvrđavu, stavivši mu na raspoloženje radnu snagu. U ovom drugom izvještaju senatu Cornaro ističe strateški momenat tvrđave i kaže, da je ona vrednija od ijedne druge u provinciji, a da će sa nacrtom, koji će poslati, shvatiti prednosti njena položaja između voda, močvara i iznad nepristupačne hridi, koja se s malim troškom može dovesti u skoro neosvojiv objekt. Zatim dodaje, da je zauzećem tvrđave ostao zatvoren čitav pogranični kraj, te ako se u nju smjesti generalni providur konjice, pa odavle pošalje manje odrede u Drniš, Sinj i Vrliku, lako će osigurati ostatak provincije. Cornaro se posebno osvrće na ekonomski dobitak, što ga je prinijelo osvojenje Knina i kaže, da su kninska prostrana polja kao i ona Vrlike sa mnogim selima zbog ratnih prilika sva neobrađena i srušena, ali ima nade, da će se tu sleći mnogo stanovnika, jer stanovnici Zagore žudno žele, da sa obiteljima nasele ove krajeve. Za njima će bez ikakve dvojbe doći i drugi to više, kad u Bosni čuju za pad Knina. Da im olakša dolazak, Cornaro će im dati oružanu pratlju, a providur

⁵⁴⁷ O. c. str. 242-6.

⁵⁴⁸ L. c.

konjice (Zeno) bit će zadužen, da ih primi, smjesti i da svakomu podijeli zemlju za obrađivanje.⁵⁴⁹

Drukčiji i objektivniji prikaz s obzirom na učešće krajiških snaga i naših ljudi donosi Vinjalić. Od njega preuzima Zlatović samo ono, što je vezano uz sudjelovanje fra Andrije Resice, kojeg nijedan mletački izvještaj ne spominje, a mi po Zlatoviću iznosimo ovo:

Godine 1688. došao je Cornaro u Šibenik i tom prigodom potvrdio za visovačkog vikara fra Andriju Resicu, koji je u Šibeniku bio učitelj filozofije i na sastanku, koji se održao kod biskupa Calegarija, izložio je Cornaro svoju namjeru o zauzimanju Knina. Tom prigodom je Resica iznio uzroke propasti vojne pod Kninom g. 1654. ukazavši, da je dolazak sa strane Bukovice nezgodan i da je mnogo lakše, ako vojska dođe do skradinskog slapa: »Tuda je put ravan i kratak, dajte mi 10 ljudi, 4 sjekiraša i 6 s maljima, ja ću vam kroz 6 dana tuda popraviti put.«⁵⁵⁰ K tomu se Resica ponudi za vodiča i još reče, da će okolni narod pomagati vojsku, jer taj narod odavna želi, da se Turci protjeraju iz Knina. Na to je Cornaro poslao inženjere, koje je Resica odveo na samo mjesto i ovi su se uvjerali u prednost njegovog predloga, te Cornaro pošalje u Visovac pionire, da odmah urede put. Kad se ovo izvršilo, Cornaro je doveo vojsku do Skradinskog slapa, odakle su je preuzele visovačke lađe i prebacile do Roškog slapa odakle iziđu na Miljeve. Uz biskupa nalazilo se na ovom putu više svećenika, kao i Resica, koji je dao sakupljati narod po župama. Narod se odazvao u velikom broju, te je pomagao vući topove i ratnu spremu sve do Ljubča (koji se nalazi preko Krke na visoravni vis à vis kninske tvrđave), gdje se utvrdila baterija. Resica je s Krajišnicima i prikupljenim narodom držao prilaz na brdu Konju, a kad se poslije akcije artiljerije otvorila na bedemu varoši rupa, srnuo je s Krajišnicima u varoš i prvi usadio na zidine barjak.⁵⁵¹ Cornarovi izvještaji i Vanjalićevo pisanje u biti se podudaraju. I Cornaro i Vinjalić govore o polasku vojske sa Krke. Po Cornarovu izvještaju ostalo je neshvatljivo, zašto je dao nalog, da vojska u Skradinu uđe u brodove, kad brodovi ne mogu ploviti nego 3 milje uzvodno, jer ih čeka Skradinski slap. Međutim sad se vidi, da su od slapa išli drugim brodovima i sve to postaje jasno, kad se zna, da se vojska od Krke kretala Prominom do Ljupča. Cornaro izvještava, da su ušli u grad oni odredi, koji su preplivali Krku, a po Vinjaliću Resica je držao poziciju na Konju, dakle sa druge strane Krke i prema južnom dijelu varoši, pa ju je morao i on preplivati, čim se spominje, da se nalazio na Konju. A spominje se i to, da je rupa provaljena na južnom dijelu varoši i da je Resica prvi ušao u grad, što je stvarno mogao učiniti sa pozicije, na kojoj se nalazio. U biti su tekstovi zaista sukladni, samo se zasluge našeg elementa, iako je o njemu mnogo ovisio uspjeh i karijera Mlečana, namjerno prešućuju.

Zauzećem Knina nestaje oblasti pograničja na zapadnoj strani, odakle su se vršili obostrani zaleti, pa nastaje zatišje. Pod zaštitom garnizona u tvrđavi, rađa se ponovo naselje, a ono tursko nije sasvim postradalo, jer vidimo,

⁵⁴⁹ O. c. str. 247-9.

⁵⁵⁰ Navodnici su kod Zlatkovića, Franovci, str. 157.

⁵⁵¹ Zlatović, O. c. str. 157.

da se po zauzeću varoši ono pljačka i da se u nj smještaju vojni odredi, dok opsada još traje. K tomu susrećemo u dokumentima, da se pojedincima odmah poslije oslobođenja daruju kuće, pri čemu se imenuje, da su bile vlasništvo tog i tog Turčina. Bit će da su se za opsade svi stanovnici evakuirali u tvrđavu, kad je iz nje izišlo preko 1000 glava, a od tih je samo bilo 300 vojnika. Pitanje je sada, tko napučuje Knin. Svi su Turci od oružja poslani na galije, a po iskazu onog Babića iz Sunaja vidi se, da je bilo u tvrđavi i kršćana, dašto jedne i druge vjeroispovijesti. Ovaj Babić je bio pravoslavac, što doznajemo po tomu, jer se spominje, da je iz Sunaja kod Bilaja. Naime blizu Loredanovih vrata izvan kninske tvrđave postoji odavna komšiluk Sunajci, koji su pravoslavni, nazvali su se po selu Sunaje, iz kojeg su doselili i valjda je baš prvi bio ovaj Babić. Od Turaka je samo mali broj mogao ostati u Kninu i to: neborci, starci, žene i djeca. I ostali su neki, jer se spominje, da je Resica tu »prignuo Turke, da prigrle katoličku istinu«,⁵⁵² »izučio čeljad turske vjere i prignuo da prime sveto krštenje«⁵⁵³ i »našavši po selih čeljad, koja življaše u turkovanju, prignu da se odreknu i svetim krštenjem zagrlje katoličku vjeru.«⁵⁵⁴ Susretali smo se nekoliko puta s praznim područjem kninske krajine, a posljednji put, kad je bilo govora o seobi stanovništva na mletački teritorij, što je naknadno potvrđeno Cornarovim izvještajem, u kojem govori, kako je kninska i vrlička krajina porušena i kako stanovnici Zagore žele, da ih nasele i iznosi čvrsto uvjerenje, da će se za njima povući i drugi.

Zametak novom Kninu svakako počinje poslije zauzimanja tvrđave 11. IX. 1688. Najstarije stanovništvo bilo bi ono, koje je ostalo iza odlaska Turaka, no i to je od njih bilo dovedeno, pa korijenom ne seže u mnogo dalju prošlost, a samo po sebi je bilo malobrojno. Drugo po redu jest ono, koje je bilo vezano uz život garnizona, a treće, koje je doselilo ne mnogo poslije zauzeća Knina, ukoliko nije čekalo već spremno, da uđe u varoš, čim se Knin osvoji. To sudim po tomu, što je Resica postao kapelanom tvrđave, čim se zauzeo grad, a drugi je bio istodobno imenovan, don Ivan Vidović kao župnik varoši. Prema tomu u varoši je bilo žitelja i župnik se ne bi imenovao za nekolicinu ljudi, pa držim, da je odmah došlo do useljenja kojeg stanovnika iz Zagore, a Vinjalić i navodi, da je Resica doveo nekoliko obitelji iz okolice, koje je naselio uz kuću, koja je bila data franjevcima, koji su nadošli iz Visovca.⁵⁵⁵

Uto su se napunila i sela, pa se već g. 1691. u izvještaju providura kaže, da su naseljeni razni dijelovi varoši i sela, a da je naročito Kosovo polje napunjeno s novim podložnicima unatoč kugi, koja je minula. Zato je bilo potrebno, da ti stanovnici imaju svoga starješinu, te je postavljen Krajišnik Jovan Sinobad⁵⁵⁶ (porijeklom iz Posedarja). Ovaj Sinobad je dobio od vlade 60 padovanskih kanapa zemlje između Bulina mosta, potoka Radljeveca i puta, kao i kuće, koje su se tu nalazile, a pripadale su Turčinu, agi Kurtoviću. Ujedno je dobio jedan kanap vinograda i kuću s vrtom u Kninu, što

⁵⁵² Zlatović prema listini providura Molina od 20. XII. 1691. O. c. str. 159.

⁵⁵³ Zlatović, prema listini providura Dieda od 20. VII. 1693. L. c.

⁵⁵⁴ Zlatović prema listini providura Barbara od 13. IV. 1696. O. c. str. 160.

⁵⁵⁵ Zlatović, O. c. str. 158-9.

⁵⁵⁶ Desnica, O. c. str. 272.

je pripadalo agi Emoriću.⁵⁵⁷ Na ovoj darovštini zasnovano je tik do Knina a na području Kninskog polja, koje se prostiralo odmah od bedema varoši, naselje Sinobada, u kojem su stanovnici pravoslavne vjere podigli crkvu i oko nje načinili groblje. U samom Kninu stjecajem okolnosti, što je u nj ušla katolička mletačka vojska s biskupom Caligarijem, pa dolaskom katoličkih stanovnika iz Zagore i katoličenjem turskih preostataka, i osnutkom franjevačkog samostana našao se živalj katoličke vjere, dok je pravoslavni, ne bez diskriminacije, našao sebi drugi položaj u Kninskom polju. U pogledu postanka novog stanovništva možemo reći da obje vjeroispovijesti vuku jednako porijeklo starosti i prvi poznati preci potječu iz one mješavine, koju su Turci ostavili u tvrđavi; s razlikom, da su katolici pojačani pokrštenjem Turaka i još uz mletačku posadu i činovništvo predstavljali Knin, dok je pravoslavni živalj napučio skoro sva sela okolice, pa kad su prirodni faktori, nego je vjera, nadvladali, odrazilo se to na kninskom naselju, koje se povećavalo ušeljavanjem stanovnika jedne i druge vjeroispovijesti.

No zauzećem Knina g. 1688. pišu se novije stranice njegove prošlosti, a mi smo ionako previše vremenski odmakli, na što nas je vodio razlog, da povijesni prikaz proširimo izlaganjem golemog broja fakata, koji svjedoče o velikoj strateškoj važnosti Knina, o njegovoj važnoj ulozi u historiji, o ekonomskom i političkom centru, koji postaje i više vjekova ostaje prijestolnica Hrvatske. Knin se diže, ruši, pada i opet uzdiže stojeći usred pozornice, na kojoj se odigravaju toliko krupni događaji, pa konačno postaje pustoš i garište i još kao takvo biva satrto tako reći bezbroj puta svakojakim kopitom, pa zaliveno rijekom krvi. Sve ovo iznesosmo i s razloga, da predočimo prilike, u kojima su nastajali kulturni spomenici i da pokažemo kroz kakve su neprilike do nas došli, jer je nužno potrebno preostatke izlagati na historijskoj pozadini, kad god je to moguće.

Od svih spomenika nad zemljom samo strši kninska tvrđava. Nju smo dosada istrzano doticali, naročito kad je bilo riječi o gornjem i donjem gradu u XIV. stoljeću, te smo čuli o njenu položaju i važnosti iz mletačkih izvještaja. Bez detaljna proučavanja ne može se dati analiza njena razvoja na osnovu postojećih zidova. Tek se na osnovu tehnike zidanja i površinskog rasporeda bedema danas može sagledati podjela na tri grada: gornji, srednji i donji, kako smo to označili na priloženoj tlorisnoj skici iz g. 1859. To je nažalost najstarija skica i jedina s kojom raspolažemo, dok smo vidjeli, da je još g. 1688. ing. Alberghetti napravio nacrt. Najstariji direktni podatak o nekom radu na tvrđavi odnosi se na popravak, što ga je po preotimanju g. 1648. izvršio Tekelija-paša. Podgrađe, čini se, nije bilo opasano zidovima sve do turskog doba, jer nam Vinjalić kaže, da su donju ogradu načinili Turci: »il muro del basso recinto fabricato come si sa dalli Turchi«. ⁵⁵⁸ Neki popravci izvršeni su neposredno poslije osvojenja. To 5. X. javlja Zeno i kaže, da je na više mjesta popravio bedeme, jer su bili oštećeni artiljerijom. Osim toga je neke dijelove tvrđave ispunio zemljom, učvrstio rešetke na vratima, popravio veliku mošeju, nastambe javne zgrade i sklonište za bolesnike.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ O. c. str. 273-4.

⁵⁵⁸ Gunjača, O položaju kninske katedrale, str. 41-2.

⁵⁵⁹ Desnica, O. c. str. 250.

Venecija je dobro ocijenila ulogu Knina na pograničju, koji štiti skoro sav njen posjed u Dalmaciji, pa se dala na temeljitu restauraciju tvrđave, koja je prilično promijenila lice, što se daje vidjeti sa reprodukcija, koje su načinjene prije i poslije restauracije. Ovo je načinjeno u periodu između Karlovačkog (g. 1699.) i Požarevačkog (g. 1718.) mira, a prema sačuvana dva natpisa, koji su jedini preostali na tvrđavi, taj rad se okončao g. 1711. Tada se znatno proširila i produžila tvrđava na južnoj strani tako, da je sistemom bastiona uključena mala tvrđava, koja se na reprodukcijama vidi. Istom tehnikom načinjeni su mali bastioni na sjevernoj strani, kad je došlo do onog rasjeda u litici, koji je načinjen između kompleksa tvrđave i Spasa. U najnovije doba dokazano je, da je pri toj restauraciji sudjelovao domaći graditelj Macanović.⁵⁶⁰

Ovo su dašto preostala svjedočanstva o popravcima i dogradnjama, a mnogi zahvati su se bez sumnje vršili, da o njima nije ostalo nikakva spomena. Dokazat će to pronađeni arhitektonski preostaci, koji su u razaranju završili s prvotnom namjenom, da posluže poslije kao prosto gradivo bedemima i drugim zdanjima.

Govoreći o kninskoj tvrđavi morat ćemo se još dotaći jednog vanjskog oblika utvrđivanja. Mi smo se susreli s odlukom g. 1504., da se za obranu Knina spoje dvije vode. Kako se Knin s obzirom na rijeke, koje ga optječu, nalazi zapravo na poluotoku, htjelo se ovim načiniti od njega otok, da bude još zaštićeniji. Spajanje dviju voda moglo se samo odnositi na spoj rijeke Krke s Butižnicom, pritokom Radljeveca ispred samog podgrađa. Taj plan nije izvršen, a i ne bi poslužio svrsi s prostog razloga, što su vode Butižnice, koje bi jarak vodio u Krku, ljeti malene i to bi bio plicak, koji ne predstavlja nikakve naročite zapreke. S druge strane zato je trebalo produpsti velik dio terena; čitavo sedlo, koje spaja Sinobadovu glavicu s podankom Spasa upravo, kako je to učinjeno pri trasiranju željezničke pruge, a to je za onovremene prilike bilo veoma teško, a kako vidjesmo i bez svrhe.

Nego, umjesto naumljene spojnice načinilo se nešto drugo. Pod samom kninskom varoši iskopao se dubok i širok jarak i navratila se u nj Krka. To je sad bio njen široki mrtvi rukav, koji je bio sličan jezeru, a išao je u duljinu toliko, dokle je dosezao niski nivo Krke. Na taj način pristup Kninu se ograničio samo na sjeveroistočnu stranu, a sve drugo je bilo opkoljeno vodama. Kad su Turci načinili ogradu oko podgrađa, povukli su je od bedema djelomice okomito na nj, a onda su je od tzv. Loredanovih vrata zakrenuli koso i s njim izbili upravo na vrh ovog umjetnog jezera, što znači, da je taj vrh jezera diktirao ovaj kosi pravac ograde, tj. da se s jezerom mnogo računalo u obrani. To jezero je zauzeto regulacijom Krke u prošlom stoljeću s posljedicom, da su se gradske kuće, koje su građene blizu jezera dok je ono postojalo, nakrivile zbog sušenja terena pod njima. To se jezero vidi na svim starijim reprodukcijama Knina.

Mi smo se dosada susreli sa mnogo drugih starih građenih objekata i ovdje ih ne treba ponovo nabrajati. Oni odavna ne postoje na površini. Međutim ne postoje ni drugi, koji se kasnije u dokumentima spominju. Ako pogledamo priložene stare reprodukcije, koje potječu oko vremena zauzeća Knina

⁵⁶⁰ Cvito Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, Prilozi, 9, Split 1955, str. 214-223.

g. 1688., vidjet ćemo u podgrađu i izvan njega objekata, kojima odavna nema traga. Ja vjerujem, da ih je sve konsumirala gradnja novog Knina i proširivanje tvrđave, u kojoj su svršili kao prosti materijal. Vinjalić nam izričito navodi neke preostatke: »Vratimo se k Tvrđavi (kninskoj). Pod starom kulom izvan Loredanovih vrata, gdje je vojničko groblje, vide se temelji jedne crkve, a malo naniže temelji druge. Tradicija brka ime ovih mjesta sa sv. Mihovilom, sv. Petrom i sv. Katarinom. Niže odavde vidjeli su se temelji nekoga velikog zdanja, koji idu ispod zida, kojim je ograđeno podgrađe, što su ga, kako se zna, izgradili Turci. Tvrđi mi g. Pietro Cigni, inženjer, da ih je vidio za vrijeme vršenja nekih iskapanja unutar ovog bedema blizu gore rečenih Loredanovih vrata; no ne postoji nikakva tradicija, da je tu bio samostan. Gdje danas naš samostan dodiruje stepenice, koje vode u kor, ima malih ostataka ovalne građevine, vidi se, da je to bila kapela (ovim izrazom označivale su se i apside. Op. moja) jedne velike crkve, koje se temelji pružaju preko javnog puta sve do unutar kuće uzvišenog Antonija Šimića. Govori se, da je bila posvećena sv. Ivanu.«⁵⁶¹

Još g. 1704. postojale su starije crkve ili bar ruševine, kojima su nazivi groblja sačuvali ime. To se vidi po upisniku mrtvih iz g. 1689.–1723. i 1779.–1803., koje je iznio Marun,⁵⁶² nastojeći kojeg od njih objasniti, što je činio sa bilješkama na jednom primjeru publikacije, te je naknadno preinačivao i dodavao rukom, što ćemo mi ovdje iznijeti u zgradama. Od dosada nespomenutih objekata tu se nalaze u navodima: »In cimiterio s. Hieronimi« (pod tvrđavom oko Fumiševe kuće), »in cimiterio s. Sofiae extra civitatem« (nepoznat položaj), »in cimiterio s. Anastasiae in campo Thiniensi« (položaj nepoznat, kasnije Marun dodao rukom »U Krvavica ispod Viole«), »in cimiterio extra portam Lauretanam« (Vojničko groblje sv. Spasa), »In ecclesia Bonae Mortis (sv. Josip u Kninu), »In cimiterio s. Catharinae extra urbem« (neki kažu, da je ovo ono sv. Spasa)«. Prema tomu prije navedenim objektima pridružuje se lijep broj drugih odreda nepoznatih izuzev jednoga, koji se arheološkim zahvatom otkrio. Njihovi preostaci svršili su u izgradnji i moru, da je dosta toga nestalo u samom početku, čim su fratri, praveći crkvu i samostan, morali poseći za materijalom na udaljeni Kapitul valjda zato, što je građe već nestalo u Kninu. Za njima su se povelili i drugi, što svjedoči Vinjalić s riječima: »kako mi je bilo rečeno, naši redovnici bijahu prvi, koji su odnosili materijal sa onoga mjesta (= Kapitul), a po njihovu primjeru vlast je činila isto za zgradu glavnog štaba konjice.«⁵⁶³ Dalje se tako postupalo sve do potkraj prošloga stoljeća, kad se javio interes za arhitektonske spomenike.

Prelazeći na opis preostatka najprije ćemo se osvrnuti na preostatak crkvene arhitekture, koju je otkrio Marun ispod najstarijeg dijela tvrđave, a prema brdu Spasu tik do puta, kojim se pristupa Loredanovim vratima i tvrđavi. Nažalost nemamo nikakvih podataka o zahvatu. Po kazivanju bivšeg čuvara muzeja Ivana Jelovine vidjela se površina apside iznad zemlje do spomenutog puta i Marun je odatle počeo iskapanje namjerivši se na gro-

⁵⁶¹ Gunjača, L. c.

⁵⁶² Lujo Marun, Bilježke kroz starinarske izkopine u kninskoj okolici, Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva, XII, Zagreb 1890, str. 66–8.

⁵⁶³ Gunjača, O. c. str. 40.

bove unutar crkve kao i izvan nje. Ti grobovi su se protezali u susjedni vinograd Tode Djujića, koji ih je krčenjem povadio g. 1931., a u rijetkima je nalazio priloga. Grobovi su bili obloženi sedrom. Ovdje se bez sumnje radilo o jednoj od one dvije crkve, što im Vinjalić spominje temelje izvan Loredanovih vrata i kod vojničkog groblja.

Crkva je jednobrodna i orijentirana prema istoku s malim skretanjem k sjeveroistoku. Nalazi se na padini pristranka tako, da se k njoj pristupalo niz pristranak. Objekt je u prilično zapašenom stanju, pa se ne mogu izvući i objasniti svi detalji, te će ovaj opis pretrpjeti neke dopune, kad se sve točno bude vidjelo. Sačuvala se pretežno u temelju, ali ima i natemeljnog kamenja u zidovima. Duga je 17, a široka točno polovicu od toga tj. 8,5 m. Ima najjednostavniji tlorisni oblik: brod iza kojeg dolazi prilično duboka apsida, koja se razvija iz začelnog zida. Sam tloris pokazuje nepravilnost, pa se najglavnija očituje na pročelnom zidu, koji ne pada okomito na bočne. Crkva je položena na nejednako tlo tako, da negdje iz podanka strši litica iznad razine zemlje i na nju se naslanja fasadni zid, a negdje se morao kopati temelj preko 70 cm u dubinu. Najviše se zida sačuvalo na apsidi, gdje je visok 107 cm. Debljina temeljnog zida varira od 80 do 120 cm. Temeljni zid je sav od vapnenca spojena čvrstim malterom, a fasadni je od klesanog i prilično krupna kamena od domaćeg vapnenca.

Pročelni zid izvana nema ravne površine, a iznutra su preostala dva sloja fasadnog kamenja iznad poriza. To znači, da je s vanjske strane na ovoj razini zid bio pod površinom zemlje, te se u unutrašnjost crkve silazilo preko stepenice, koja se morala nalaziti u samoj debljini zida na ulazu. Ovaj zid je na sredini prosječen upravo na mjestu ulaza, ali to nisu žive strane ulaza; one su nestale i sav taj rastvor samo u jednom sloju kamenja iznosi 190 cm. U unutrašnjosti crkve pod ovim zidom znatno strši poriz, i to nejednako s konstantnim širenjem od zametka, koji se nalazi 75 cm daleko od sjevernog bočnog zida, pa idući k južnom strši 30 cm na kraju, koji se završava 4 m dalje. Interesantno je, da je do sjeverne strane rastvora porizni kamen zasjekom udubljen tako, da je gornja strana zasjeka pripala unutar-njem licu zida, što znači, da se tlo crkve reguliralo naknadno. Nutarnje lice je od dosta pravilno dotjeranog pačetvrtasta kamena, kojem se dužina lica kreće oko 40, a širina oko 30 cm. Najveća visina ovog zida u unutrašnjosti, a iznad poriza iznosi 70 cm. Nadtemeljni zid je debeo 80 cm.

Sjeverni bočni zid sjedi kod dodira s pročelnim zidom na litici, koja strši iznad razine donjeg fasadnog sloja, tj. litica je poslužila za vanjsko lice. Na ovom zidu sačuvali su se tragovi fasadnog kamenja na dva mjesta tako, da je veći dio bio sačuvan izvana, a manji iznutra. Produživši liniju vanjskog i unutrašnjeg lica preostatka nadtemelnog zida konstatujemo debljinu ovog zida od 76 cm. S unutrašnje strane ovog zida jest obrušena gromača, a do nje je prosjekao temeljni zid jedan grob, od kojeg je preostao samo donji kraj. Od groba se sačuvao dio dna od sedre, koje znatno strši od preostalih dviju paralelnih obložnica na njemu, koje su također od sedre.

Južni bočni zid je s vanjske strane dosta zasut, a samo se izvana i na zapadnom kraju nalaze tanke ploče, kao da su služile za nivelaciju temeljnog zida, da se na njima počne zidati fasadni. Ovaj zid je žilama šume prilično uznemiren.

Začetni zid je čvršće građen, jer se s njim veže apsida. Sa svake strane isteže se prema unutrašnjosti crkve, ali ne u jednakoj dužini. Tako je zid na južnoj strani mjereći izvana dug 2, a na sjevernoj 2,75 m. Debeo je 1,30 m. Rastvor između njih, što je zapravo otvor apsida, iznosi 3,50 m. Na oba kraka ima fasadnog kamena, a u sjevernom se, u debljini zida, nalazi i po koji komad sedre.

Apsida nije jednako izmaknuta od uglova, koje izvana sačinjavaju pobočni zidovi sa začelnim. Tako je na sjevernoj strani udaljena od ugla 100, a na južnoj 75 cm. Prilično je nepravilno građena, tako da je iznutra skoro pačetvrtasta, a izvana tendira trapezastom obliku, samo što se na uglovima zaobljuje. No i tu se odražavaju nepravilnosti, jer na sjevernoj strani teče k osi crkve više koso, nego na južnoj, na kojoj se sačuvao izvana sav fasadni zid. Iznutra se neznatno povukla prema vani od pravca, kojim se završavaju rastvori začelnog zida. Unutrašnja joj dužina od otvora do završetka iznosi 4 metra.

Unutar prostora apsida sačuvani su ostaci dvaju grobova, i to jedan uz začelni zid crkve, koji je pačetvrtast. Dug je 210 cm, širok 70, a ostatak visine mu iznosi 107 cm i vidi se, da mu je vrh nestao sa zidom apsida, s kojim je u istoj razini. Drugi grob je jako oštećen i tragovi mu se nalaze uz sjeverni zid apsida. Prvi je zidan od sitnijih komada vapnenca, dok je drugi od sedre.

Tehničke osobine odaju gradnju crkve u XV. stoljeću.

ARHITEKTONSKI PREOSTACI

Arhitektonski preostaci iz kninske tvrđave

Br. 1. Plutej od sitnozrnastog vapnenca.⁵⁶⁴ Visok je 90, širok 47,5, a debeo 12 cm. S donje strane je fraktura, na gornjem lijevom kraju je okrnjen, dok mu je vrh neznatno priklesan. Bio je upotrijebljen sekundarno, što se poznaje po utoru, koji je načinjen duž sredine lica na taj način, da se nije respektirao dekor. Utor je načinjen grubim dlijetom, krivudav je i širok 4,5 a dubok 2 cm. Tim istim dlijetom odnesena je lijeva strana gornje letve, jer je u drugoj namjeni smetala njena odskočena površina, pa se poravnala razinom dekorativnog polja. Bit će da je u drugoj prigodi ovaj plutej bio upotrebljen za horizontalni prag nekih vrata, što se sudi po utoru i po pačetvrtastoj rupi, koja se nalazi blizu lijevog kraja, a na prvom kolutu u drugom horizontalnom nizu dekoracije. Ta rupa je duga 3,5, široka 1,5 a duboka 1,5 cm.

⁵⁶⁴ »Opet u istom uglu (kuće br. 2 u Tvrđavi), niže u temeljima našast je jedan komad gotovo čitava pluteja s pletenom okrenuta izradbom k zemlji. Da se ugao kuće ne sruši, vadeći ga, izlomio se na više komada... Bio je u nekoj davnije doba po srijedi oštećen s izdubinom nekog žlijeba. S tutkalom dao sam ga opet slijepiti.« Marunov »Stariarski dnevnik« pod datumom od 22. I. 1909. Njegovi dnevnički nalazi se u arhivu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Vertikalne bočne strane su originalne, samo što je na lijevoj strani bilo rebro, koje je za duge upotrebe otučeno tako, da mu se razaznaje samo trag od vrha do dna te strane i može se konstatirati, da je ono bilo široko 3,8 cm.

Lice je podijeljeno na dekorativno polje i gornju letvu, koja od polja odskače 1,3 cm. Na dekorativnom polju su se sačuvale okvirne letvice na obje strane. Letva je više sačuvana na desnoj strani pri gornjem dijelu i znatno je šira od one na lijevoj, a širina joj iznosi 4,6 cm. Lijeva okvirna letvica sačuvala se samo na donjoj strani, dok je na gornjoj oštećena. Široka je 1,3 cm. Dekorativno polje je ukrašeno sistemom od nizova troprutastih koluta isprepletenih sa troprutastim vrpčama. Tu nalazimo tri vertikalna niza koluta, od kojih se sačuvalo pet u svakom nizu, a ako se hoće raspodjela gledati u horizontalnom nizu, onda imamo pet sačuvanih nizova, koji sačinjavaju po tri koluta. Koluti su samostalni, tj. ne vežu se jedan s drugim preko čvorova i vanjski promjer im iznosi 13 cm. Ali njih povezuje sistem troprutastih vrpca, kojima se začetak nalazi u gornjim uglovima polja, koje su poput jezika uvučene u te uglove. Kroz svaki krug prolaze unakrsno dvije vrpce, koje se okomito lome pri svakom kraju polja uvijek u pravcu, koji prolazi praznim prostorom između koluta. Vrpce među sobom zatvaraju kvadrate, kojima su dva suprotna vrha uvijek u centru koluta. Na osnovu organizma ovih vrpca vidi se, da im nije logičan svršetak pri dnu, pa taj traži još jedan kolut u vertikalnim nizovima, odnosno još jedan horizontalni niz koluta na dnu pluteja. Prema tomu u polju je bilo svega osamnaest koluta.

Na preostatku lica gornje letve sačuvali su se horizontalni štapovi njena okvira, a unutar tih štapova jest ostatak dekora, i to jedna samostalna vertikalna troprutasta vrpca pri desnom kraju, uz koju se nalazi ista takva vrpca, koja se na oba kraja lomi i prelazi u organski splet. Taj splet se opet ukrštava u središtu troprutastog koluta, od kojeg je ostala desna polovica (Tab. XV).

Br. 2. Ulomak od bijelog sitnozrnatog vapnenca sličan prvomu.⁵⁶⁵ Dug je 27, širok 25, a debeo 15,5 cm. Na dvije strane su tragovi originalne plohe, na trećoj je otučen, a na četvrtoj naknadno priklesan. Posvuda se na njemu nalaze tragovi maltera, pa se vidi, da je kasnije svršio u neki zid. Na licu je ostatak dekorativnog polja, na kojemu su preostaci od četiri koluta, koji imaju promjer kao kod prednjeg. Tropruti su uži nego kod prvog pluteja. Vrpce, koje se provlače kroz kolute, sijeku se međusobno kao i na prednjem spomeniku, a zato što su tanje, ostavljaju više slobodna prostora u kolutima, nego je to kod prednjeg koluta (br. 2 na tab. XVI).

Br. 3. Ulomak pluteja od bijelog sitnozrnatog vapnenca.⁵⁶⁶ Visok je 33, širok 38, a debeo 12 cm. Žive krajeve ima samo na dnu i na lijevoj bočnoj strani, a na druga dva kraja je fraktura. Posvuda se nalaze tragovi maltera, pa se vidi, da je sekundarno bio rabljen u nekom zidu. Na bočnoj strani bilo je rebro široko 4,5 cm, koje je do kraja namjerno otučeno.

⁵⁶⁵ Našao se opet u Tvrdavi u puškarnici nad spomenutom kućom u bedemu jedan ulomak pluteja: »Marunov Starinski dnevnik« pod datumom od 22. I. 1909.

⁵⁶⁶ »Opet našast jedan ulomak (u istoj kući) od bijelog zrnatog vapnenca s našim običajnim pletrom. Ovaj je bio uložen u temelju prvog ugla kuće.« Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 19. I. 1909.

Na licu se nalaze dvije rubne letvice, i to donja, koja je široka 4,3 cm i bočna široka 2 cm.

U dekorativnom polju nalazi se sistem troprutastih koluta, koji nisu među sobom vezani čvorovima, nego se isprepleću s dvostrukim troprutastim vrpčama. Promjer koluta iznosi 20 cm. Preostao je jedan cijeli i dio drugog koluta. Dekor je izrađen dosta primitivno tako, da su koluti nepravilni, a jedna vrpca svršava nelogičnim naslanjanjem na drugu pri donjem lijevom uglu (br. 3 na tab. XVI).

Br. 4. Ulomak od sitnozrnastog vapnenca,⁵⁶⁷ dug je 26, širok 16, a debeo 14,5 cm. Samo na donjoj strani nalazi se čest originalne plohe, koja je – po gruboj obradi se sudi –, imala pripadati dnu pluteja, a na svim drugim stranama je fraktura. Na svim površinama nalaze se ostaci maltera od sekundarne upotrebe u nekom zidu.

Lice je dekorirano troprutastom pleternom mrežom, a zbog malog preostataka površine ne može se odrediti tačan oblik dekoracije (br. 4 na tab. XVI).

Br. 5. Ulomak od sitnozrnastog vapnenca, s jedne strane je naknadno priklesan, a sa ostale tri je otučen. Dug je 25, širok 18, a debeo 16 cm. Na svim stranama nalaze se ostaci maltera od sekundarne upotrebe u nekom zidu.

Lice je pri jednoj strani nagrizeno i oštećeno. Na licu je sistem isprepletanih troprutastih traka, koje su se na više mjesta provlačile kroz troprutaste kolute, od kojih je preostala samo polovica jednoga, oko kojeg paralelno teče vrpca, ali ga ne opkoljuje svega, nego dolazi do polovice, a na drugoj polovici je njen simetrični pendant. Ovakav isti pleterni sistem nalazi se na dijelovima jednog pluteja sa Crkvine u Biskupiji (br. 5 na tab. XVII).

Br. 6. Debeli ulomak od sitnozrnastog vapnenca; visok je 15, širok 27, a debeo 29 cm. Pronašao ga je pisac g. 1936. uzidana u zidu najsjevernije kasarne iz mletačkog doba u tvrđavi. Na dnu i na jednoj strani nalazi se originalna površina, a druge strane je priklesan, a na ostalim stranama je fraktura. Spomenik je svakako bio širi, a to se vidi po tomu, što mu je na desnom kraju presječen dekorativni motiv, od kojeg je ostao samo začetak. To je ona strana, koja je otpala priklesavanjem.

Na dnu lica nalazi se rubna letva široka 6 cm. Iznad letve, a u polju jest preostatak pleternog tropruta, po kojemu se razaznaje, da su to vrhovi dviju polukružnih traka, što lako može pripadati onim paralelnim vrpčama oko koluta, koje smo sreli na prednjem ulomku. Desno od tog ornamenta opažaju se tragovi luka troprutaste vrpce, valjda istog motiva (br. 6 na tab. XVII).

Br. 7. Ulomak od sitnozrnastog vapnenca upotrijebljen tri puta.⁵⁶⁸ Dug je 31, širok 28, a debeo 12 cm. Na jednoj cijeloj strani kao i na dijelu druge jest fraktura, dok je sa ostalih strana ili naknadno dekoriran ili poslije tog

⁵⁶⁷ »U gornjoj kalunjerici kninske tvrđave, a prije nego se dode k drvenom mostu, odvalio se slučajno ili uslijed groma, jedan izvanjski i gornji dio zida, te sam među odvaljenim kamenjem našao jedan ulomak od bijelog zrnatog vapnenca našeg pletera«. Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 21. IX. 1909.

⁵⁶⁸ »Danas iskopan iz najzadnje kuće, vojničke bolnice, u kninskoj tvrđavi arhitektonički ulomak odnosno onomu »Stephaton«, gdje je bio uložen kao prosto gradivo«. Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 19. XII. 1899.

naknadnog rada priklesan. Zbog preupotrebljavanja dobio je dva lica: starije i mlađe.

Starije lice, koje je kasnije došlo na položaj leđa, oklesano je pri drugoj upotrebi, i to površinom, koja prelazi polovicu fragmenta. Na ostalom dijelu lica preostao je pletar oštećene površine. Dekorativni motiv se sastoji od troprutastih koluta isprepletenih troprutastim trakama. Koluti su među sobom povezani uzlovima, kojih je bilo četiri na svakom, a kroz kolute su prolazile dvije trake, koje se u njihovu središtu sijeku (br. 7 na tab. XVII).

Mlađe lice načinjeno je na površini prvotnih leđa. Ono je na natpolovičnoj gornjoj površini radirano, vjerojatno u novije vrijeme, na taj način, da se vidi, kako se išlo za tim, da se dobije ravna površina, koja je ostvarena grubim dljetom. Budući da se gornji dio te obrađene površine savija u luku od dužeg prema kraćem kraju, to je dokaz, da je ovaj spomenik bio upotrijebljen za menzolu. To je nesumljivo treća upotreba ovog ulomka što nam govori činjenica, da lice druge upotrebe nije bilo respektirano nego dijelom otučeno. Na onom dijelu te menzole, koji je ulazio u zid, nije bilo potrebno otući lice, pa je tako na njemu ostao odskočeni rubni okvir i reljefna predstava u polju, koje je – vidimo prema ovom preostatku – bilo uokvirano rubnom letvicom. Ta se letvica sačuvala na donjem dijelu lijevog kraja u dužini od 12 cm, a od polja, koje ona uokviruje, odskače 1,8 cm. Široka je 3 cm. Na suprotnoj strani lica nalazio se pendant ovoj letvici, ali taj je sasvim oštećen tako, da mu se jedva opaža trag. Uz rubove okvirne letvice tekao je sitni štapić, a površina letvice je izrovašena, pa se ističe cik-cak linija.

Na donjem dijelu lica preostao je reljefni prikaz sa dvije ljudske figure, od kojih je desna jako oštećena frakturom, a objema je vrh odnesen spomenutim priklesavanjem. Te dvije figure stoje raširenih nogu na horizontalnom štapu, koji nije išao od jedne do druge okvirne letvice. Na sredinu tog štapa pada okomito drugi, koji dijeli figure tako, da izgleda, kao da figure stoje na horizontalnom štapu križa. Naravno, da se ovdje ne može govoriti o ostatku križa ne samo zbog toga, što nam nedostaje donji krak, nego i stoga, što se jedan štap od drugog razlikuje zaobljenošću i jačinom, a onaj vertikalni se još od podanka intenzivno sužuje i tanji, da završi tupo zaobljenim vrhom.

Objе figure su bile jednake veličine, a preostala veličina im iznosi 13,5 cm. Po svemu su u simetričnom odnosu, pa im tako obje ruke, koje se nalaze do okomitog štapa, idu u visinu i lome se u laktu na taj način, da im je pesnica imala biti na tjemenu. Ruke, koje im se nalaze s vanjske strane, pružene su prema dolje, ali ne uz tijelo nego otklonjeno od njega. Po preostacima ispod pesnice se vide neki tragovi, prema čemu se može suditi, da su kod obje figure te ruke nešto držale. Bolje se sačuvao trag ispod ruke lijeve figure, pa je predmet imao ravno odsječeno dno, a na bočnim stranama bio je zaobljen. Isto su tako kod obje figure noge raširene, a stopala im idu prema vani. Na lijevom reljefu je otučena površina lica, samo se opaža naglašeni ovratnik na vratu. Odjeća je pravljena bez ikakva nabora. Jasno se naglašuju dvije haljine: donja, koja ide do ispod koljena, a odmah nad njom je druga gornja, koja je prosječena na prsima, a također i pri dnu. Skulptorski rad je ispaо iz rustične ruke, a pod utjecajem rustične romanike.

Obje bočne strane bile su jednako dekorirane, samo je na desnoj strani preostao mali dio dekoracije zbog velikog oštećenja, koje je ta strana pretrpjela. Na lijevoj strani vidi se, da je ploha bila omeđena rubnim štapićima, od kojih su preostali tragovi dvaju vertikalnih. Sva unutrašnjost polja bila je ukrašena cvjetovima od skupine četiriju listića, kojima se zameci i dočeci mogu uzeti da pripadaju jednom ili drugom cvijetu. Listići su po sredini izlijebljeni, a romboičan prostor, koji između sebe zatvaraju, snabdjeven je u sredini ispučenim okulusom u obliku dugmeta. Na bočnim stranama ostali su tragovi maltera, a na licu se poznaju tragovi bojanja (Tab. XVIII).

Br. 8. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Dug je 19, širok 15, a debeo 12 cm. Samo na jednoj strani je originalna ploha, a na tri ostale je fraktura. Na ulomku se nalaze obilni tragovi maltera, koji su preostali od sekundarne upotrebe.

Lice je bilo dekorirano sistemom troprutastih traka, iz kojih su se odvajale otvorene kružnice, u kojima se nalazilo vitlo, s čime smo se sreli u prvom dijelu ove radnje kod Vijole i Plavna. Ovdje je ostalo račvalište vrpce, koje je naglašeno dvostrukom grivnom. Odatle su se razvijala dva troprutasta koluta, od kojih je jednom preostao samo začetak, dok je drugom ostao veliki dio, samo što je nepotpun pri dočetu, pa mu se tako može utvrditi vanjski promjer, koji iznosi 14 cm. Na vanjskoj strani koluta nalaze se dvije kuke, koje se savijaju obrnutim pravcima. Na onom malom preostatku prije spomenutog koluta nalazi se također jedna kuka na istom položaju kao i kod većeg koluta tako, da im se vrhovi skoro dodiruju. Vitla u kolutima imala su pet kašika, koje su izlazile iz nespretno postavljena središta, koje je slično dugmetu (br. 8 na tab. XIX).

Br. 9. Rekonstruirani pilastar od bijelog sitnozrnastog vapnenca, u kojemu su rekonstrukcijom spojena dva originalna ulomka. Oba ulomka pronašao je g. 1934. pisac ovih redaka u bedemima kninske tvrđave, te ih ali prije rekonstrukcije objelodanio.⁵⁶⁰

Visina pilastra iznosi 101,5, širina 37,5, a debljina 15,2 cm. Na njegovu vrhu a pri lijevoj strani nalaze se dva para rupa, koje su služile za pričvršćivanje kolone, a dubina tih četiriju rupa kreće se od 6,5 do 8,5 cm. Na protivnom kraju vrha nalazi se jedna okrugla rupa duboka 4,7 cm, koja je služila za spajanje ovog pilastra s plutejem metalne spojnice. Dno pilastra nije sačuvano. Na desnoj strani nalaze se dva zasjeka profilirana poput stepenice, koja je od kraja udaljena 4 cm, visoka je također 4 cm, a široka 13 cm. 4 cm iznad ove površine nalazi se ploha leđa. Ova profilacija potječe od druge upotrebe, kojom prigodom se odbila nutarnja stijena utora, pa se zasjeka stepenica onoliko visoka, koliko je bila debljina stijene utora. To nam potvrđuje i činjenica, što se raspoznaje druga tehnika klesanja stepenice, koja pokazuje razliku od tehnike klesanja utora. Od pilastra se dakle kasnije načinio veliki zasjek vjerojatno za neki prag, a napokon je razbijen svršio u bedem tvrđave, pa se tako tri puta upotrijebio.

Dekorirano lice dijeli se na dva dijela: na okvirne letve i polje unutar njih. Okvirna letva optječe cijeli pilastar, a izvana je zatvorena rubnom letvicom dok je iznutra zatvorena štapićem. Ni letvice ni štapići nisu na

⁵⁶⁰ Gunjača, Prinos istraživanju kninske tvrđave, str. 4-6.

svakom kraju jednaki, pa su letve različite širine; lijeva bočna i gornja po 5,2 cm, a desna bočna 7,5 cm. Na gornjem lijevom uglu vanjska rubna letvica ne dopire do kraja, nego je letva tu otvorena, da ornamentat sa nje prijede na bazu kolone. Unutar letve nalaze se izmjenično poredani listići bez drška, koji se jedan s drugim pri oba kraja spajaju u obrnutim kosim pravcima tako, da im okosnice čine cik-cak liniju. Listići su izvučeni tako, da su im konture pravljene naizmjeničnim povlačenjem šestara sad s nutarnje, sad s vanjske strane. U rascjepu između dvaju listića nižu se s jedne i s druge strane klinaste oble bradavice. Na onom otvorenom gornjem kraju umjesto rubne letvice nalazi se nad nizom ovih listića drugi niz od dva para, koliko ih je već moglo stajati u rastvoru. Ti se listovi vrhovima tiču donjih i nemaju one bradavice između sebe, a ona je također izostavljena i ispod donjeg para.

U dekorativnom polju nalazimo kombinaciju tropruta, lišća i cvjetova. Osnovu dekora čine tri para pleternih krivulja, od kojih je svaki par sastavljen od krivulje u obliku slova S, koje jedna prema drugoj stoje u obrnutom položaju. Takav par je spojen među sobom s dvostrukom grivnom na dva mjesta u sastajalištu, a par i par su ponovno sastavljeni s grivnom istog oblika, gdje im se dotiču gornji i donji krajevi.

U svakom paru gornje kuke slova S, koje se zatvaraju izvana, a prije nego će se saviti prema unutrašnjosti, cijepaju se na vertikalnom dijelu u dva dijela, i to po polovici srednjeg pruta, pa se jedan, vanjski dio, pretvara u izduženo pero palmina lista, koji nastavlja vertikalni smjer duž nutarnjeg štapa okvira. Drugi, nutarnji dio savija se prema unutra, da zatvori gornju kuku slova S, pa pri završetku tanča i pravi peteljku trolatičnog cvijeta, koji iznosi na vrhu. U račvalište su umetnuta po dva lista sa zajedničkim ishodištem u točki, gdje se troprut cijepa.

Donjim zavojnicama slova S zatvara se srcolik prostor u svakom paru, u kojemu se sa grivne razvija lepezasti palmin list, kojemu se donja dva pera izdužuju i savijaju noseći na vrhu trolatični cvijet, isti onakav, kakav je u gornjoj kuki slova S. Inače susrećemo još i samostalnih listića, koji su utisnuti sa vanjske strane krivulje, gdje je za njih bilo mjesta, redovito u sastajalištu ili procijepu između krivulja, pa tako iznad grivne pri vrhu gornjeg para, na osnovu čega je u rekonstrukciji izveden listić i na odgovarajućem položaju donjeg para. Sa bočne strane nalazi se na originalu s lijeve strane par takvih listića, a s desne samo jedan. Na rekonstruiranom dijelu umetnuli samo po par sa svake strane. (br. 9 na tab. XIX).

Br. 10. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Našao ga g. 1933. u kninskoj tvrđavi kustos Muzeja Pavao Paush. Sa svih strana je fraktura. Dug je 17, širok 10,5, a debeo 11,5 cm. Posvuda se nalaze tragovi maltera od sekundarne upotrebe.

Na licu se nalazi ostatak dekoracije, koji nas podsjeća na prednji pilastar. Ovdje nalazimo spajalište dviju troprutastih krivulja sa dvoprutastom grivnom, pa kuku, koja se savija iznad grivne (br. 10 na tab. XIX).

Br. 11. Ulomčić od bijelog sitnozrnastog vapnenca nađen istom prigodom kao i prednji. Otučen je sa svih strana. Dug je 13,5 širok 4, a debeo 11,2 cm.

Na licu se sačuvao dio palmine lepezastog lista od tri pera, a donje pero se savija u kuku (br. 11 na tab. XIX).

Br. 12. Ulomak praga s natpisom STEFATON od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Bio je uzidan u jednoj kući u Kninu, a ispod kninske tvrđave, gdje ga je opazio Artur Evans i god. 1883. objavio, pridajući mu veliku važnost i vjerujući s rezervom, da se mogao odnositi na kralja Tomislava,⁵⁷⁰ što je pod gotovo uzeo jedan od sastavljača »Voda po Spljetu i Solinu«.⁵⁷¹ Frano Radić se dva puta osvrnuo na ovaj spomenik. Prvi put ga površno opisuje; naziva ga pilastrom i kaže, da spomenik »nije stariji od VI. vijeka, kako bi neki htjeli, ni mlađi od VII., kako bi htio g. Evans, čitajući u natpisu ime Tomislavovo«.⁵⁷² U drugom osvrtu Radić pobija tvrdnje u »Vodi po Spljetu i Solinu«, da bi spomenik predstavljao Tomislava i utvrđuje, da se tu radi o onom rimskom vojniku, koji je razapetom Kristu dodao na trsci spužvu s octom.⁵⁷³

Videći u dosadašnjim osvrtima nesklada, kontradikcije i netačnosti, obrađujem spomenik iznova.

Spomenik je visok 48, širok 26, a debeo 24,5 cm. Na njemu se očito ističu dva perioda rada, izvorni i sekundarni. Izvorni rad se sačuvao na licu i na jednoj bočnoj strani, gdje je preostala dekoracija. Sekundarnu ruku pokazuju leđa, zatim druga bočna, pa gornja i donja strana. Na originalnim plohamo nalaze se oštećenja, koja su mogla nastati još za sekundarne upotrebe.

Leđa nam otkrivaju, čemu je spomenik služio u sekundarnoj upotrebi. Tu se naime nalazi zasjek dug 38, širok 13,5 a dubok 4 cm. U uglu se nalazi rupa u obliku konusa, koja je duboka 7, pri vrhu široka 6,5, a pri dnu 4 cm. Od ove rupe prema kraju zasjeka načinjen je utor u obliku krivulje, a taj utor je dubok 4, a širok 5,5 cm. Pri drugom kraju spomenika, gdje je fraktura, nalazi se u zasjeku pačetrvtasta rupa duboka 4, duga 3,6 a široka 2,4 cm. Postojanje zasjeka, okrugle rupe, utora i pačetrvtaste rupe govori apsolutno za to, da se ulomak preupotrijebio za prag, tako da je kroz utor prolazio klin sa vrata i smještao se u koničnu rupu, dok je na drugu pačetrvtastu rupu ulazio zasun. Budući da zasjek nema živog kraja blizu pačetrvtaste rupe, to se nastavlja na drugom komadu. Postojanje rupe za zasun približno određuje sredinu praga, a pošto se ona nalazi skoro blizu kraju spomenika, možemo suditi, da se u njemu za druge upotrebe sačuvalo oko polovicu praga. Položaj zasjeka, koji se uvijek nalazio prema unutrašnjosti, pokazuje, da je u ovoj sekundarnoj upotrebi licem postala druga bočna strana, koja se tada dotjerala u ravnu plohu. Svakako da se radi o horizontalnom pragu, kad se na njemu nalazi rupa i utor za klin, a činjenica, da je taj prag bio načinjen od dva komada, govori nam, da to nije mogao biti gornji nego donji prag.

Sekundarnim priklesavanjem pretrpjeli su krajevi originalno ornamentiranih ploha, pa je odnesen dekorirani rub desne strane lica, a tako isto i gotovo sav unutrašnji rub na bočnoj strani. Također je tom prigodom, ali veoma malo, odnesena i gornja površina spomenika, kako to pokazuje i odneseni dio okvira na licu, što je načinjeno vrlo grubim dljetom, a to zato, što je kao glava praga dolazila do zida, te se nije vidjela.

⁵⁷⁰ Artur Evans. Antiquarian Researches in Illyricum, Westminster 1883, str. 62-4.

⁵⁷¹ Luka Jelić, F. Bulić, S. Rutar, Voda po Splitu i Solinu, Zadar 1894, str. 291.

⁵⁷² Frano Radić, Ulomak pilastra iz VI. i VII. vijeka, Starohrvatska prosvjeta, I, Knin 1895, str. 23 do 26.

⁵⁷³ Radić, još dvije riječi ob ulomku pilastra sa natpisom »Stephaton«, Starohrvatska prosvjeta I, str. 84-86.

Upozorit ću na jednu činjenicu, koja igra važnu ulogu za određivanje funkcije i položaja ovog spomenika. Na gornjoj površini nalazi se dugačka rupa, koja se proteže skoro od kraja jedne bočne strane k drugoj. Ta rupa je od izvornog dlijeta, što se vidi i po tomu, što su joj bridovi na površini za naknadnog klesanja otučeni. Rupa je duga 21, široka 3, a duboka 3,5 cm; ne nalazi se po sredini nego bliže licu, od kojeg je udaljena 7 cm. Donja strana spomenika, iako dosta natučena, pokazuje dotjeranije obrađenu površinu a to zato, što ova glava nije kasnije ulazila u zid, nego se spajala s glavom nastavka. Bit će da je tom prigodom odsječen dio, na kojemu se nalazila fraktura.

Lice je s oba bočna kraja ornamentirano rubnom vrpcom, koju s vanjske strane zatvara vrlo uzak štapić, od kojeg se opaža samo jedna preostala čest, jer je drugdje ili udaranjem natučen ili odnesen preupotrebljavanjem, što je slučaj na desnom kraju, s čega je, osobito pri donjem dijelu, nastradala i vrpca. Vrpca je ornamentirana izrovašenom cik-cak linijom. Površina lica, zatvorena ovom vrpcom, dijeli se na dva pačetvrtasta uokvirena polja, a jedno od drugog rastavlja pačetvrtina ravna prostora slično letvi, na kojoj je natpis. Na ulomku je preostalo skoro cijelo uokvireno gornje polje i polovica donjeg.

Okviri, u kojim se nalaze figure, odijeljeni su od vrpca i letve žlijebićem. Pokazuju male nepravilnosti u osnovnim linijama, a horizontalne strane su im iznutra prošječene, da se tu dobije mjesta za oblikovanje glava i nogu likova. Površina im je profilirana i iskićena monotonim nizom listića, no male razlike se pokazuju u izradbi listića jednog i drugog okvira.

Na gornjem okviru listovi su u donjem dijelu spojeni, a rastavljaju se jedan od drugoga na polovini dužine i onda se zaobljuju prema vrhu. Ispod svakog razdvojka izvrćena je sitna rupica, koja također naglašava rastavljanje lista od lista, a najviše to postiže rebro, okosnica, koja ide od dna do vrha lista. Razmaci, koji se nalaze između gornjih dijelova lišća, ispunjeni su zaobljenim umecima u obliku klina.

Na donjem okviru sve je isto kao na gornjem, samo što je na listovima načinjena šira okosnica, koja je po sredini razrezana žljebićem tako, da je list raspolovljen po dužini.

U gornjem polju je figura, koja predstavlja Stefatona. Bareljef je naivno načinjen. Glava sa šiljastom bradicom zaprema trećinu čitavog tijela, ruke su nezgrapno tretirane, rastavljene noge premalene, a potpasana odjeća ima nabore samo na donjem dijelu, dok je na gornjem ispod brade urezan sitni rez, koji bi imao naglasiti otvor na odjeći, a inače je taj dio sav gladak, kao da je gol. Lice mu je natučeno, ali se raspoznaje kosa, čelo, oči, nos i usta, pa šiljasta brada. Sa strane a ispod kose su sitne uši načinjene tako, da im donji kraj dopire do sredine očiju. U desnoj ruci, kojoj je nadlaktica znatno veća od podlaktice, stoji štap sa zadebljanim vrhom, što predstavlja trsku sa spužvom. Obrada ruke na štapu pomela je primitivnog majstora, te štap iznad ruke nije više u svojoj osi, nego je izmaknut prema unutrašnjosti polja, a to zato, što nije predvidio mjesto, da naglasi zadebljanje na vrhu trske. U lijevoj ruci visi predmet otučene površine, ali se po ručkama, koje se nalaze s obje strane, nazire, da se radi o amfori.

Figura u donjem polju, što se pripisuje Longinusu, preostala je samo gornjim dijelom. Glava joj je proporcionalnija nego kod prednje. Kosa, koja pada na čelo, stilizirana je preciznije. Obrve su naglašene udubljenom crtom. Oči, nos i usta su sačuvani. Vrat je položen na trup nesimetrično tako, da mu je lijevo rame mnogo šire od desnog. Samo malim urezom na prsima, kao i kod gornje figure, naglašen je rastvor na odjeći, i to je sve, po čemu se ona poznaje. Spomenik je oklesan upravo kod pazuha, kojima se tek opaža naglašeni početak. U desnoj ruci, od koje je ostala čest šake, lik drži štap drukčije tretiran nego kod prednjeg; na vrhu je zaobljen i tu sa strane ima pera, pa se vidi, da se time htjelo naglasiti koplje.

Između ova dva okvira nalazi se ravno i neuokvireno polje u obliku letve, na kojoj je natpis STEFATON, koji je Radić pripisao gornjem liku, na osnovu prepoznatih atributa. Slova su tanka, visoka i prilično pravilna. T i E su u ligaturi, a kod slova A je načinjena na vrhu mala horizontalna hasta, kojoj na krajevima okomito visi crtica kao kod slova T. Slovo O je manje od ostalih i sa dvije bočne strane prignječeno, dok s unutrašnjih strana pri vrhu i pri dnu ima dva sitna vertikalna ureza. Iznad njegova vrha, a prema vrhu slova N uparan je jedan krivudav znak. Na tri mjesta, a u istoj visini kod slova S, prvog T i A izvrćena je sitna rupica iz dekorativne pobude.

Druga dekorativna strana, bočna, nije podijeljena na polja, nego tu samo jedno dugačko i prazno polje uokviruje profilirana letva. Između ovog okvira i krajeva načinjena je rubna letvica uokvirena sa dva štapa, a iznutra ispunjena drugačijim motivom nego ona vrpca na licu, naime zubićima u obliku pile. To je sačuvano skoro u cijelosti na onom kraju do lica, dok se po preostacima opaža, da je isti motiv tekao s gornje i s druge bočne strane, a to znači i pri dnu.

Na istoj strani kao i pri vrhu i dijelom na protivnoj strani ispod ove rubne letvice teče okvirno profilirana letva ispunjena lozicom, koja vijuga iz jednog u drugi kraj. U izmjenično raspoređenom prostoru između lozice i ruba razgranava se sa lozice kuka, sa koje se produžuju dva lista, a u račvalistu lozice i kuke utisnut je umetak u obliku koštice. Na isti način bila je dekorirana suprotna strana okvira. Gornja okvirna letva je po sastavcima s vertikalnim letvama rastavljena od njih uskim i dugačkim listom, iz kojeg se izdvaja prema vertikalnim letvama mali listić. U prostoru između ova dva krajnja listića nalazi se kita načinjena od dvije simetrično savinute kuke pri dnu, iznad kojih se nalazi par simetričnih listova, koji se na krajevima malko savijaju prema dolje, a iznad njih je opet drugi sličan par, kojemu se krajevi pretvaraju u kukice, koje se savijaju prema gore. U sredini između ovog gornjeg para izrastao je mali listić, koji stoji vertikalno.

U posljednje vrijeme dokazano je, da se kninska katedrala zidala u drugoj polovici XIII. stoljeća u samom Kninu, pa sad se po svim osobinama ovaj ulomak pripisuje pragu te katedrale, o čemu je riječ i u mojoj radnji »Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji« i o tome pišem prilog trećem broju časopisa »Archaeologia Jugoslavica«. (Tab. XX).

Br. 13. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca, koji mnogo podsjeća na prednji.⁵⁷⁴ Ima samo dvije originalne plohe i čest dna, a drugdje je fraktura. Na donjoj strani je ostatak okrugle rupe, koja je duboka 5,2 cm. Ta strana je koso klesana, pa se može pretpostavljati, da je to donja čest praga od luka.

Ulomak je visok 16, širok 18, a ostatak debljine mu iznosi 18 cm. Na licu se nalazi okvir i dekorativno polje. Okvir se dijeli na vanjsku rubnu letvu i nutarnji profilirani dio. Od rubne letve ostao je neznatan trag, ali se vidi, da je njena površina bila rovašena poput letve na prednjem spomeniku. Profilirana unutrašnja površina okvira ispunjena je jednoprutnom lozicom, koja vijuga iz jednog u drugi kraj. Gdje lozica dotakne kraj, savija se prema unutrašnjosti u kuku, uz koju nastaje ista simetrična kuka druge lozice, pa čitav organizam loze ima oblik niza izmjenično poredanih slova S. Iz račvališta ovih kuka izlazi rasplšten trolist. U unutrašnjosti polja bio je neki plitko reljefni prikaz, kojemu se samo na vrlo malom djeliću sačuvala zaobljena površina i stepenast profilić, a sve ostalo je otučeno.

Na drugoj bočnoj strani dosta oštećene površine bio je sličan okvir, kojeg se kasnijim preklešavanjem uništio donji profil, a ostali su tragovi sličnog ornamenta na vertikalnim stranama. Unutarnje polje je znatno uže nego kod prednjih spomenika i nema znaka, da bi što u njemu bilo (br. 13. na tab. XXI).

Br. 14. Dio ploče od bijelog sitnozrnastog vapnenca,⁵⁷⁵ koji je pri gornjoj i donjoj strani odlomljen, visok je 33, širok 27,5, a debeo 13,5 cm. Na licu su tragovi bojenja.

Na licu se nalaze dvije vertikalne rubne letve, od kojih je lijeva oštećena, a desnoj je pored toga otučena i površina. Unutar letve teče izrovašena cikcak linija. U izглаčanom polju nalazi se ljudska figura raširenih nogu, kojima je donji dio otpao frakturom. Figura je u podbočenom stavu tako, da su obje pesnice sprijeđa. Glava na neobično debelom i kratkom vratu je natučena, pa se na licu jedva raspoznaje nos, jedno oko i uho. Na vrhu glave stilizirana je kosa počešljana nauzgor. Gornji dio figure je više reljefan od donjeg zato, što je na tom dijelu polje udubeno konkavno. I ova figura ima dva komada odjeće, donju i dužu, pa gornju, kao i ona, koju smo sreli prije. Gornja odjeća je na prsima presječena kao i pri dnu i dok je na gornjem dijelu potpuno glatka, na donjem su načinjeni vertikalni nabori.

⁵⁷⁴ »U kninskoj tvrđavi slučajno našasta su, kao prosto gradivo u prizidama uložena, dva ulomka Starohrvatskih ploheozbom urešenih pluteja, iz dobe hrvatske samostalnosti, a u zidu bivše »vojničke bolnice« u istoj tvrđavi ulomak pilastra, koji pripada poznatom ulomku pilastra u našem muzeju sa natpisom: »Stefaton«. Marun, Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva o društvenom radu i napredku kroz god. 1899. Starohrvatska prosvjeta, V. Knin 1900, str. 49.

⁵⁷⁵ »Josip Šimunović donio dva ulomka od *Stefaton* našasta u kući Vojinovića u podrumu uložena kao prosto gradivo« Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 29. II. 1896. – Kao da je zaboravio, da je već unio ovaj nalaz u dnevnik Marun, se opet vraća i unosi to pod bilješku od 3. III. 1896.: »J. Šimunović našao u kući Vojinovića pod kninskom tvrđavom dva ulomka arhitrava odnosno pilastra »*Stefaton*« i ulomku krstionice što našao lanjske godine pok. Josip Monti sinčić dr. Lovre kod Doganove kuće u Kninu.« – Marun, Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec, Starohrvatska prosvjeta, II. Knin 1896, str. 125, 201.

Obje bočne strane su jednako dekorirane istim motivom, koji smo sreli na ulomku navedenom pod br. 9, kojemu je ovaj spomenik po svemu sličan, pa ukoliko nije pripadao istoj česti, ono je pripadao svakako istoj kompoziciji (tab. XXII).

Br. 15. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca, koji je u zidu zgrade u tvrđavi g. 1936. pronašao autor. Dug je 24, širok 16, a debeo 11 cm. Na obje dužne strane nalazi se fraktura. Duža bočna je uglačana, dok na površini druge bočne strane nalazimo tragove grubog dljeteta. Leđa duž duže strane imaju uglačan rub.

Na licu se uz bočne strane nalaze rubne letvice, kojima je površina natučena. Polje između tih letvica ispunjeno je istim motivom cvjetova, koje smo susreli na ulomcima br. 9 i 14 (br. 15 na tab. XXI).

Br. 16. Ulomčić kamenice od bijelog sitnozrnastog vapnenca.⁵⁷⁶ Dug je 15, širok 6,5, a debeo 6 cm. Osim na licu i na leđima svugdje se nalazi fraktura. Leđa, koja odgovaraju unutrašnjoj stijeni kamenice, nisu pravilne površine, a na toj površini se vidi, kako je kemijsko djelovanje vode ostavilo traga u glazuri.

Na licu tj. na vanjskoj stijeni nalazi se isti dekorativni motiv kao na prednjem ulomku (br. 16 na tab. XXI).

Br. 17. Ulomak ploče od bijelog sitnozrnastog vapnenca;⁵⁷⁷ dug je 35, širok 30,5, a debeo 12 cm. Na dvije strane, koje se dodiruju, nalazi se živa ploha, a na ostalim je fraktura. Duž jedne žive strane postojalo je rebro, koje je otučeno, ali mu se raspoznaje trag i po njemu se vidi, da je bilo široko 4 cm. S one strane rebra, koja se nalazila prema leđima, načinjen je dublji zasjek nego kod one, koja je do lica. Tu je površina zasjeke više uglačana, pa se po tomu vidi, da se nastavljala druga ploča. Na leđima se nalazi velika površina maltera, koji pripada sekundarnoj upotrebi.

Na licu, a uz žive krajeve nalaze se rubne letvice, kojih su površine mnogo oštećene. U dekorativnom polju nalazi se ispletena girlanda, na kojoj su račvasti cvjetovi snabdjeveni rupicama, koje su načinjene tehnikom svrdla. Pri jednom uglu se vidi, da se girlanda tu pretvorila u pruće, koje se račva na dvije strane, te na jednoj i to kraćoj završava zavojnicom, a na drugoj se pretvara s vanjske strane u polupalmetu, dok se prema unutrašnjoj strani završava savijenim dvoprutom, na vrhu kojeg je cvijet u obliku trolista. Do tog istog kraja vidi se, kako girlanda zatvara srcolik prostor, u kojemu se nalazi oštećena palmeta (br. 17. na tab. XXI).

Br. 18. Greda od bijelog sitnozrnastog vapnenca,⁵⁷⁸ koju je Marun pro-

⁵⁷⁶ »Djeca nadoše pred Doganovom kućom u Knižu mali odlomak od krstionice ili krstene vode izvezene s lišćem«. Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 27. IV. 1895. – dopuna u bilješci od 3. III. 1896., da ga je našao pk. Josip Monti sinčić dr. Lovre.

⁵⁷⁷ »Opazio sam na kući Joze Brale pod kninskom tvrđavom uzidan jedan ulomak hrvatskog pletera i jedan sa cvijetovima. Ovaj prenesen u muzej.« Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 1. V. 1896.

⁵⁷⁸ »Danas nadgledavajući radnike u tvrđavi pri prokrčivanju zemljišta za sadidbu duvana opazio sam u zidovima kuće broj 15 »pekarija« jedan kamen za kojeg sam posumnjao da bi mogao biti ulomak kojeg starinskog spomenika. Dao sam odmah odnosni komad zida razrušiti, i izvaditi sumnjivi ulomak, te se moja sumnja potpuno obistinila. Ulomak je ležao u izvanjskom zidu spomenute kuće upravo pri uglu što gleda prema crkvi sv. Barbare za 70 cm iznad zemlje. Slova su ležala u zidu okrenuta dolje u unutrašnjost zida i

našao u tvrđavi uzidanu u jednu zgradu. Duga je 48, široka 26, a debela 13,5 cm. Na obje dužinske strane je fraktura. Na gornjem desnom uglu je oštećenje, a na istoj strani je dno nešto oljušteno. Do frakture na desnoj strani ostao je dio okrugle rupe duboke 6 cm, a ta je rupa izvrcena na gornjoj horizontalnoj površini. Na leđima su tragovi maltera, a na licu bojenja.

Površina lica je prilično profilirana i dijeli se na četiri česti:

a) Donja čest pripada koso odsječenoj površini, kojoj se odvajanje od donje strane istaklo odrezanim zasjekom. Ta površina je dekorirana nizom vertikalno položenih listova istog tipa, koji smo sreli na profiliranom okviru portala do lika Stefatonova.

b) Natpisno polje je najšire i na početku ima urezan križ (crux commissa), što bi značilo, da početak grede nije bio odatle daleko.

Iza križa dolazi tekst s prilično visokim slovima (7,5 cm): HEC DOMUS HEC AULA.

U tekstu se ne rabe diftonzi, a ligatura se javlja često: dva puta HE, pa MU i AU. Nema dvojbe, da se ovaj natpis odnosi na zgradu većeg javnog značaja, a spomenik je po karakteru slova i po spomenutim listićima vrlo sličan spomenutom pragu, pa ukoliko nije pripadao istoj zgradi, pripadao je istom vremenu a možda i istom majstoru.

c) Iznad natpisnog polja nalazi se zaobljen štap na rubovima, koji površinom nešto strši izvan površine polja pod njim. Štap je sa gornje strane izrađen više reljefno nego sa donje. Na tom štapu je stiliziran dvoplek od dvo-prutastog pleternog užeta.

d) Iznad štapa je gornje polje koso položene površine, a ta površina je dekorirana sličnim motivom lozice, koja se nalazi na profiliranom okviru s bočne strane praga katedrale (br. 18 tab. XXIII).

Br. 19. Ulomak, slične grede od bijelog mramora.⁵⁷⁹ Dug je 19, širok 25,5 a debeo 14 cm. Na obje dužinske strane je fraktura, a površina lica pri gornjem desnom uglu je oštećena. Dno kao i dio donje površine lica je trenjem nogu izglacano, pa je ulomak u nekoj drugoj upotrebi morao služiti kao donji prag. Inače se posvuda nalaze tragovi maltera, što potječe od treće upotrebe.

Na licu je potpuno ista dekoracija kao na prednjem ulomku, ali nije pripadao istomu, jer se pored razlike u materijalu ovdje na natpisnom polju javlja dvoredni natpis na kojem se čita:

bio je uložena kao prosto gradivo. Mislim da je čest arhitrava što je stajao u svezi sa prije našastim ulomkom STEFATON pred nekoliko godina našasta u kući bolnice u istoj tvrđavi. Na spomenutom ulomku čita se HEC DOMUS HEC AULA... « Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 5. I. 1904. – Marun je tragao dalje, pa o tomu kaže: »Dao sam obijati inkarat (= žbuku) pekarije u tvrđavi ne bih li našao manjkajuće ulomke HEC DOMUS. Na vanjskom zidu poviše vrata našlo se nadstupninu iz iste dobe (neoznačena pa se među ostalim u muzeju ne može prepoznati) ali oštećenu. Unutra pokraj vrata što dijele dvije unutarnje prostorije našao se jedan ulomak mislim iz Mletačke dobe, što morao stajati pod prozorom. Dalje nije se našlo ništa« Isto pod datumom od 9. V. 1904.

⁵⁷⁹ »Danas pri dnu ovaljenog zida opazio sam jedan kamen od bijelog cararskog (?) mramora. Dao sam ga izvaditi, te na njemu našlo se slijedeći ulomak natpisa (kao gore u tekstu). Dao sam ga prenijeti u muzej.« Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 21. IX. 1909.

... VICTIS ...

... ETINEVI ...

(br. 19 na tab. XXIII).

Br. 20. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca.⁵⁸⁰ Na obje dužinske strane kao i na gornjoj je fraktura. Dug je 30,5 širok 23, a deo 11 cm. Na njegovoj površini posvuda se nalaze tragovi maltera. Obradene površine su pravljene preciznijim alatom, a lice je potpuno uglačano. Dva momenta ukazuju na to, da je početak grede bio blizu, a to su: ostatak neodsječene površine pri pravljenju zasjeka, što je ostalo pri donjem lijevom uglu, pa križ, kojim počinje natpis.

Budući da se pri dnu drugog fragmenta, koji donosimo pod idućim brojem, nalaze isti motivi kao pri vrhu ovog fragmenta, a materijal i ostala obrada su isti, to se sa sigurnošću oba dovode u vezu i jedan drugi dopunjuje. Tako doznajemo za cjelokupan izgled grede, koja je bila široka 36 cm. Bila je bogato profilirana tako, da joj na dnu nalazimo kao zasječenu i ornamentiranu površinu, zatim natpisno polje, iznad kojeg teče girlanda, a onda opet koso zasječeno i ornamentirano polje, pa napokon najgornji pojas s nizom kuka.

Na ovom fragmentu je niz lišća u donjem koso zasječenom polju obrađen na sličan način kao na fragmentu pod br. 18, samo što je lišće šire, ima istaknutija rebra i umetke između vrhova.

Natpisno polje je široko 10 cm. Natpis počinje križem, koji se nalazi dosta udaljen od kraja. To je crux commissa dug 7 a širok 5 cm sa tankim krakovima, koji se završavaju s trokutastim proširenjem, od kojih je donji oštećen.

Tekst natpisa tekao je u dvoredu, a u gornjem redu su slova bila manja nego u donjem. Od teksta je preostalo:

u gornjem redu H A N

u donjem redu P A

Iznad natpisnog polja je vodoravna girlanda, koju sačinjavaju jednolični cvjetovi zatvoreni s laticom sličnog oblika kao lišće na najdonjem polju, samo što su listovi užji. Rastvori cvjetova orijentirani su nadesno, a preostalo ih je pet. Iznad girlande je zametak ornamentiranog, a koso zasječnog polja i taj se nalazi samo u lijevom uglu, gdje ga je ostavila fraktura (tab. XXIV).

Br. 21. Ulomak, o kojemu smo govorili, da pripada prednjem, a koji je g. 1947. pronašao Ivan Jelovina u samom zidu zgrade bivšeg muzeja u tvrđavi.⁵⁸¹ Dug je 25, širok 25, a deo 13 cm. Ima samo gornju površinu živu, a na ostale tri strane je fraktura. Na dnu se nalazi ostatak natpisnog polja, na kojem su preostali dijelovi niza slova, pa se razaznaje tekst

⁵⁸⁰ »Našao sam u tvrđavi uzidanu iznutra ulomak natpisa. Natpis je savremen ulomcima STEPATON i onome HEC DOMUS«. Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 5. X. 1906.

⁵⁸¹ Gunjača, Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas, Starohrvatska prosvjeta III, serija sv. 2, Zagreb 1952, str. 229.

1

2

3

4

5

7

6

1

2

3

4

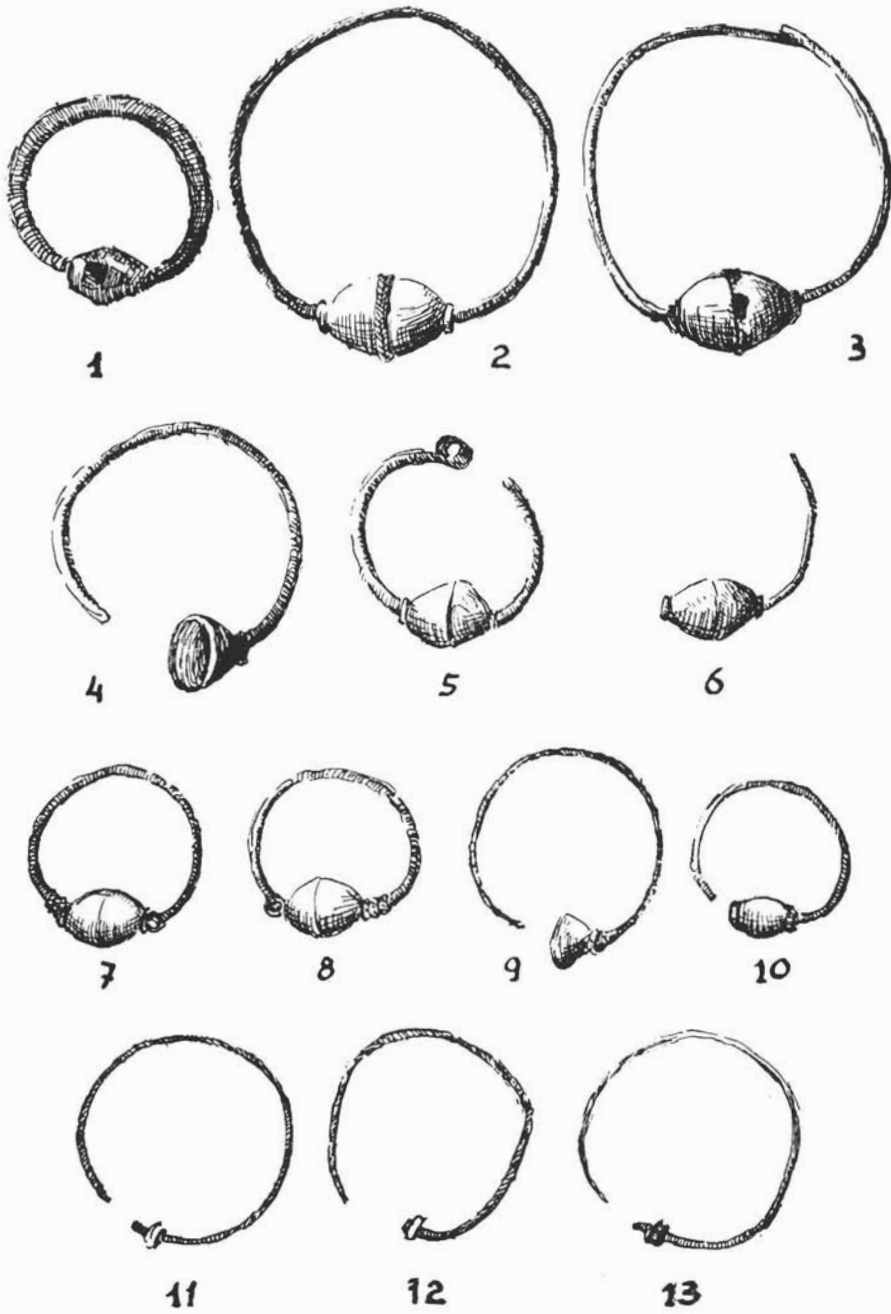
5

6

7

1

2

3

4

5

6

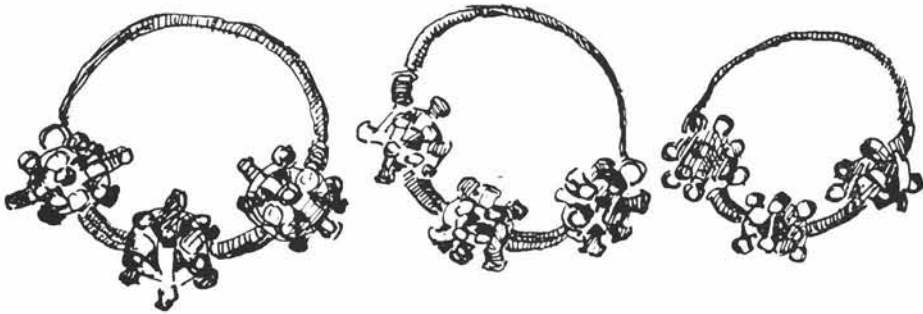

1

2

3

4

5

6

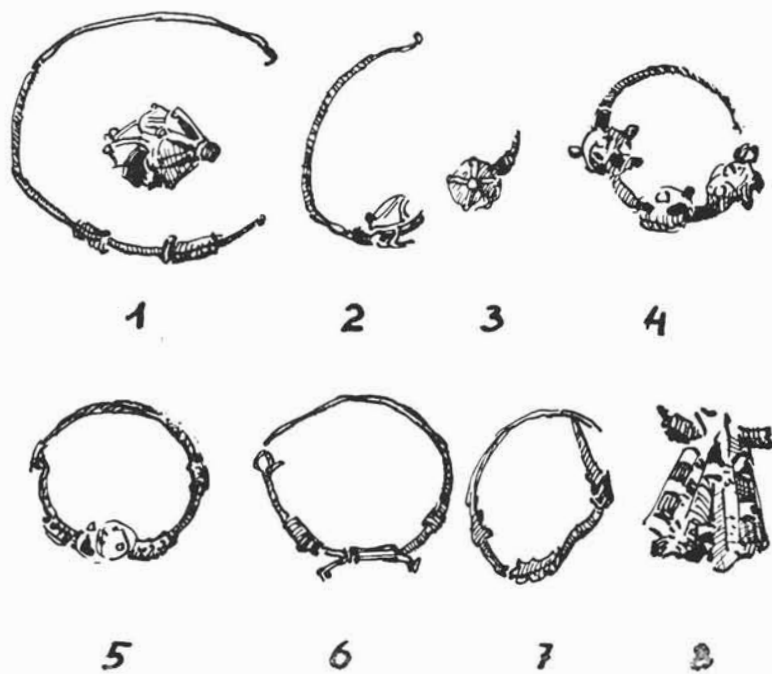
7

8

9

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1

2

3

4

5

6

7

8

9

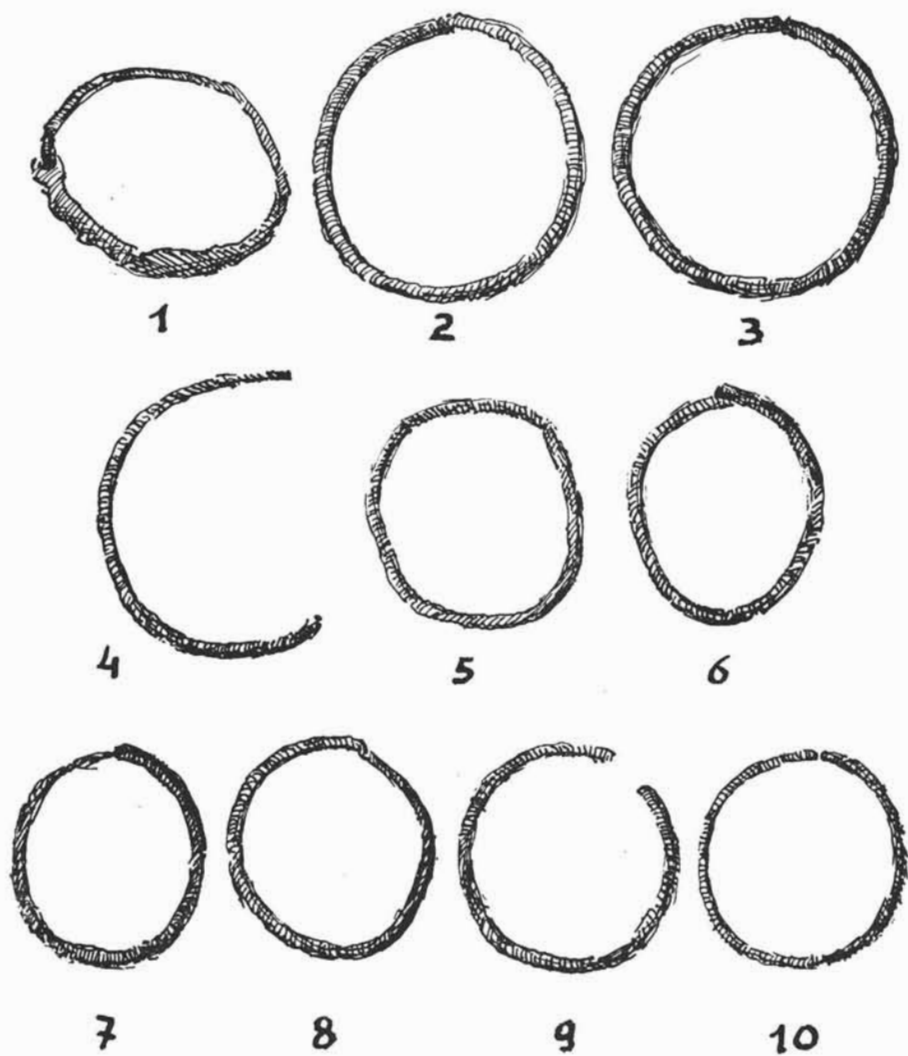
10

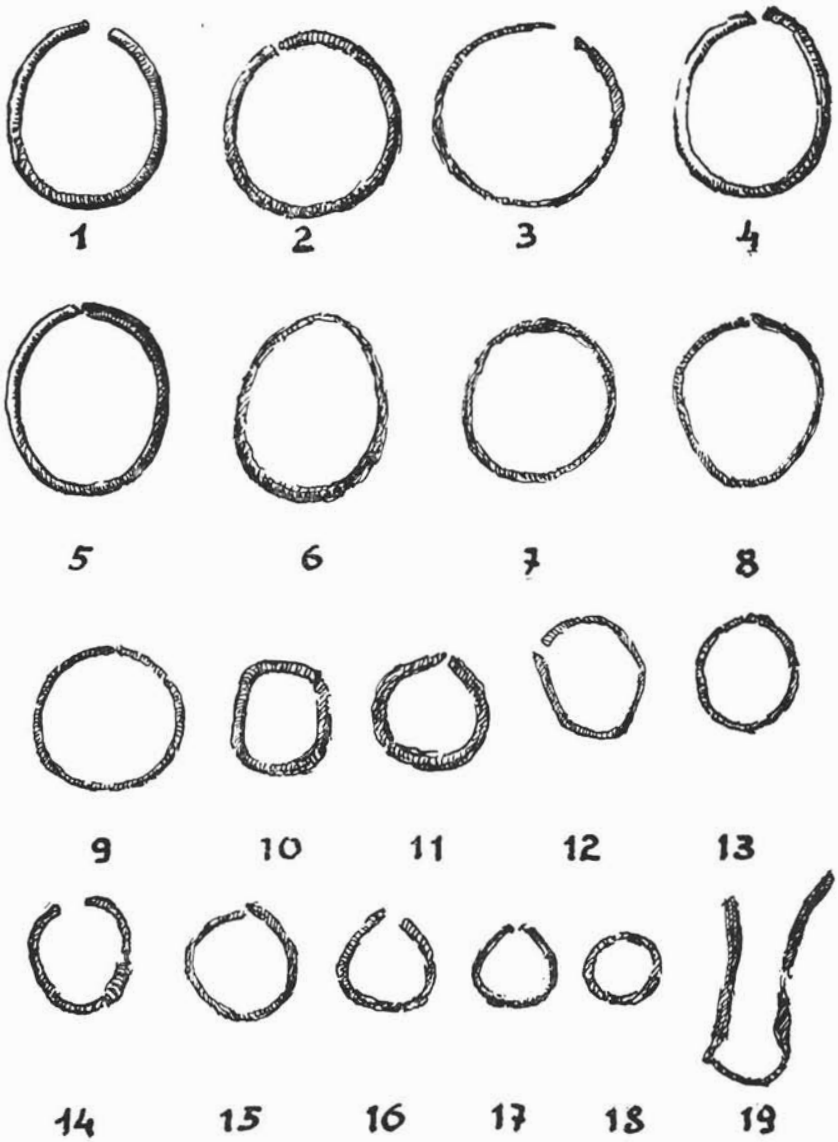

11

12

1

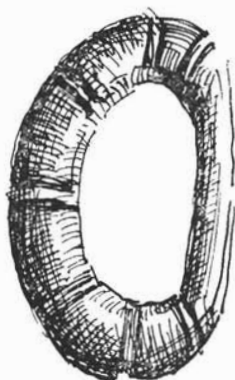
2

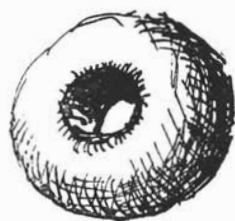
3

5

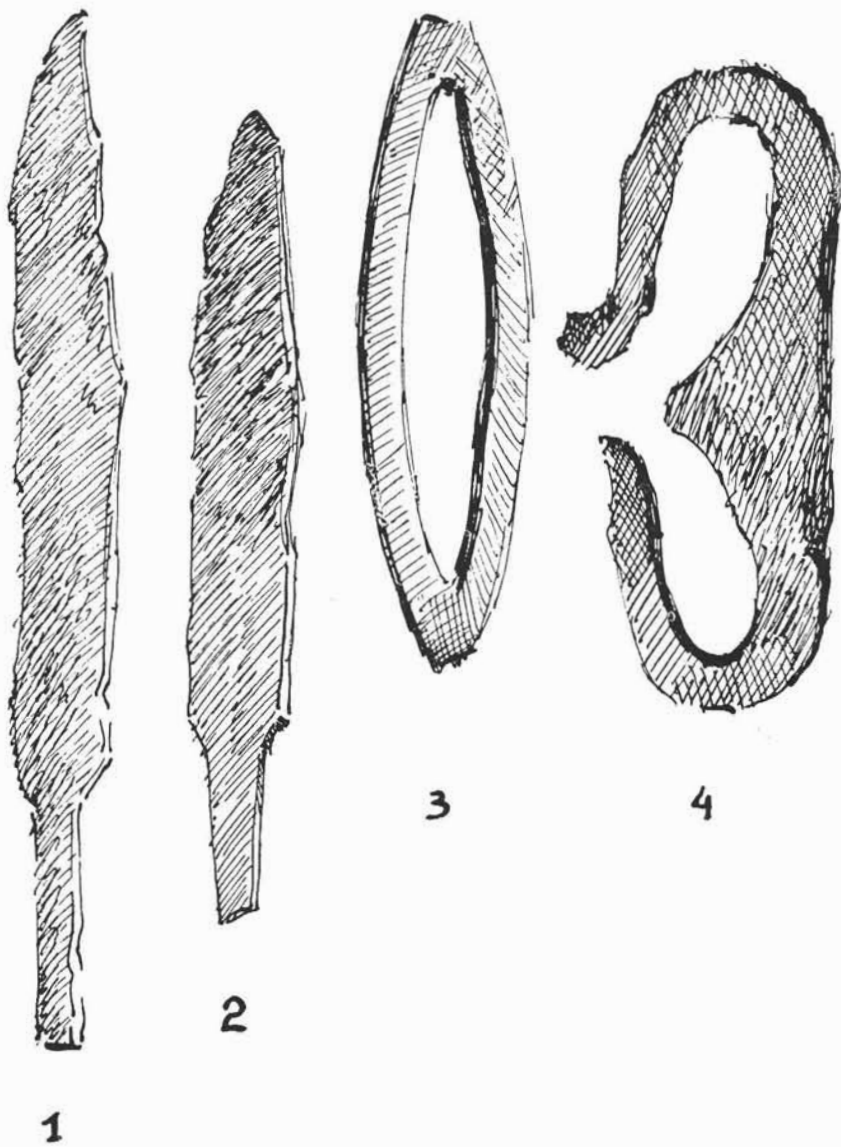
4

6

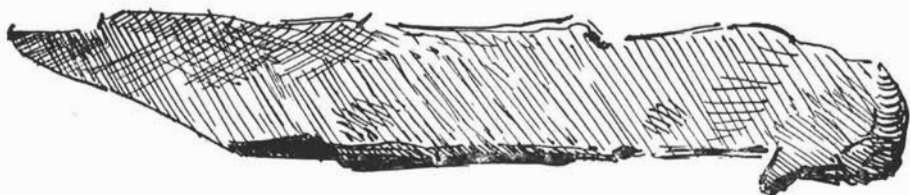

7

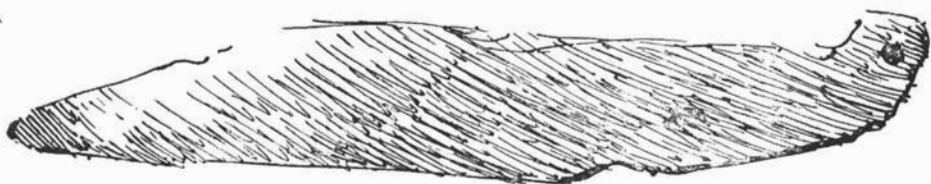

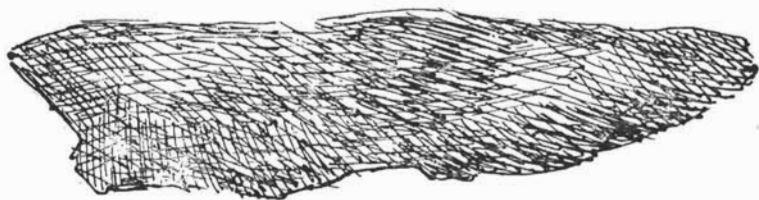
1

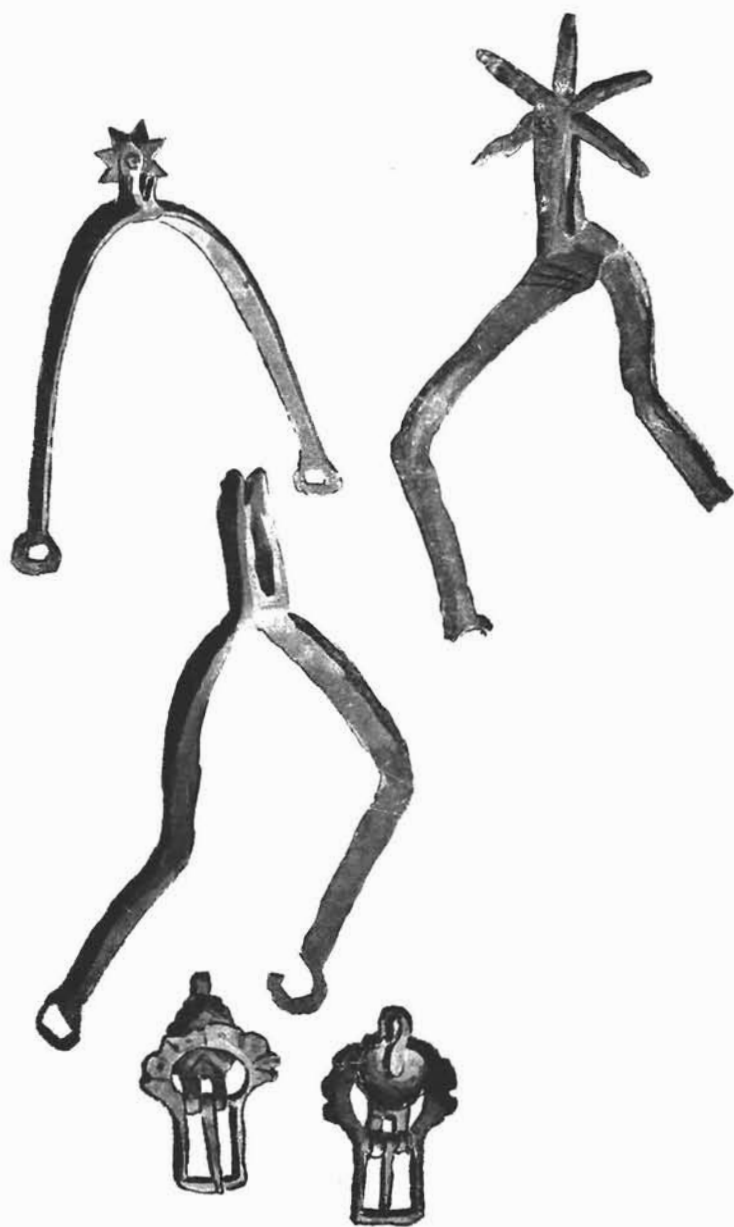
2

3

4

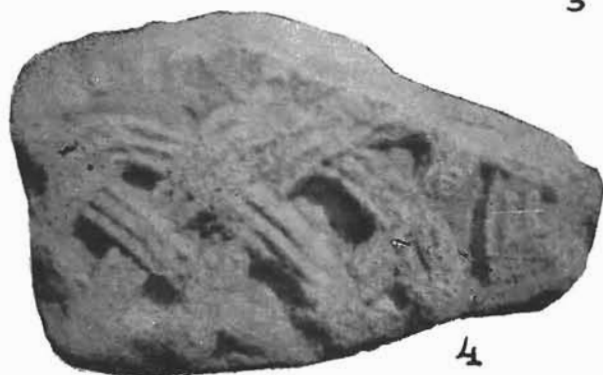

2

3

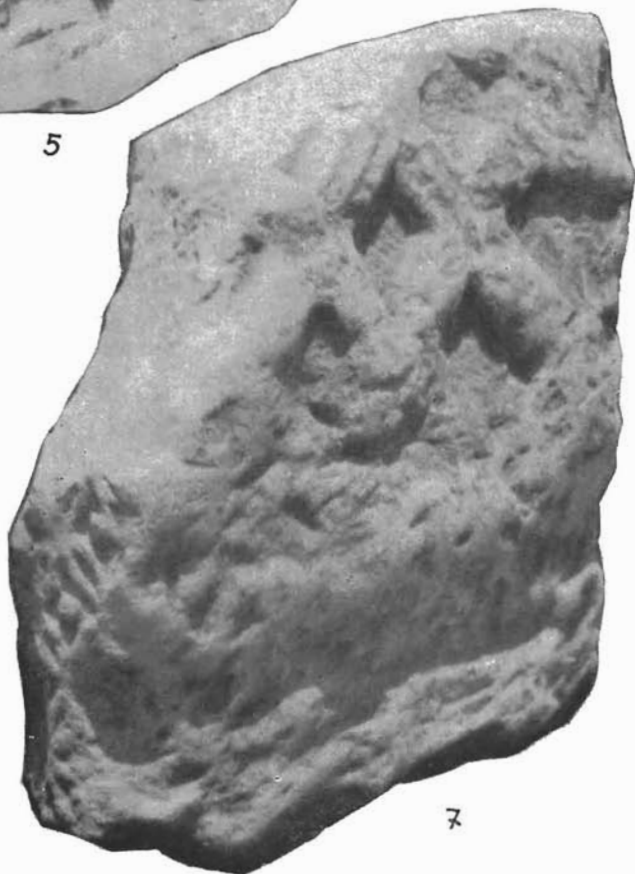
4

5

6

7

8

10

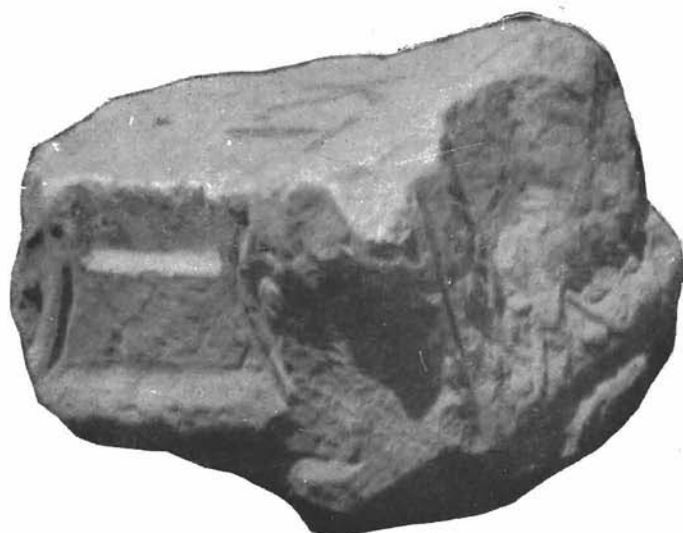

11

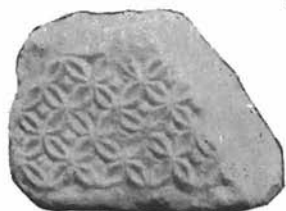

9

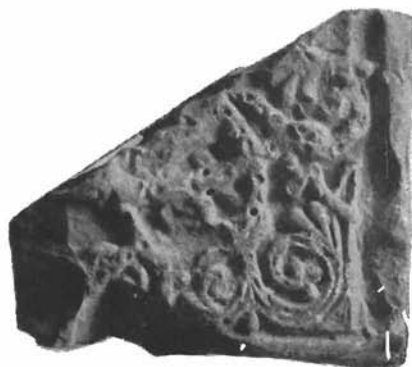
13

15

16

17

18

19

22

23

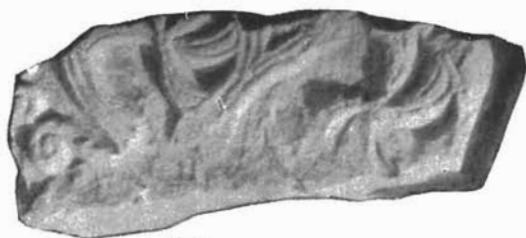
24

28

29

30

31

32

33

33

34

35

36

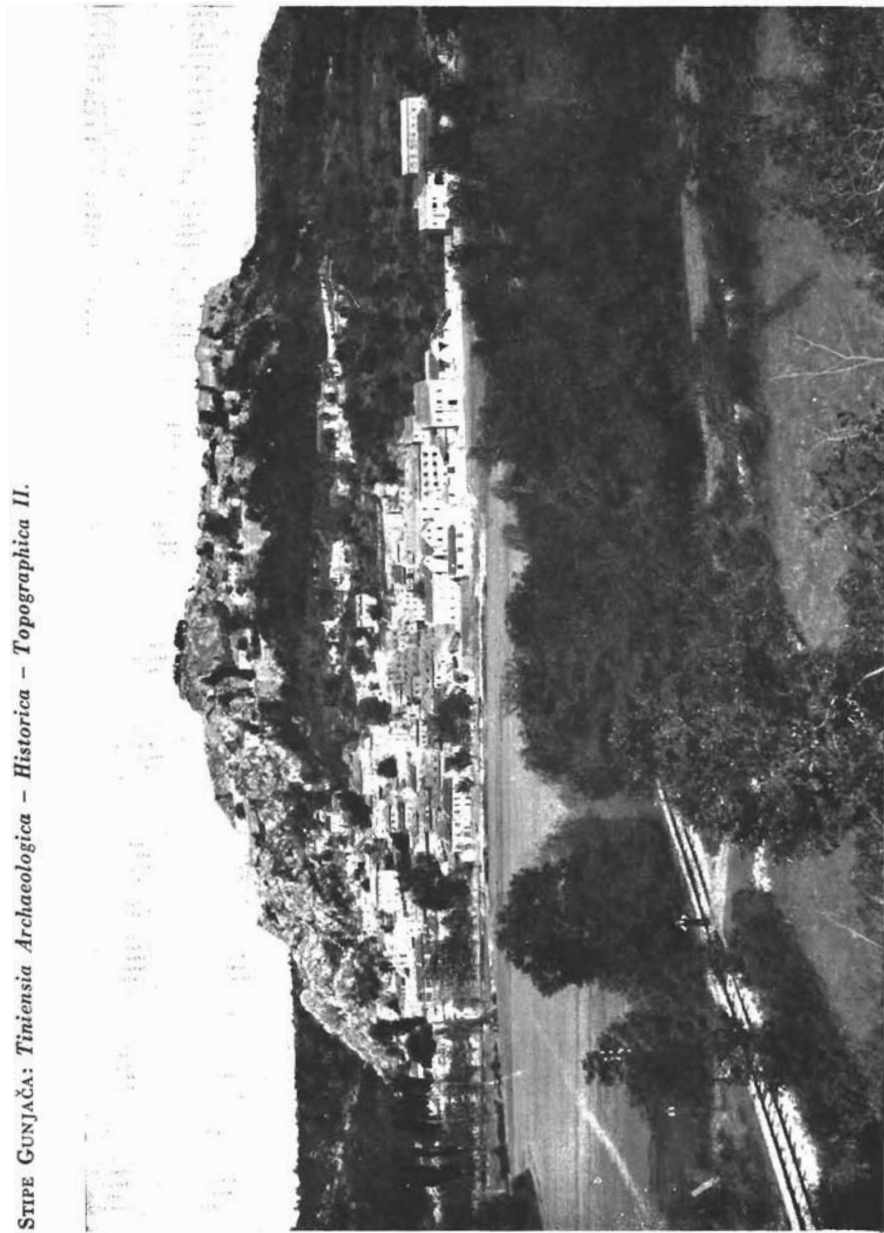
37

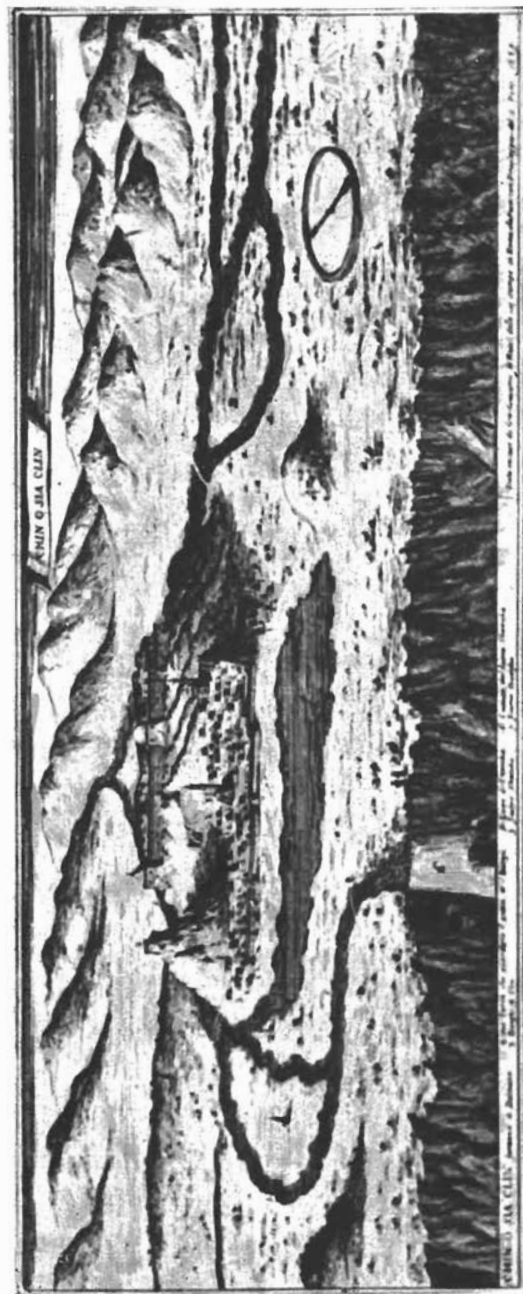
38

From the collection of the National Museum, Zagreb. Photo by Stjepan Vekić.

STIPE GUNJAČA: *Tiniensia Archaeologica – Historica – Topographica II.*

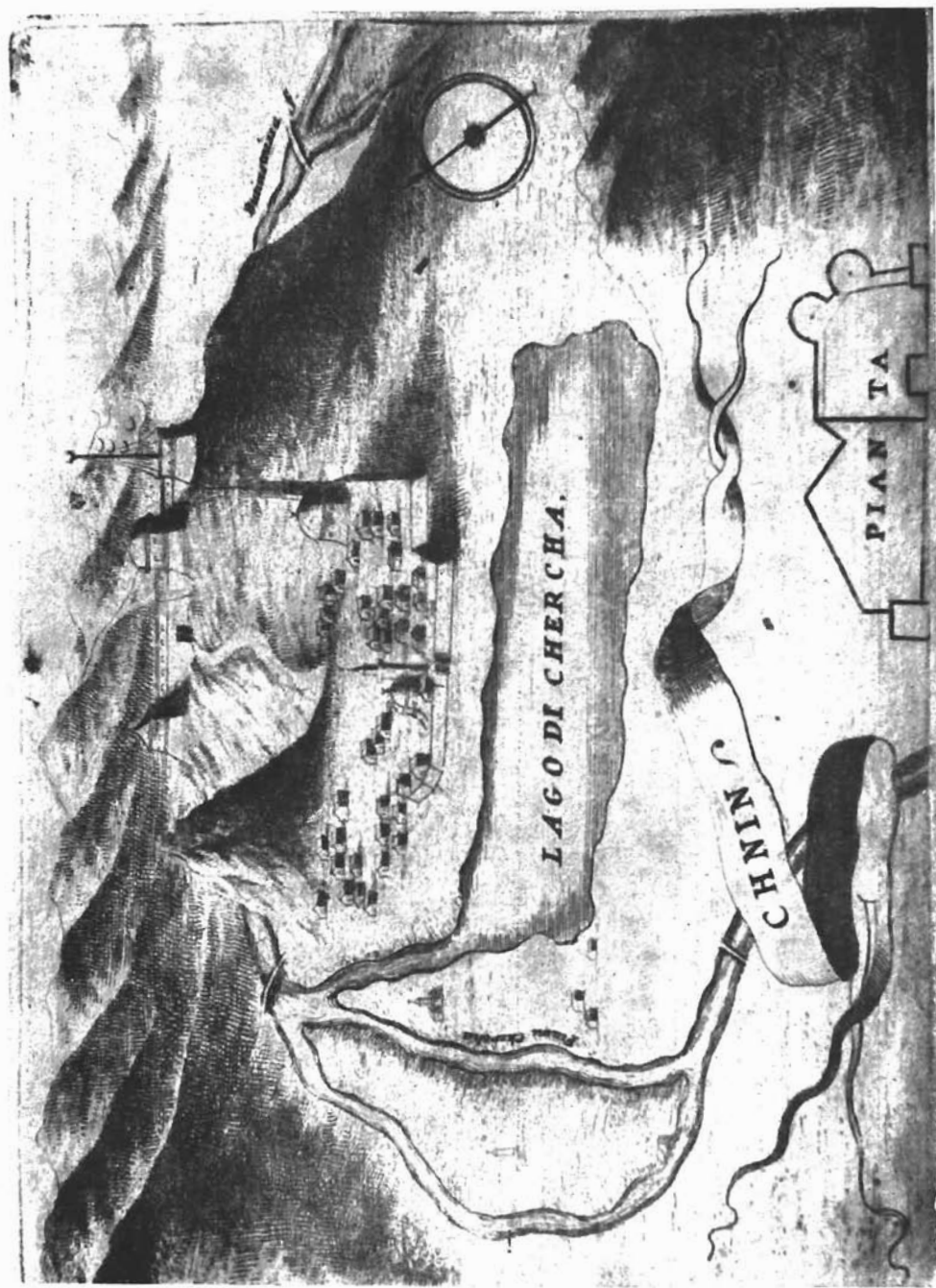
Sl. 1. Knin s terdaviom g. 1930.

Sl. 2. *Kuin iz g. 1684, po izdanju I. J. de Rossija.*

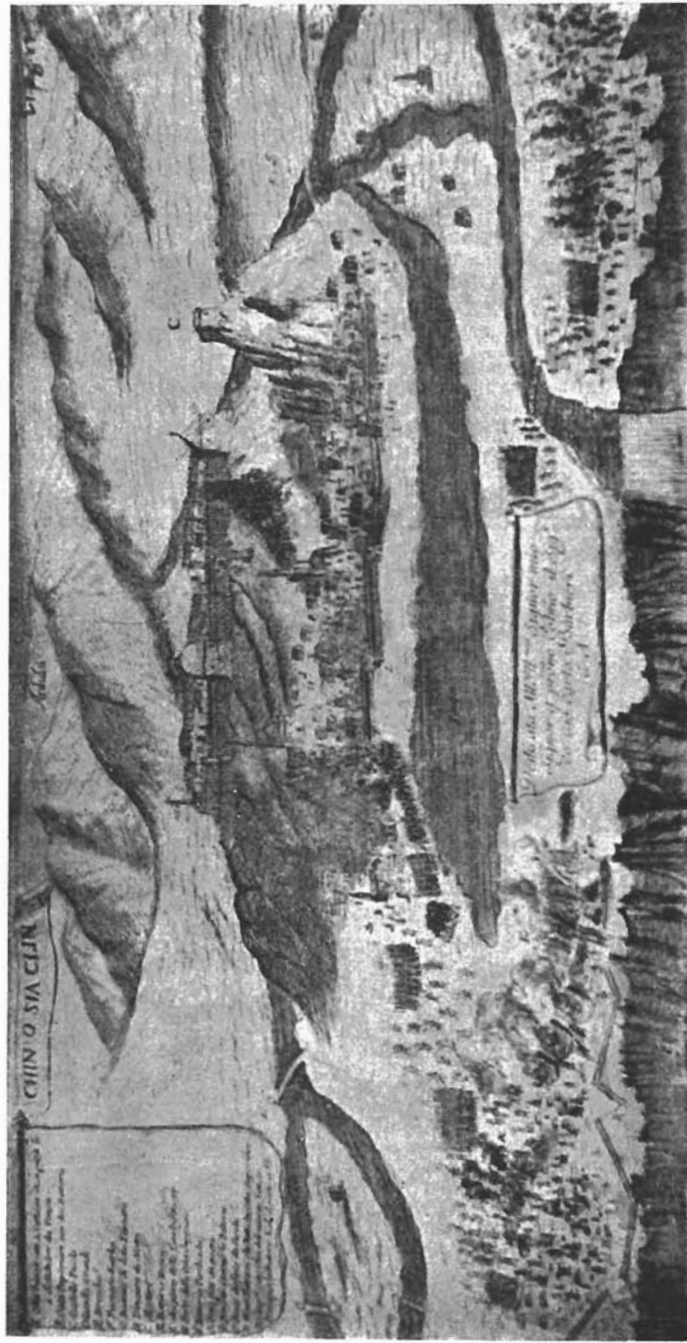

Sl. 4. Knin iz g. 1688. (po Coronelliju)

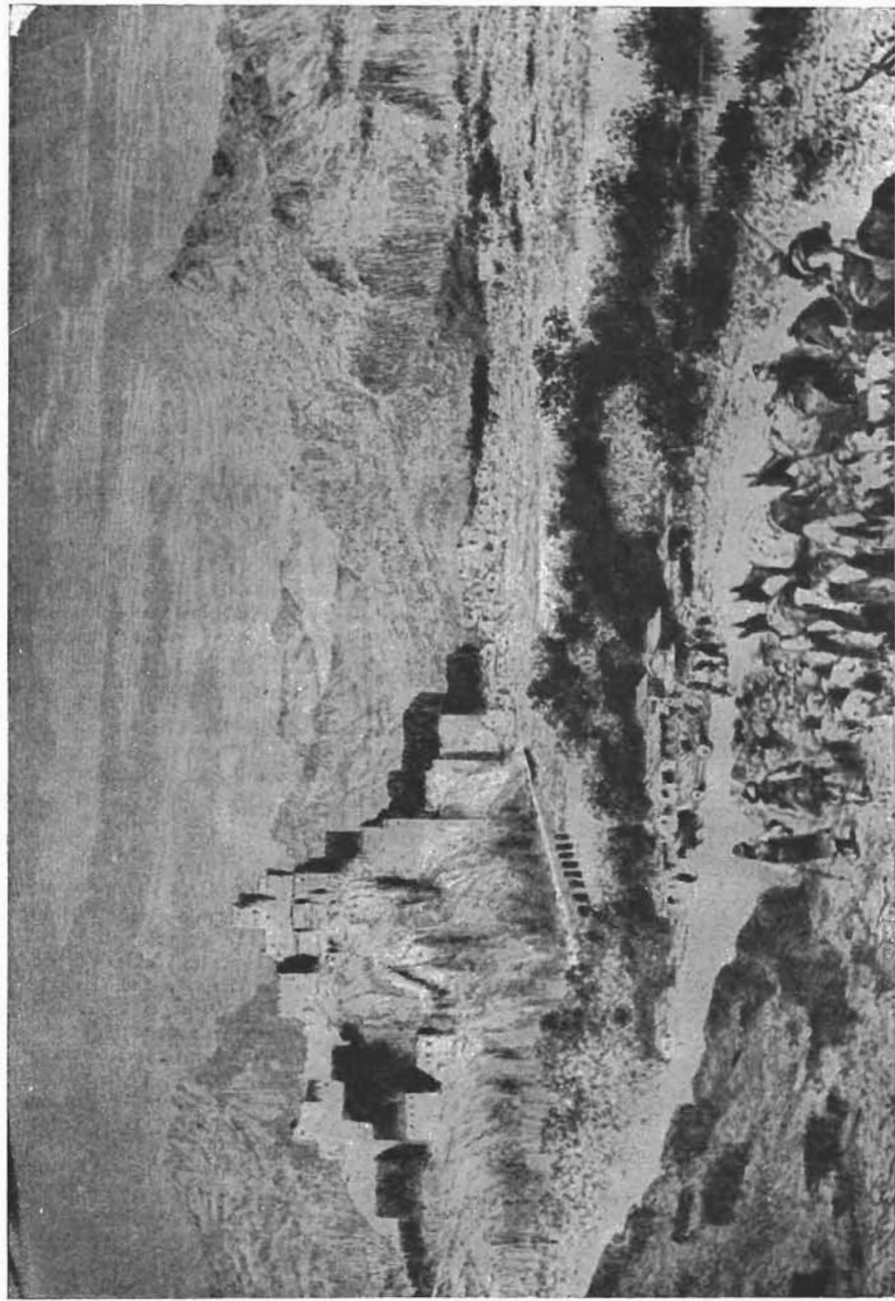
Sl. 5. *Ostobodanje Knina g. 1688 (po Coronelliju)*

STIPE GUNJAČA: *Tintiensia Archaeologica – Historica – Topographica II.*

Sl. 6. Pogled na Knin i prikaz oslobodanja g. 1688. (Alfonso Lasor: *Universum terrarum orbis. Padova 1713*)

STIPE GUNJAČA: *Tiniensia Archaeologica – Historica – Topographica II.*

Sl. 7. Prikaz Knina g. 1809. (Riou u »Le Tour du monde« g. 1874)

SMAT

(Sanctus MATeus?)

Iznad ostataka dvaju posljednjih slova nalazi se abrevijatura.

Od girlande, koja se nalazi iznad natpisnog polja, preostala su tri cijela i čest četvrtog cvijeta.

Na kosom polju široku 9 cm prepoznaje se niz od lepezastog lišća, od kojeg je preostao cijeli list u sredini, dok su oba s njegove strane oštećena frakturom.

Okosnica lista naglašena je vertikalnim plosnatim štapom, koji se širi od dna prema vrhu. Sa svake strane okosnice nalazi se po 8 listića. Ti listići su obli i prema vrhovima sve to deblji. Načinjeni su simetričnim rasporedom i savijaju se različitim nagibom, čime list prilično oživljava. Listić, treći po redu odozdo, uvučen je i prekida konturu lepeze.

Gornji pojas je prilično uvučen i na njemu je niz od šest kuka, od kojih su dvije krajnje oštećene, kao i druga po redu, kojoj je otučena zavojnica. Kuke su položene s desna nalijevo. Trorebrastog su tipa, a imaju malu i nerazvijenu zavojnicu (tab. XXIV).

Br. 22. U Starohrvatskoj prosvjeti smo zabilježili⁵⁸² nalaz grede, što ju je pronašao Ivan Jelovina na brdu Špasu tik do tvrđave. Ulomak je od bijelog sitnozrnastog vapnenca; dug je 45, širok 20, debeo pri dnu 11,5, a pri vrhu 6,5 cm. Na desnoj strani je fraktura, a sve druge površine su čitave, osim malih oštećenja pri krajevima lica. Lijeva strana je kosa i duž njene sredine teče rebro, koje je pri dnu šire, a pri vrhu uže. Rebrom odskaka 3,5 cm od površine, a prednji mu brid nije živ nego zaobljen.

Lice se dijeli na dva polja: donje natpisno i gornje dekorativno.

Na natpisnom polju, koje je široko 8,5 cm, nalazi se tekst:

EDIFIC (avi?, avit?, ata?)

Slova su velika i jedno od drugog znatno rastavljena. Kod urezivanja slova došlo je do griješke, jer je klesar slovu F načinio i drugu stranu gornje horizontalne haste tako, da ispada, kao da su F i T u ligaturi, što je nesmisao.

Na početku gornjeg polja nalazi se ogradna letvica pri dnu šiljasta, a pri vrhu sve šira. Iza nje dolazi red od šest velikih kuka, koje su položene s lijeva nadesno. Držak kuka je pri unutrašnjem kraju snabdjeven žlijebom, a zavojnice su velike i razvijene, te u sredini imaju još i rupu izradenu tehnikom svrdla.

Prema kosini, koja se nalazi na lijevoj strani i prema postojećem rebrom na njoj jasno je, da se ova čest grede nalazila do tegurija na položaju njegove desne strane (br. 22 na tab. XXV).

⁵⁸² Gunjača, O. c. str. 230.

Br. 23. Ulomak od mramora neutvrđene funkcije.⁵⁸³ Visok je 19, širok 12,5, a debeo 14 cm. Na lijevoj strani je fraktura, a na desnoj je naknadno priklesan. Po sredini dna mu teče rebro visoko 3,8 a široko 6,8 cm. I ono je, čini se, naknadno načinjeno. U rebro je bila izvrćena rupa, koja je prepolovljena frakturom, a bila je duboka 5 cm. Na licu i na donjoj strani ima tragova maltera i bojenja.

Na licu, koje je ponegdje oštećeno, jesu preostaci natpisa, koji se niže u dva reda, a ima tragova, po kojima se može suditi, da je bio pisan i treći red. Preostatak teksta glasi:

E · OUI
CIPA

Od trećeg reda preostao je znak jednog slova, iznad kojeg je abrevijatura (br. 23 na tab. XXV).

Br. 24. Ploča od dva fragmenta od sitnozrnastog vapnenca.⁵⁸⁴ Duga je 32, široka 28, a debela 6,5 cm. Sa svih strana uokolo je fraktura, a po spomeniku, osobito na leđima, nalazi se maltera od sekundarne upotrebe.

Lice je jako uglačano i na njemu se nalazi natpis goticom. Preostala su tri reda slova, od kojih je gornji znatno rastavljen od donja dva.

U gornjem redu nalazi se preostatak slova E i hasta nekog drugog slova.

U donja dva reda teče tekst:

SCTOR · IURA ·
ETAS · OME ·
 (SanCTORUM IURA . . . . . tENTANS OMNE?)

Iza svake riječi izvrćena je tačka, a inače dekorativnih točaka ima i po slovima, kao i unutar slova O.

Karakter slova je potpuno identičan sa slovima spomenika, koji je nađen u Barama ispod Knina, što ga je objavio Bulić,⁵⁸⁵ a ja sam mu naveo porijeklo sa Kapitula kod Knina,⁵⁸⁶ pa nije isključena mogućnost, da i ovaj natpis potječe sa tog položaja (br. 24 na tab. XXV).

⁵⁸³ »Naredio sam da u srušenoj kući broj 2 u tvrđavi – kalunjerica – odstranjuje se inkarat (= žbuka) izvana ne bi li se našlo starinskih spomenika, da su kao prosto gradivo bili uzidani. I zbilja s desne strane vrata na spomenutoj kući, za 1,20 m visine nad zemljom našast je jedan epigrafički ulomak iz bijelog zrnatog vapnenca. Ulomak je završni kraj nekog pilastra sa tri reda slova iz X. ili XI. vijeka. Sa strane slova ogaren je od dima i vatre. Razabiru se slijedeća slova (= kao u tekstu gore).« Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 19. I. 1909.

⁵⁸⁴ »Danas rušeći zid gdje će biti izvedene stepenice u kući br. 21 pod tvrđavom (to je kuća uz nekadašnju Fumiševu, odnosno Vojinovićeovu koja se spominje u bilješci 575) našast je jedan ulomak gotičkog natpisa uloženi kao gradivo.« Marunov »Starinarski dnevnik« pod datumom od 11. VI. 1900.

⁵⁸⁵ Bulić, hrvatski spomenici u kninskoj okolici, str. 14 i Tabla VII. broj 12.

⁵⁸⁶ Gunjača, O položaju kninske katedrale, str. 52.

Arhitektonski spomenici iz varoši Knina

Br. 28. Ulomak pluteja od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Naknadno je priklesan na sve četiri strane. Dug je 36,5, širok 35, a debeo 125 cm. Na dvjema bočnim stranama, koje se dodiruju, načinjeno je po sredini vrlo plitko udubljenje poput utora. Lice je nagrizeno pod utjecajem atmosferilija.

Lice je dekorirano troprutastom pleternom mrežom, koja se sastoji od isprepletenih vrpca i koluta, koji na četiri strane imaju uglove, a kroz svaki kolut prolaze dvije trake, koje se u njegovu središtu sijeku. Promjer koluta iznosi 17 cm, a trake se ne pridržavaju strogo pravca (br. 28 na tab. XXVI).

Br. 29. Ulomak pluteja od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Na dvije strane je originalna ploha, a na druge dvije je fraktura, samo je na dužoj od tih strana pri jednom kraju naknadno priklesan. Visok je 28, širok 26, a debeo 14,5 cm. Na njemu se nalaze tragovi maltera od kasnije upotrebe.

Na bočnoj strani opaža se ravna ploha dna utora, kojemu su lateralne stijene jedna odbijena, a druga otklesana. Površina lica je na četiri mjesta malo oštećena. Na licu se nalaze dvije rubne letve: vertikalna, koja je bila do utora i zato pri otklesavanju stijene odbijena, pa joj ostatak širine iznosi 4 cm, a druga horizontalna široka 1,2 cm.

U polju je preostatak dekoracije sistema troprutastih dvostrukih koluta, kroz koje prolaze dvije i dvije paralelne troprutaste vrpce, koje se oko zajedničkog središta obaju koluta sijeku. Promjer većeg koluta iznosi 30, a manjeg 21 cm. U uglu se nalazi poput jezika uvučen prelom vrpce (br. 29 na tab. XXVI).

Br. 30. Ulomak pluteja od sitnozrnastog vapnenca, pronašao ga pisac ovih redaka g. 1937. u zapadnom zidu zgrade kotarskog suda. U sekundarnoj upotrebi, koja se zbila, prije nego je prispio u ovaj zid, naknadno je klesan i to za luk praga, što se poznaje po koso odsječnim i uglačanim krajevima i paralelno načinjenim donjim i gornjim lukom. U toj upotrebi došla su prvotna leđa na lice, a staro lice se našlo sada na leđima. Ulomak je dug 50, širok 18, a debeo 16 cm.

Staro lice je oštećeno padom, a pri vrhu donjeg luka odneseno dlijetom. Pri jednom kraju je pocrnio i stao se ljuštiti od požara. Na tom licu je preostatak dekorativnog motiva, koji se sastojao od troprutaste lozice, koja se račvala i prelazila u otvorene kolute, kakve smo sreli u prvom dijelu ove radnje kod Plavna i Vijole, pa prednjem ulomku sa kninske tvrđave opisanim pod br. 8. Ovdje se vidi račvalište loze iznad grivne, koja je načinjena samo nad srednjim prutom, a od račvališta dolje razvijala su se dva otvorena koluta, od kojih je lijevi sačuvan, a desni tek neznatno. Tu je bolje sačuvano vitlo, kojemu su ostale dvije cijele i ostaci od ostalih pet kašika. Raspoznaje se i njihovo središte, koje je načinjeno u obliku dugmeta s označenom rupicom u sredini. U desnom kolutu su dvije cijele kašike, a vide se tragovi triju ostalih, koje nisu do kraja otučene. Pri lijevom kraju nalaze se dvije obrnuto položene kuke, od kojih se krajnjoj jedva sačuvao dio zavojnice (br. 30 na tab. XXVI).

Br. 31. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca, što ga je g. 1951., pronašao Joka Jelovina u ruševinama zgrade suda u Kninu, a pripada vjerojatno kamenici za imerziju. Opisana je u Starohrvatskoj prosvjeti III. sv. 3, str. 190, 191 (br. 31 na tab. XXVI).

Arhitektonski spomenici iz kninskog samostana

Br. 32. Veći ulomak pilastra od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Visok je 34, širok 33, a debeo 12,5 cm. Originalna ploha sačuvala se na dvije bočne strane, dok je na trećoj strani fraktura, a četvrta je za sekundarne upotrebe priklesana. Na ulomku se nalaze ostaci maltera, a opažaju se i tragovi bojenja.

Na onoj bočnoj strani, koja se manje sačuvala, nalazi se utor po cijeloj preostaloj dužini. Utor je dubok 2,6, širok na dnu 3,2, a na površini 4 cm.

Na licu se duž vertikalnih krajeva nalazi rubna letvica, široka 2,4 cm. U dekorativnom polju je troprutasti sistem vrpce, koja se na krajevima prelama u obliku nepritegnutih čvorova tipa tzv. perez-motiva, odakle preko uzlova prelazi u troprutaste krugove. Tako se tu kombiniraju i isprepleću troprutaste vrpce u pravcu i međusobno tvore romboidna polja sa krugovima duž sredine polja i perezima ili nepritegnutim čvorovima duž obiju vanjskih strana (br. 32 na tab. XXVI).

Br. 33. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca, dekoriran na obje strane. Dug je 27, širok 22,5 a debeo 13 cm. Ni sa jedne strane ne postoji originalna površina; dvije su naknadno priklesane, a na ostalim dvjema je fraktura.

a) Na starijem licu je dekoracija pleterne plastike s identičnim motivom, kakav smo sreli na ulomku iz tvrđave opisanom pod br. 2 s tom razlikom, da su ovdje koluti bliži jedan drugomu, pa se čak dodiruju.

b) Mlađe lice načinjeno je na prvotnim leđima i pri jednom kraju nosi duboku i razvijenu profilaciju, koja ide u luku, pa se po tomu sudi, da je ulomak preupotrebljen za gornji, romanički prag. (Br. 33 i 33a na tab. XXVII).

Br. 34. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Dug je 31, širok 16,5, a ostatak debljine mu iznosi 10 cm. Fraktura se nalazi na svim stranama kao i na leđima. Posvuda ima tragova maltera.

Lice je dekorirano pleternom plastikom i grozdom. Pri gornjem kraju nalazi se otučena rubna letva. Paralelno s njome teče vrpca troprutastog pletera, koji uzlom prelazi u drugu, opet paralelnu vrpcu. U sredini uzla je oculus. S tom drugom vrpcom paralelno teče treća, koja predstavlja stranicu kvadrata, kako se to vidi po drugoj stranici, koja okomito pada na nju. Iz ovog kvadrata vrpca prelazi preko uzlova na sredini svih stranica kvadrata u unutrašnjost i onda opet pravi manji kvadrat. U tom najmanjem kvadratu ispod jednog uzla visi grozd ravne i uokvirene plohe, unutar koje je stilizirano zrno u obliku samostalnih polukuglica. (Br. 34 na tab. XXVII).

Br. 35. Ulomak pilastra od bijelog sitnozrnastog vapnenca, koji je pronašao Marun pri rušenju stare samostanske staje u Kninu. Visok je 19, širok 18, a debeo 12 cm. Samo sa jedne strane je originalna ploha, a sa svih drugih je otučen. Na bočnoj strani vidi se trag potpuno otučenog rebra, koje nije dolazilo do vrha. Rebro je bilo široko 3,8 cm. Na gornjoj strani nalazi se oštećena okrugla rupa, kojoj je preostala dubina od 5 cm.

Na licu se nalazi troprutasti pleter, koji je zatvarao veću i unutar nje manju pačetvorinu. Pleter je prelazio iz veće u manju pačetvorinu preko uzlova, koji se nalaze po sredini svake stranice pačetvorine.

U polju unutar manje pačetrovine nalazi se križ, kojemu se krakovi završavaju krivuljom, kojoj se krajevi savijaju u kuke. Unutrašnjost polja krakova ispunjena je sitnim troprutastim pletrom tako, da se u svakom kraku nalazi po jedan njegov uzao (br. 35 na tab. XXVII).

Br. 36. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca, koji je pronađen gdje i prednji. Dug je 24, širok 14,5, a debeo 10,5 cm. Na obje dužinske strane je fraktura, dok je na bočnim originalna ploha. Duž leđa, a po njihovoj sredini nalazi se utor dubok 3, a širok 3,8 cm.

Na licu, koje je oštećeno, nalaze se duž bočnih strana rubne letvice. Polje unutar njih dekorirano je nizom od troprutastih krugova, koji preko uzlova prelaze jedan na drugi. Tu su preostali skoro cijeli jedan krug i čest drugoga. Promjer krugova iznosi 13 cm. U sredini svakog kruga nalazi se sedmerolatična ruža, kojoj je središte naglašeno plitkim dugumentom, a latice, koje odatle počinju, naglašene su žljebićem. Izvan krugova, u polju između letvica i uzlova, nalazi se umetnut po jedan krin sa svake strane uzla.

Ovaj ulomak po materijalu, dimenzijama i obradi potpuno odgovara jednom, ali dužem ulomku sa Kapitula, što ga je davno objavio Bulić.⁵⁸⁷ Taj je bez sumnje sačinjavao istu cjelinu s našim ulomkom. Ovom konstatacijom potpuno se potvrđuje navod Vinjalićev, da su franjevci u gradnju samostana u Kninu preuzimali građevni materijal sa ruševina na Kapitulu, pa je tako potvrđeno da je naš primjerak potekao sa Kapitula (br. 36 na tab. XXVII).

Br. 37. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca sličan onima pod brojevima 9, 10 i 11. Ima samo jednu originalnu stranu, dok je sa druge dvije priklesan, a na četvrtoj je fraktura. Dug je 25, širok 20, a debeo 11 cm. Površina lica je na više mjesta oštećena i nosi na sebi tragove vatre.

Na licu se nalazi rubna letvica uz onu originalnu stranu. Površina letvice je sva otučena, a raspoznaje se da je bila široka 3 cm. U dekorativnom polju imamo motiv troprutastih krivulja, kombiniran s lišćem, po izgledu sličan, ali inače dosta različit od onog na pilastru opisanom pod br. 9.

Do letvice se nalazi spajalište troprutastih krivulja, koje se spajaju s dvo-prutastom grivnom. U procijepu između grivne, krivulje i letvice nalazi se umetnut listić. S donjeg kraja grivne počinje se troprutasta krivulja dijeliti preko srednjeg pruta u dva dvoprutasta raščlanka, koji teku na obje strane simetrično. Prvi se odmah savija u otvoreni krug, da završi kukom, kojoj se zavojnica završava u obliku dugmeta, a drugi raščlanak teče krivuljama, koje zatvaraju srčolik prostor. U procijepu između njih, a prema vanjskoj strani nalazi se po jedna trolista polupalmeta, a obje su oštećene. U srčolikom prostoru nalazi se gornji kraj palmete, kojoj je sa svake strane sačuvano po šest listića. Upadljivo je, što se par simetričnih listova po sredini preostatak razlikuje veličinom i izradom od ostalih. Ti listovi završavaju se kukom, najveći su i istaknuto rastavljeni od listova pod njima. Ulomak je naden pri rušenju stare štale samostana (br. 37 na tab. XXVII).

Br. 38. Ulomak od bijelog sitnozrnastog vapnenca. Klinasta je oblika, a dug je 28,5, širok pri jednom kraju 18, a pri drugom 14,5 cm, dok je debeo 14 cm. Samo na jednoj strani je ravna i izgleda originalna površina, dok je na ostalim stranama naknadno i grubo klesan. Posvuda se nalazi maltera, pa i na licu.

⁵⁸⁷ Bulić, O. c. Tab VI. broj 13.

Na licu je uklesano A(nno) D(omini) 1726. Površina lica je kriva i na njoj je dekorativni motiv tropletne lozice također neravne površine. Jedan kraj lozice se spaja sa sredinom zatvarajući sroluk prostor, u kojemu je upisana navedena godina. Drugi kraj se savija u obliku otvorenog koluta, a prije nego zakreće u unutrašnjost, račva se na dvostrukoj grivni. Na ovoj grivni prestaje troprut, a dalje se razdvaja u dvoprut i u polupalmetu, koja je načinjena od dva lista: vanjskog i dužeg, pa unutrašnjeg kraćeg. Listovi su po sredini izlijebljeni. Onaj dvoprutasti nastavak savija se i omotava u unutrašnjost, da završi trolistim cvjetićem, koji ima oble listove optočene pri rubu žljebićem, a u spajalištu tih listića je oculus.

I na drugom, suprotnom kraju prestaje troprut nelogično kod ulegnine, odakle se do kraja nastavlja dvoprut.

Izvan ove krivulje, u uglovima pri široj strani nalaze se ostaci od po jednog listića u svakom.

Čitava kompozicija nije logično izvedena. Veći krug je nepravilan i izveden bez šestara. Troprutaste kao i dvoprutaste vrpce nemaju jednaku širinu. Sroluki motiv vrpce nije uzuelan u dekoraciji, pa je proizvoljan.

S druge strane očito se vidi, da ima neke sličnosti s koncepcijom, kojom su raniji spomenici bili dekorirani. Tu su: lozica, grivna, palmeta, a donekle i cvjetić. Oni nedostaci u izradi i ovi motivi mogu se dovesti u vezu jedino tako, da je ovaj spomenik pravljen mnogo kasnije (ako ne još i one godine, koja je na njemu navedena), kad je već prestao uzus pravljenja sličnih dekorativnih motiva, no po uzoru na neki stariji spomenik-predložak, što nije uspjelo i zato je na njemu prepoznata naiynost nevješta majstora. (br. 38 na tab XXVII).

S. Gunjača

SUMMARY

In this paper the author continues with his expositions from the domain of the history, archaeology and topography of the town of Knin and its environs, which were commenced in the preceding number of this publication. He continues and terminates discussing the locality of Plavno, presenting for the first time the metal material that was discovered there a long time ago. In describing Old-Croatian ear-rings, he mentions several types: 1. Caranthania-Ketlaš, 2. transition from Kestelji to Bijelo Brdo, 3. Bijelo Brdo, 4. one-grained, 5. three-grained, 6. ear-rings with joints in two variants, 7. common links. Among the metal objects the author also mentions one ring, knives, tinders and spurs.

The second, main part of the paper in Chapter IV deals in more detail with the history of the town of Knin itself as well as with its archaeological remains. The author initiates this chapter with a geographic description, in which he emphasizes the great strategic significance of Knin. In the sequence he establishes that the locality where Knin now stands was settled in prehistoric times. It is enigmatic that in Illyrian-Roman conflicts this strategic

point is never mentioned, while in reviewing the rare remains from the time of Roman domination the author draws the inference that in the environs of Knin larger settlements were non-existent, which he attributes to the swampy ground and accompanying malaria.

The author then mentions Skok's opinion in respect of Knin's name. According to the latter author: Knin is of Illyrian origin; for the first time its name is mentioned by the Emperor Constantine Porphyrogenet, a writer of the 10th century, while later on among the Old-Croatian districts he also mentions that of Knin. In mediaeval documents Knin was variously spelt. However, in the most recent times one form of the spelling »Clin« was attributed by Barada to Karin, and the author – by producing a few pieces of proof – attributes this form to Knin. It is being established that the district comprised approximately the region of the Knin country prior to World War II. Reviewing the configuration of the terrain, the author emphasizes the favourable conditions in respect of agriculture and cattlebreeding, which must have constituted the basis of sustenance for the settling Croats, who here on the rocks built their fortress of Knin, which was to become the centre of the district. Life prospered in the villages, for it was conditioned by a natural economy, so that for this very reason we can find in the environs of Knin remnants of life from the 7th to the 8th centuries without interruption. Conspicuous are the numerous inscriptions mentioning the Croatian rulers, as are the elaborate tools and ornaments, on the ground of which the author concludes that there resided for some time if not in Biskupija then surely in Knin and around it some of the Croatian rulers. The author further establishes the fact that the first Knin district-prefect (župan) was one Črenja, and not Jurina, as was erroneously believed. During the reign of King Zvonimir the town of Knin witnessed several assemblies and the establishment of a capital; this because Zvonimir endeavoured to bind more firmly the northern parts of the State to the southern ones.

The author reviews the institution of a special Croatian bishop and stresses his migrational character at Court, and seeing that he remains in Knin, he becomes residential, where kings give him the Church of St. Mary to serve him. In this the author sees yet another proof that Knin was the Capital. Finally, near the Capital, in the village of Biskupija, King Zvonimir died during an assembly, the independence of the Croatian State thus coming to an end. The result was a state of anarchy, during which Petar ascended to the throne. For him the Hungarian chronicler Simon de kez states that he had his throne in Knin. With his death on Gvozd in 1097 disappears the independence, and Knin ceases to be a royal Capital. With the arrival of the Arpadian dynasty the significance of Knin decreased, and this event was especially reflected on the Croatian bishop who thus lost his *raison d'être* and became the residential Bishop of Knin. His influence suffered particularly owing to the creation of the Zagreb diocese, while his numerous estates became objects of envy on the part of other bishops. The author discusses at great length the significance of a statement »de una muliere de Clino«, who is mentioned by the Knin Bishop Matija in 1178 as having sued him in a Roman court because he asked her to pay him the tithe, the Bishop's statement being also to the effect that the court ruled that the woman was

right. Barada maintains in his work »Lapčani« that this is a woman of Lapac parentage and that »de Clino« refers to Karin, which was in possession of the Lapac people. However, from the discussions it follows that this could not have been Karin for the reason that besides the mentioned spelling also the following fact excludes such a possibility: it was situated in the diocese of Nin, so there could be no lawsuit if a bishop demanded the tithe on the territory of his own diocese. Quite the reverse: the Bishop will have demanded the tithe from another diocese, i. e. from a woman living in Knin. That is why he lost the lawsuit, and this fact is being connected by the author with the taking away of the estate and jurisdiction from the Bishop of Knin by others. Eventually, in 1185, the Split Synod established among other things also the status of the Bishop of Knin, whose jurisdiction was reduced to »Tenin campum, Verchrecu and Pset«. The author clarifies the word »campum«, designates with it the district of Knin – whose southern limits he establishes – as opposed to the town of Tenin, and concludes that the Bishop received in jurisdiction three territorial district-units: Knin, Vrlika, Pset. He states that in the 12th and the first half of the 13th centuries Knin is rarely seen mentioned in documents, and he maintains that in 1242 the Tartars were passing through the environs of Knin. According to the author this could be the only route to follow – fertile fields where their mounts could graze. As a proof he mentions the fact that all architectural buildings that were in the open were destroyed, with the exception of the Knin Fortress, which, in all likelihood, was left undamaged because it harboured Croatian soldiers. With the Tartars gone, we find in the town of Knin Prince Petar, about whom the author is of the opinion that he might have been the Bishop of Knin, furthermore the Princes of three Plains, viz Knin, Kosovo and Petrovo Plains, who, in the author's opinion, were somehow bound to the title of »Ban« (civil governor). In the middle of the 13th century Knin became the seat of the Croatian Ban, and it is highly probable that also the Supreme Court was in that town, likewise the notary's public office as well as a bishop. So it can be seen that in Knin was centred all the supreme authority in Croatia. In 1261 Knin received the visit from Queen Marija with her son Bela, where she presided over an assembly of Croatian noblemen. A little later, because of Split citizens that were imprisoned in Knin, there passed through Knin on two occasions representatives of Thomas the Archdeacon, who was the first to mention a separate Croatian bishop and his Church of St. Mary near Knin, on the basis of which was solved the scientific question in connection with the situation of Knin Cathedral. A little later Bishop Nikola (1272–1274) had a new cathedral constructed, also below the Fortress. The author mentions here a passage from a document from which it is visible, that the Franciscan church was called St. Mary's, and on the ground that two structures were thus called already – the old and the new cathedrals –, he maintains that it was impossible for a third Church of St. Mary to be built. Therefore he concludes that in all likelihood the Franciscans had taken over the old cathedral and that this was their St. Mary's, and that on no account could their church have been called St. Catherine's as has so far been believed.

In 1322 Knin was paid a visit by King Karlo Roberto. There, Mladen II of Bribir submitted to him, whereafter he was taken by King Karlo Roberto to Hungary. But by this action the might of Croatian noblemen was not broken, for immediately after the departure of the King a League was formed, led by the Duke of Nelipić. The League was opposed to Ban Ivan Babonić coming to Knin, and it was as well opposed to Ban Nikola. Now the author is concerned with the personality of the Duke of Nelipić. He refutes Švob's attempt at abandoning the old name of Nelipić and instituting the new form of Nelipac. He likewise refutes the assertion of Klaić and others, who link the Nelipićs in point of their origin with the town of Kamišćak-on-Krka, and establishes that the first Nelipićs appeared in Trogir and that from there they received their feud in the environs of Knin, thus also in Kamišćak. He dwells at some length on the Duke of Nelipić, describes his clashes with the people of Bribir and the relations with the towns of Trogir, Šibenik and Venice and with the Ban of Bosnia. The Duke was an impressive and violent personality, a tyrant who eliminated all signs of royal authority and behaved like an absolute ruler in the spacious territory from Pounj in the north to the Trogir boundaries in the south. Under his rule all signs of public life were dying away in Knin: since 1322 there had been no Ban, no mention was made of a court, while only once the Bishop of Knin is mentioned in the rôle of notary public. He would seem to have been engaged as chancellor by Nelipić.

The author further dwells upon the circumstances reigning after the death of the Duke, and he reviews the dramatic struggle between the King and the Duke's successors, i. e. his wife Vladislava and son Ivan. He pays special attention to the interference by Venice, which desired that Knin and the whole of Croatia should keep from the King's influence. However, the Nelipićs made an agreement with the King in 1345 in spite of all, and they ceded to the King the town of Knin as well as the whole territory north of it, receiving in exchange Cetina, Brečovo and the hereditary town of Kamišćak. Now the King gave much more preference to the Littoral than had done any of his predecessors, and he chose Knin as a firm foothold in his policy towards Venetian desires and ambitions on this side of the Adriatic. King Ludovik institutes his power in Knin, there arrive the Ban and the Army, and as his Bans move with the Army, Knin is left with his Vice-Bans (Vice-Governors). In 1353 Knin saw a large assembly convened by Ban Nikola Banić, which lasted for ten days and more. When, in 1358, with the Peace of Zadar Ludovik had returned Dalmatia, the Bans were in Zadar on frequent occasions, but their nominal seat remained in Knin, where, among other things, they acquitted themselves of the duties of a judge. The author puts forward the possibility that also the Bishop of Knin was a member of the Supreme Court. He refers to the arrival of the Walachs from Bosnia and stresses that those Walachs that came to Croatia very soon found their *modus vivendi* with the Croats, so that the Duke of Knin was also called »Duke of the Walachs«. The author, however, says that the case was different with Dalmatian towns, most particularly with Trogir, which permanently complained that the bordering Walachs were making all kinds of damage. The stay of the Ban in Knin and his prestige drove back the

word of the Bishop of Knin in such measure that the Ban and his officials carried away the Bishop's property over the whole diocese, others following suit.

On the ground of the material under discussion the author refers to the picture of Knin in the 14th century, during which period he establishes the existence of a fortress, which was divided into a large and a smaller town governed by castellans. The smaller town served exclusively for military-strategic purposes, the large town also as a residential area, where were situated a palace for foreign dignitaries and flats for various officials and castellans, who possessed houses, stables and baths. Finally it is being established that this was the residence of the Bishop of Knin. The substructures embraced the churches, including St. Mary's old Cathedral, which had gone over into the hands of the Franciscans, furthermore the new Cathedral, as well as the parish Church of St. Stephens. The author establishes that close to the new Cathedral there was the Knin Chapter; he refutes the assertion that the Chapter was permanently or during a certain period at a location called »Kapitul«. He believes that only after the Turkish siege of Knin in 1493 the Knin Chapter was transferred to the Kapitul, which around 1504 was fortified. According to the author, from the time of this transfer the site will have been called »Kapitul«, except if it had received that name for being the property of the Split Chapter. He further discloses that St. Bartholomeus as a site where public documents were issued does not relate to the Church of St. Bartholomeus on the Kapitul but to the Chapel of St. Bartholomeus, which was situated in the Cathedral itself, and that it served the Knin Chapter as an official room for all public affairs. The author refutes the hitherto held belief that Knin Cathedral was damaged by the first onslaught of the Turks, attributing the error to Farlati, who, on the ground that the Knin diocese was damaged by pillage during the Turkish invasions, applied it to this structure, which is proved by the fact that the Cathedral appears in documents immediately after these Turkish onslaughts.

The author describes the circumstances in Knin after the death of King Ludovik; reviews the falling of Knin under the rule of the King of Bosnia; describes the struggles for Knin between Sigismund's Ban Nikola Gorjanski and Vuk Vukčević; reviews the stay of King Sigismund in Knin in 1397 as well as the work he conducted there. He again touches upon the battle for Knin in 1401 and completes Šišić's statements that Hrvoje must have been with the army in the Knin Plain and not in the Kosovo Plain, for at this time lasted the siege of Knin that was defended by Sigismund's Commander Šomkerek. He contests Klaić that the King of Bosnia would have ruled at the time in Knin, and proves that he never entered Knin because it had been defended by Šomkerek. The author proves that in 1403-1408 Knin was in the hands of the opposing King Ladislav of Naples, that there was bargaining between Ladislav and Venice for the purchase of Dalmatia, and that soon thereafter it was captured by Gorjanski. After the purchase of Dalmatia, Venice endeavoured buying Knin from Sigismund, for it considered it to be a very important foothold for the defence of its purchase, about which there was a special discussion in the Senate.

In the war that was waged between King Sigismund and Venice Knin was the principal foothold of the Ban's army, but in spite of that Šibenik surrendered to Venice, so that from Knin there was a threat to Šibenik's territory, for from there battalions of soldiers made their raids, and Venice again tried to seize Knin. All this came to an end with the truce of 1413, but the battalions from Knin nevertheless continued threatening the results achieved by Venice, which gave rise to considerable anxiety in that city. In the new war that was waged in 1418-1420 because of lack of comprehension on the part of the King the town of Knin did not play the rôle it could have played, even not when Trogir applied to the Ban of Knin for help.

Because of a weakening of the King's power the noblemen again began rising their heads, and that the same dynasty of the Nelipićs, i. e. the Duke's grandson Ivaniš, whose seat was in Sinj, while under his direct rule was the whole territory from the source of the Zrmanja River in the north to the mouth of the Cetina River in the south, from Posušje in the east to the Krka River in the west. He found his way very well in those confusing situations in the struggles between Sigismund and Vladislav, concluded marriage connections with the most powerful men, and ruled like his grandfather in the manner that independently of the King he signed a truce with Venice in 1421. Otherwise he was a great enemy of both Venice and the Turks. He was succeeded by his foster-son and son-in-law Frankopan, who captured Knin, for the King had pawned it to his father, but he did not hold Knin for long, nor Nelipić's heritage, for the King had despatched an army under Ban Matko Talovac, who captured all that was in the hands of Nelipić and his son-in-law.

From the year 1421 onwards there is no more mention of a Ban's seat in Knin, because that authority was held by Ivan Nelipić in Sinj. Knin's Chapter continued exercising the notarial service: before it oaths were made, taxes collected. The Chapter further conducted investigations, performed partitions and issued titles to properties. From the death of Ladislav until that of Ivaniš nothing is heard about activity of the Knin court, while immediately after Nelipić's death we again hear about it.

Matko Talovac yielded a good part of Nelipić's heritage to his brother the Croatian Ban Perko (Knin, Ključ, Petrovac, Sinj, Čačvina, Klis), and on his death there ensued a bitter fight for his heritage, all allegedly to insure Perko's orphans. The following were involved in this fight: the populations of Kašteli, Split, Herceg St. Sava and Venice, and also the King of Bosnia. In the meantime, however, Venice had agreed with the castellans of Perko's towns that they should keep these towns for the sake of Perko's sons, but under the protectorate of the Republic. This, however, came to an end when Margerita was married to the new Ban Pavao Sperančić, who was captured by the Turks in Cetina, while Margerita asked Venice to give her ransom money for her husband, making an offer to pawn the towns of Knin, Klis and Ostrvica, but Venice accepted only Klis.

The danger from the Turks, which in those parts had become more acute, was done away with by King Matija Korvin, who in the general scheme of driving away the Turks from the Balkans and asking for assistance in money

used to engage the Knin Bishops as orators. The author likewise reviews the circumstances in the judicature and in the Church during the reign of King Matijaš; deals with the competence of the Supreme Court in relation to the other courts; describes two cases of dispute in religious questions: between the Bishop and the citizens in the matter of election of the parson, and between the vicar and other parsons in the diocese.

In 1493 the Turks besieged the town of Knin, without capturing the fortresses, however, but they were the cause of frequent bloodsheds in the environs, so that this year represents an important turning point in the life of Knin. Even before these events the population commenced with an unrest, while after those bloodsheds there started a migration of the population, so that all life was dying away. This, indeed, marked the beginning of the end of the great significance of the town of Knin.

The author mentions all those feverish preparations of defence in Knin between this siege and that in 1514 conducted by the King, the Ban and Venice. Thus the King had nominated special governors in Knin, Sinj and Ostrvica, Ban Ivaniš Korvin had descended to Knin and driven away the Turks from the environs of Šibenik and Promina, so that this second siege of Knin remained without effect. Venice looked upon Knin jealously, sent its men there in order that they inform the Republic about the movements of the Turks. The same was done by the Turks. Vice-Governor Marčinko had several clashes with the Turks, while in 1501 together with Žarko Dražojević, the Duke of Poljice, he entered Bosnia and attacked the Turks. Korvin intended to concentrate his army at Knin and in northern Dalmatia asking Venice for help in order to be able to drive the Turks away. In this the Vice-Governors of Knin were the mediators, while Korvin himself despatched 800 cavalry to threaten the Turks east of Knin during this action. However, all this amounted to nothing, while what army there had assembled went to Bosnia, where it was utterly defeated. The year 1503 witnessed a truce for seven years between the Turks and the King of Hungary, so that clashes along the boundaries were growing less and less frequent. During this truce preparations were made to fortify the Kapitul and to make a moat below Knin, which was to be filled with water. Since 1493 the people from the Knin region commenced abandoning their homes and moving to the Littoral, and the author mentions documents from which it is visible that a number of Knin citizens settled in Zadar. The population was further reduced by the plague and famine. During this deep crisis all signs of public life in Knin disappeared, so there was no more any notary public nor any other public office, the last vestiges of a centuries-old capital vanishing.

When the extended truce ceased being valid in 1513, the Turks arrived before Knin already the next year with 10,000 soldiers. The town defended itself but could not save the outer fortifications, so that there only remained the fortress proper, which, however, was surrendered in 1522 by Commander Mihajlo Vojković to the Turks. In these last hours the remaining population chose to migrate to northern regions, and the author mentions some men recorded in Bihać's documents. The Bishop of Knin had long before left for his large estate at Cazin, and when also this town fell into Turkish

hands the Bishop of Knin vanished, and from that time on this diocese was only titular.

The town of Knin continued playing the same strategic rôle, but in different hands. Knin was to serve the Turks when preparing their wars in Dalmatia; it served them as a foothold when capturing parts of today's western Bosnia. This town was at the same time the administrative centre of two provinces. Knin remained in Turkish hands without interruption till 1648, but during the Cretan War it was seized by Venice. The author contests Klaić's assertion that Knin was in the hands of Venice from 1648 to 1652, and he establishes the following: Knin was in the hands of Venice only during a few months in 1648 when the Republic was demolishing it, and Tekelija Pasha captured it in ruins and later reconstructed it. Venice very much regretted to have abandoned Knin in 1648, so in 1654 it attacked that town suffering utter defeat.

During the Cretan and Morean War the author reviews numerous examples of self-initiative on the part of the domestic voluntary army, which suffered terribly in the struggles with the Turks, and through the help of which Venice acquired new territories in Dalmatia. He dwells at some length upon the migrations of the domestic populations from the Turkish territories, which caused consternation and an economic crisis with the Turks. Finally the author describes in great detail the preparations for the capture of Knin and its actual fall in 1688, a victory to which the domestic army had contributed to no small extent, while its courage and merits were as usual attributed to Venetian officials.

After a stiff resistance the Turks finally surrendered the town of Knin on the 11th September, 1688, on condition that the defenders should be spared. Whereupon Venice sent upwards of 300 prisoners to its galleons. Over 1,000 people left the town, including its defenders. The author dwells upon the origin of today's town of Knin and maintains that everything that was Turkish was not demolished. Today's inhabitants draw their origin from the people found in the fortress at the time, and they were divided into three faiths. Apart from the Venetian garrison and officials the inhabitants of Catholic faith constituted the almost exclusive population of the town, while the orthodox people living at the time in the fortress commenced settling the Plain of Knin. The abandoned villages of the environs were being settled little by little, and owing to the majority of orthodox population in the environs of Knin Venice appointed Jovan Sinobada administrator of the Knin region. This dignitary received vast territories in the Knin Plain, among other places also Glavica, which today is called Sinobadova Glavica, where a church and a cemetery were erected. This place was to become a centre of orthodox life.

In the conclusion of his historical expositions the author explains why he has used so many facts. This, he says, has been done to review to the best advantage the strategic importance of Knin in the past, the conspicuous rôle it used to play in history, its function as an economic and political centre, and likewise its rôle as the Capital of Croatia. Knin rose and was demolished; it fell and rose again, standing in the middle of a stage upon which so many great events were enacted. Finally it became a lonely and

deserted place, a place of conflagration, but even as such it witnessed bloodsheds on frequent occasions. The author has deemed it necessary to describe all this in order to present to the best advantage the origin of the existing cultural documents. It is necessary, according to him, to review these remnants against the rich historical background.

In passing over to describing Knin's monuments the author discusses the visible architectonic remains, in the first place Knin's Fortress, which he divides into three towns; he mentions that the fortress was repaired and extended on frequent occasions, about which documents are silent. The author likewise mentions the newer data on the fortification works: lake below the substructures at the beginning of the 15th century, construction of the perimetral wall of the substructures – made by the Turks –, repair of the fortress in 1648, its repair immediately after its capture in 1688, large extension effected in the period between the Peace of Sremski Karlovci in 1699 and the Peace of Požarevac in 1718, mentioning that in these activities also the domestic master Macanović was participating.

Besides the structures enumerated in the paper, the author mentions some data on structures in Knin after its capture in 1688, reviewed by Vinjalić and Marun. He establishes that these structures have been missing since long ago, i. e. that they were swallowed by the construction of New Knin.

The only remnant of the old architecture in the substructures was revealed a few decades ago in the course of archaeological explorations. This, however, was not carried out expertly. We are concerned with the remains of a church to be found in front of Loredan Gate along the road leading to Mount Spas. This is a common one-nave church, in which and around which was a cemetery. The author describes these remains and draws the inference that the structure originates from the 15th century.

The author concludes the paper by reviewing the architectonic remains belonging to the Knin Fortress, the Franciscan Monastery and other sites in the town, the majority of which were revealed as spolia in the walls. Among them the most numerous are those that are framed by wicker-work plastics. There are also remains with inscriptions, while in some cases the author recognizes the origin and attributes such monuments to the new Cathedral of Knin.